

ПРОГРАМИ

курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів
Варіативна складова Типових навчальних планів

1–4 класи

Книга 4

Упорядники: А. Лотоцька, Г. Древаль

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах

УДК 373.3/5.(073)

П 78

*Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з педагогіки та методики початкового навчання
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист ІМЗО від 02.07.2019 р. № 22.1/12-Г-528)*

Упорядники: А. Лотоцька, Г. Древаль.

П 78 **Програми** курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова Типових навчальних планів. 1–4 класи. Книга 4 / упоряд.: А. Лотоцька, Г. Древаль. — Тернопіль : Мандрівець. — 224 с.

ISBN 978-966-634-871-8

ISBN 978-966-634-874-9 (Книга 4)

УДК 373.3/(073)

Усі права застережено
All rights reserved
ISBN 978-966-634-871-8
ISBN 978-966-634-874-9 (Книга 4)

© А. Лотоцька, Г. Древаль, упорядкування
© ТОВ “Мандрівець”

ЗМІСТ

УКРАЇНА – ЄДИНА КРАЇНА. 1–4 класи (автори: А. Седеревічене, Л. Харсіка)	5
ОСНОВИ ГУМАНІСТИЧНОЇ МОРАЛІ. 1–4 класи (автор В. Киричок).....	31
УРОКИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ. МОЯ ЩАСЛИВА ПЛАНЕТА. 1-2 класи (автори: О. Пометун, А. Цимбалару, О. Онопрієнко, І. Андрусенко)	91
СЕКРЕТИ ПАМ'ЯТІ. 1–4 класи (автори: Т. Парнивода, Т. Ухіна)	105
СЛУХНЯНІ РУЧЕННЯТА. 1 клас (автор О. Кудря)	129
ЧИТАЄМО. РОЗУМІЄМО. ТВОРИМО. 2–4 класи (1–4 класи) (автор Л. Шевчук).....	140
КАЛІГРАФІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. 2–4 класи (автори: В. Трунова, Н. Боднар, В. Іовчева).....	180

ПЕРЕДМОВА

В Державному стандарті початкової загальної освіти та чинних навчальних програмах передбачено такий зміст, який покликаний забезпечити формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів. Водночас можливості навчального плану мають певні обмеження, що не сприяє максимальному розкриттю індивідуальних здібностей, нахилів, інтересів учнів початкових класів. Тому для реалізації педагогічної парадигми особистісно зорієнтованого навчання існують курси за вибором, метою яких є забезпечення індивідуального, групового та регіонального підходів до організації навчально-виховної діяльності учнів.

Яку програму варіативної складової обрати, вирішує вчитель разом із батьками учнів та погоджує це рішення з керівництвом навчального закладу. Обрані курси вносять до розкладу уроків і планують їх проведення після уроків навчальних предметів інваріантної складової. Навчальні досягнення учнів з обраних курсів за вибором не оцінюють у балах і обов'язкових домашніх завдань не задають.

УКРАЇНА – ЄДИНА КРАЇНА

1-4 класи

Автори: *А. О. Седеревічене* – завідувач навчально-методичного кабінету початкової освіти КНЗ КОР “Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів”;

Л. І. Харсіка – вчитель початкових класів Калинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Броварської районної державної адміністрації Київської області

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У цей доленосний для нашої країни час, коли українці мають згуртуватися і довести свою єдність, перед школою як соціальним інститутом стоїть складне і відповідальне завдання – формування у школярів національної свідомості, української ідентичності, ціннісного ставлення до суспільства і держави, виховання толерантного ставлення до народів, які проживають на теренах України. Важливо донести до учнів, що наявність у людей різних поглядів з тих чи інших питань є природним станом громадянського суспільства. При цьому непорушним є державний суверенітет, незалежність, територіальна цілісність, демократичні засади державного устрою.

Пріоритетність патріотичного та громадянського виховання школярів зумовлюється водночас процесом відродження нації. Для України, яка є молодою державою, воно відіграє особливо важливу роль ще й тому, що покликане сприяти соборності держави, яка є серцевиною української національної ідеї.

Виховання у школярів почуття патріотизму, людяності, гідності, справедливості, толерантності сприяють єдності країни, стабільності, миру і злагоді в Україні. Воно має ґрунтуватися на ідейному багатстві народу, його морально-етичних цінностях, виховній мудрості.

Особливо важлива роль у цьому питанні належить початковій школі як фундаменту, на якому будується вся система національного виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається дітям у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності дорослої людини.

Головною метою курсу за вибором “Україна – єдина країна” в школі I ступеня є формування в учнів розуміння цілісності й соборності України, єдності її багатонаціонального народу як національної ідеї розвитку вільної незалежної, демократичної та заможної держави, виховання почуття патріотизму, гідності, відповідальності, справедливості й толерантності.

Складники цієї загальної мети реалізуються такими завданнями:

- формувати в учнів уявлення про основні державотворчі події становлення незалежної України, значення Державного прапора, Гімну, Герба України;
- виховувати повагу до народних символів, традицій українців та представників інших національностей, що населяють країну;
- сприяти усвідомленню школярами спільних цінностей української нації: державного суверенітету, незалежності, територіальної цілісності, демократичних засад державного устрою;
- розвивати почуття гордості за Україну, її історію та видатних людей, які зробили вагомий внесок у розвиток української та світової спільноти;
- формувати відчуття належності до України, усвідомлення себе українцем, почуття особистої відповідальності за долю держави та українського народу;
- виховувати повагу до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміси.

Програма побудована за концентричним принципом. Реалізація її завдань забезпечить вироблення особистісного ставлення дитини до тих подій і процесів, що відбуваються в Україні протягом історичного часу. Змістове наповнення курсу сприяє систематизації знань молодших школярів про рідний край, славних українців, духовну культуру українського народу, його мову, звичаї і побут, народне вбрання, національні страви.

Програма зорієнтована на активне використання діяльнісного підходу до організації навчання учнів. Значну роль у процесі реалізації її завдань відведено методам активного навчання, застосування яких сприятиме розвитку в школярів умінь спостерігати, порівнювати, встановлювати зв'язки, толерантно вести дискусію.

Зміст програми "Україна – єдина країна" укладено з дотриманням принципів науковості, послідовності, доступності, диференціації, зв'язку з життям.

Відповідно до Державного стандарту програма передбачає формування в молодших школярів ключових компетентностей, зокрема *громадянської* (набуття громадянських якостей, здатність орієнтуватися в історичних подіях країни, виявляти активну громадянську позицію), *соціальної* (здатність співпрацювати в команді

відповідно до соціальних норм і правил, прагнення до вдосконалення результатів своєї праці), *загальнокультурної* (здатність застосовувати методи самовиховання, спрямовані на формування найбільш значущих загальнокультурних цінностей – національної гідності, патріотизму, справедливості).

Змістове наповнення курсу структуровано за такими розділами:

1 клас

- I. З чого починається Батьківщина (9 год)
 - II. Ми – маленькі громадяни України (6 год)
 - III. У колі друзів (2 год)
 - IV. Подорож у минуле (4 год)
 - V. Диво-Україна (8 год)
 - VI. Підсумковий урок “Україна – наш спільний дім” (1 год)
- Резервний час – 4 год.

2 клас

- I. Батьківщина моя – Україна! (10 год)
 - II. Ми – маленькі громадяни України (7 год)
 - III. Ми – різні, але ми – єдині (2 год)
 - IV. Перші будівничі Української держави (5 год)
 - V. Як у нас в Україні ... (5 год)
 - VI. Підсумковий урок “Україна – наш спільний дім” (1 год)
- Резервний час – 4 год.

3 клас

- I. Моя держава – вільна, незалежна Україна (12 год)
- II. Вчимося бути громадянами (4 год)

III. Ми – нація єдина, твої ми діти, Україно! (7 год)

IV. Козацькому роду нема переводу (7 год)

V. Підсумковий урок “Україна у нас одна” (1 год)

Резервний час – 3 год.

4 клас

I. Україна – незалежна демократична держава (12 год)

II. Я – громадянин вільної України (4 год)

III. Народ український – єдина сім’я (8 год)

IV. Життя, присвячене народові України (7 год)

V. Підсумковий урок “Україна в нас одна” (1 год)

Резервний час – 2 год.

Кількість годин на вивчення кожного розділу є орієнтовною, вчитель може змінювати її в межах 34 год на рік. Резервний час учитель може використовувати на власний розсуд: перерозподіл годин на вивчення тієї чи іншої теми, проведення нестандартних уроків, екскурсій до музеїв, зустрічей з відомими людьми рідного краю, проведення свят, організацію проектної діяльності учнів тощо.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється вчителем вербально в різних позитивних формах оцінних суджень.

Навчально-тематичний план

1 клас

34 години (4 год – резервних)

№ з/п, к-сть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
I. З ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ БАТЬКІВЩИНА (9 год)		
<p>1 год</p> <p>2 год</p> <p>3 год</p> <p>1 год</p> <p>2 год</p>	<p>Батьківщина – рідна країна, земля батьків, дідів та прадідів</p> <p>Стежками маленької батьківщини Назва краю, де ти живеш, міста (села, селища). Відомі люди рідного поселення.</p> <p>Народні і державні символи України – святині українського народу Прапор, Герб, Гімн, історія їх походження. Символіка державних кольорів. Без верби і калини нема України.</p> <p>Мова наша солов'їна</p> <p>Обереги маленького українця <i>Практична робота.</i> Виготовлення прикрас-оберегів (синьо-жовтих квіточок, віночків, амулетів тощо, на вибір)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i>, що Батьківщина розпочинається із себе, своєї родини, свого найближчого довкілля; • <i>пояснює</i> походження слів “Батьківщина”, “Україна”, свого прізвища, назви свого населеного пункту; • <i>розповідає</i> історію походження державних і народних символів; • <i>розуміє</i> їх значення у житті людей; • <i>дотримує правил</i> поведінки під час слухання (виконання) Гімну України; • <i>усвідомлює</i> необхідність шанування державних і народних символів, української мови; • <i>виявляє</i> бажання творити ідеї, втілювати їх у життя; • <i>розуміє</i> і <i>пояснює</i> значення оберегів, виготовляє їх

II. МИ – МАЛЕНЬКІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ (6 год)		
2 год	Людина, дитина, громадянин Право дитини на життя, ім'я та громадянство. Дослідження “Що в імені моїм? Чому мене звати саме так?”	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>знайомлюється</i> з поняттями “людина”, “дитина”, “громадянин”, “суспільство”; • <i>усвідомлює</i> важливість права дитини на життя, ім'я та громадянство; • <i>пояснює</i> значення свого імені; • <i>має уявлення</i>, що таке правило, мораль, закон; • <i>розуміє</i> необхідність їх виконання; • <i>ознайомлюється</i> з конкретними правилами поведінки в сім'ї, у школі; • <i>розуміє</i>, які вчинки заборонені мораллю і законом; • <i>уміє</i> оцінювати власні дії і дії інших людей з позиції дотримання правил поведінки; • <i>пояснює</i>, як правильно обирати спосіб поведінки відповідно до життєвих обставин; • <i>виявляє</i> уміння спільної діяльності
1 год	Суспільство Правила, за якими живуть люди у суспільстві. Мораль як прояв добра, доброго ставлення.	
1 год	Закон Необхідність законів у суспільстві. Конституція – Основний закон держави.	
1 год	Найкращий клад – коли в сім'ї лад Моя родина і я. Мир і злагода в родині – запорука щасливого життя.	
1 год	Школа і клас – рідний колектив Правила шкільного життя	
III. У КОЛІ ДРУЗІВ (2 год)		
1 год	“Якщо я на тебе не схожий, я цим тебе зовсім не ображаю, а, навпаки, обдаровую” (А. Екзюпері) Людське різноманіття українського народу.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про те, що на українській землі живуть представники різних національностей, народів, які мають свою культуру, звичаї, традиції;

1 год	Представники інших націй у наших громадах. Краса самобутньої культури кожного народу. Свято “Вінок дружби”	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ознайомлюється</i> із загальними принципами поваги до себе та інших; • <i>розуміє</i> важливість таких моральних чеснот, як повага, дружба, рівність, розуміння, добросусідство, взаємодопомога, згода, довіра; • <i>виявляє</i> уміння спільної діяльності
IV. ПОДОРОЖ У МИНУЛЕ (4 год)		
1 год	Загадкові трипільці Найдавніші хлібороби на українських землях. Дивосвіт культури “мальованої кераміки”.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> терміни історія, розкопки, археологи; • <i>має</i> початкове уявлення про давніх людей, що населяли терени України в давно минулі часи; • <i>сприймає</i> нескладну науково-пізнавальну інформацію; • <i>відтворює</i> з допомогою вчителя її зміст; • <i>змальовує</i> словесні картини до епізодів, <i>розповідає</i> за малюнками чи з використанням опорних слів; • <i>застосовує</i> набуті знання, <i>відтворює</i> реалії давніх часів
1 год	Легендарні скіфи Своєрідність скіфської культури.	
1 год	Слов'яни – предки українців Легенди і міфи слов'ян. Легенда про походження Києва.	
1 год	Екскурсія до краєзнавчого музею Археологічні пам'ятки мого краю	
V. ДИВО-УКРАЇНА (8 год)		
3 год	Народна іграшка Чим цікава народна іграшка? Різноманіття матеріалів, з яких виготовляли іграшки.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>ознайомлюється</i> з різними видами народної творчості;

<p>3 год</p> <p>2 год</p>	<p>Майстер-клас. (Заняття-гра з використанням природних матеріалів.) Виготовлення дитячого посуду, ляльки-мотанки, інших іграшок (на вибір).</p> <p>Виставка саморобних дитячих іграшок</p> <p>Давай-но пограємось!</p> <p>Українські народні дитячі ігри.</p> <p>Забавлянки, або утішки, потішки, чукалки.</p> <p>Хороводи, ігри-танці.</p> <p>Рухливі народні ігри.</p> <p>Проект “Улюблені ігри бабусь і дідусів”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i>, що народна іграшка – унікальне явище культури українців; • <i>висловлює</i> шанобливе, бережне ставлення до народної іграшки та її творців, бажання виявляти свою творчість у виготовленні іграшок, граючи в народні ігри, <i>ознайомлюється</i> із традиціями свого народу, його звичаями та обрядами; • <i>виявляє</i> бажання бути кмітливим, сильним, витривалим, спритним, винахідливим; • <i>вчиться</i> напружувати зусилля, керувати собою, бути точним, додержуватися правил поведінки, діяти в колективі • <i>володіє</i> найпростішими навичками пошукової роботи; • <i>збагачує</i> свій досвід іграми попередніх поколінь; • <i>виявляє</i> вміння творчо інтерпретувати гру, пристосовувати її до сьогодення
<p>1 год</p>	<p>Підсумковий урок</p> <p>“Україна – наш спільний дім”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про себе, свою родину як частку України; • <i>розуміє</i> зв'язки між усіма поколіннями українців через спільність території, природного довкілля, мови, народної культури;

		<ul style="list-style-type: none"> • виявляє почуття гордості за свою державу, сім'ю, народ, шанобливе ставлення до батьків, старших людей та дружелюбне ставлення до своїх однолітків
4 год	Резервні години (4 год)	

2 клас

34 години (4 год – резервних)

№ з/п, к-сть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
І. БАТЬКІВЩИНА МОЯ – УКРАЇНА! (10 год)		
1 год	Україна – незалежна держава Свято Незалежності. Державні символи України. День Державного прапора України.	Учень/учениця: • усвідомлює свою належність до держави Україна;
1 год	Україна на карті Європи, світу Київ – столиця держави. Інтерактивна гра “Склади карту України”.	• тлумачить поняття “Батьківщина”, “державна Україна”, “символи держави”, “столиця”, “народ”, “влада”;
2 год	Кращої, ніж рідна, мови не буває “Коли мовиш, як належить Слово чисте, мов роса... І від тебе теж залежить Мови рідної краса” (Д. Білоус)	• шанує державні символи; • володіє найпростішими навичками поведінки в урочистих ситуаціях у пам’ятних місцях; • знає ім’я і прізвище Глави Держави; • показує на карті світу та Європи Україну;

3 год	<p>Мовний практикум “Як боротися із суржи-ком?”</p> <p>Українські народні символи та обереги Рідна хата – наша берегиня. Традиції, пов’язані із заселенням, прикрашанням хати. Хатній інтер’єр (комп’ютерна гра, конструювання, будування-моделювання). Давні традиції в сучасному інтер’єрі. Садок вишневий коло хати. (Рослинна і тваринна символіка українців.) <i>Практична робота</i> Виготовлення оберегів у дім.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>складає</i> із пазлів адміністративну карту України; • <i>з повагою ставиться</i> до української мови як до мови українського народу, державної мови України; • <i>підвищує</i> свою культуру мовлення; • <i>пояснює</i> особливості побудови та інтер’єру української хати, значення білого кольору в її оздобленні; • <i>розповідає</i> повір’я, пов’язані із заселенням, прикрашанням хати; • <i>знає</i> назви елементів хати, речей домашнього вжитку;
3 год	<p>Люби і знай свій рідний край Найбільші міста. Пам’ятки природи, архітектури, історії. Вони славили наш край (відомі люди). Фотовиставка. Ми любимо свій край</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> значення охайності, дотримання порядку та чистоти в оселі; • <i>виявляє</i> інтерес до рослинної та тваринної символіки українців, прагнення використати їх у виготовленні оберегів, прикрас для будинку, бажання використати давні традиції в сучасному інтер’єрі; • <i>розповідає</i> про головні особливості природи рідного краю, найвизначніші міста, архітектурні споруди, відомих людей регіону

II. МИ – МАЛЕНЬКІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ (7 год)		
2 год	Я – громадянин Право дитини мати рівні з усіма права і свободи. Знай свої права й обов'язки.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> поняття “дитина”, “громадянин”, “суспільство”, “мораль”, “закон”; • <i>усвідомлює</i> основні права та обов'язки дитини, дотримується звичаїв української родини; • <i>визначає</i> потреби та інтереси сім'ї, права та обов'язки членів родини; • <i>розрізняє</i> і <i>пояснює</i> відмінність між потребами та бажаннями; • <i>пояснює правила</i>, за якими живе школа, права й обов'язки школярів; • <i>розуміє</i>, які вчинки заборонені мораллю і законом
2 год	Міцна сім'я – міцна держава Традиції та цінності української сім'ї. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.	
3 год	Моя школа Права й обов'язки учнів. Клас як колектив. Самоврядування класу. Товаришування у класі. Конфлікти у класі та шляхи їх розв'язання. Тренінгове заняття “Конфлікт і спілкування”	
III. МИ – РІЗНІ, АЛЕ МИ – ЄДИНІ (2 год)		
1 год	“Є кордони між мовами, але нема кордонів між серцями” (Р. Гамзатов) Представники інших націй у наших громадах; їх культура, традиції, звичаї, особливості кулінарії.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i>, що в нашій країні живуть представники різних національностей, народів, які мають свою культуру, звичаї, традиції; • <i>наводить приклади</i> проявів поваги до національних традицій, звичаїв та обрядів інших народів;
1 год	Усний журнал “Дружби золоті мости”	

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i> важливість таких моральних чеснот, як повага, дружба, рівність, розуміння, добросусідство, взаємодопомога, згода, довіра; • <i>виявляє</i> приклади досвіду спільної діяльності
IV. ПЕРШІ БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (5 год)		
1 год	Київська Русь – могутня європейська держава	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>ознайомлюється</i> із життєписами відомих князів: Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Данила Галицького, визначає їх роль у зміцненні земель Київської Русі, просвітницькій місії; • <i>встановлює</i> зв'язок сучасних українських та середньовічних слов'янських традицій; • <i>розповідає</i> про князя Володимира як Святителя України-Руси; • <i>висловлює</i> своє ставлення до нього; • <i>використовує</i> історичні джерела; • <i>пояснює</i> (з допомогою вчителя) важливість наказу Ярослава Мудрого до синів жити в мирі й злагоді; • <i>пояснює</i> (з допомогою вчителя) важливість повчань Володимира Мономаха шанобливо ставитися до кожної людини, берегти свою Батьківщину
1 год	Володимир Великий – апостол Святої віри.	
1 год	Наказ Ярослава Мудрого своїм синам	
1 год	Повчання Володимира Мономаха	

1 год	Данило Галицький – король Русі	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розповідає</i> про діяльність Данила Галицького – об'єднувача та захисника Руської землі
V. ЯК У НАС В УКРАЇНІ... (5 год)		
1 год	Якого ми роду-племені? Традиції, звичаї народу – неписані закони, якими керуються в найменших, щоденних, і найбільших, всенародних, справах.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> поняття “традиції”, “звичаї”, “обряди”; • <i>демонструє</i>, що знання традицій збагачує людину, наближає її до пізнання історії рідного краю, свого народу, робить її мудрішою; • <i>виявляє</i> інтерес до українських народних звичаїв; шанобливе ставлення до родинних і народних традицій; • <i>знає</i> українські традиційні гаївки, веснянки; • <i>розуміє</i> необхідність вивчення, збереження та втілення їх у життя; • <i>оволодіває</i> навичками виконання фольклорних творів; • <i>усвідомлює</i>, що вивчення писанкарства важливе для збереження нашого духовного спадку; • <i>знає</i> послідовність створення писанки; • <i>виявляє</i> бажання до творчої роботи
1 год	“Хліб – батько, а вода – мати” Поважне і трепетне ставлення українського народу до води і хліба.	
2 год	Благослови мати весну закликати Історія та народні звичаї і традиції весняних свят українців. Великодні свята.	
1 год	Писанкарство – старовинне мистецтво наших предків. <i>Практична робота</i> Створення писанки	
1 год	Підсумковий урок “Україна – наш спільний дім”	
		Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>має</i> уявлення про себе, свою родину як частку України;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> зв'язки між усіма поколіннями українців через спільність території, природного довкілля, мови, народної культури; • <i>виявляє</i> почуття гордості за свою державу, сім'ю, народ і бажання бути корисним Україні
--	--	---

3 клас

34 години (4 год – резервних)

№ з/п, к-сть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
І. МОЯ ДЕРЖАВА – ВІЛЬНА, НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА (12 год)		
5 год	<p>Споконвічне прагнення українського народу до життя в незалежній державі</p> <p>Запорізька Січ – вільна козацька республіка. Формування козацької держави (Гетьманщини).</p> <p>Українська Народна Республіка (УНР) – Українська держава, що існувала в 1917–1920 роках.</p> <p>Герої Крут – взірець патріотизму і жертвовності.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i>, що незалежність – символ споконвічного прагнення українського народу; • <i>пояснює</i> терміни “держава”, “Україна”, “республіка”, “гетьман”, “декларація”, “соборність”, “суверенітет”, “референдум”; • <i>розповідає</i> про тяжку і тривалу боротьбу за національне визволення, утвердження власної державності та єдності; • <i>висловлює</i> елементарні оцінні судження про історичні події та особи; • <i>виявляє</i> повагу до історичного минулого України

1 год	<p>Урочисте проголошення 22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну. День Соборності України.</p> <p>Без мови у світі нас немає</p> <p>Значення мови в житті суспільства, держави та людини.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i>, яке місце посідає українська мова у світі за милозвучністю, лексико-граматичним багатством, кількістю мовців; • <i>розуміє</i> важливість вивчення, використання і досягнення високого володіння державною мовою; з повагою <i>ставиться</i> до української мови як до мови українського народу, державної мови України;
3 год	<p>Національна вишивка – оберег і символ України</p> <p>Вишиванка – символ здоров'я, краси, щасливої долі.</p> <p>Рушник вишиваний як долі стежина...</p> <p>Вишиті ікони, картини – високе мистецтво українців, місцеві особливості та символіка.</p> <p>Фотовиставка. Вишивка – оберег мого дому, моєї сім'ї.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i>, що вишивка – національна святиня, яка несе в собі духовне багатство, високу мудрість і традиційний зв'язок багатьох поколінь; • <i>розуміє</i> символіку візерунків та кольорів на вишивці; • <i>прагне оволодіти</i> вмінням вишивати, прикрашати вишивкою свій одяг, оселю; • <i>усвідомлює</i> необхідність вести краєзнавчу пошукову та дослідницьку діяльність;
3 год	<p>Мій рідний край – частинка України</p> <p>Огляд літератури про рідний край. Робота в дослідницьких групах, створення проєктів “Сторінками історії рідного краю. Народження рідного міста (села)”, “Символіка нашого краю (геральдика, прапори) – відображення багатих духовних традицій на роду”, “Чим пишається наш край”, “Отакі ми з тобою, земляче”.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> особливості символіки свого краю, найвідоміших людей, пам'ятки природи, історії та архітектури; • <i>уміє</i> оформляти і презентувати результати власних досліджень; • <i>здійснює</i> пошук друзів із різних куточків України

	Алея єдності. Пошук друзів у різних куточках України. Представлення результатів своїх проєктів новим друзям	
II. ВЧИМОСЯ БУТИ ГРОМАДЯНАМИ (4 год)		
1 год	Закон і люди Конституція – Основний закон держави. Моральні цінності українського народу.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює себе громадянином Української держави, свою належність до українського суспільства, необхідність толерантних взаємин між людьми; • наводить приклади з усної народної творчості про перемогу добра над злом; • має уявлення про родину як частину загальноукраїнської спільноти, обов'язки членів родини; • пояснює правила, за якими живе школа, права й обов'язки школярів; • розуміє потребу виконувати Правила для учнів, підтримувати порядок у класі, школі; • уміє оцінювати свої дії і дії інших людей з позиції дотримання правил поведінки
1 год	Моя родина – частина України Культура взаємин в українській родині. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.	
1 год	Моя школа Права й обов'язки учнів. Клас як колектив. Самоврядування класу. Товаришування у класі. Конфлікти в класі та шляхи їх розв'язання.	
1 год	<i>Практична робота</i> Створення Статуту класу	
III. МИ – НАЦІЯ ЄДИНА, ТВОЇ МИ ДІТИ, УКРАЇНО! (7 год)		
2 год	Історичні та етнографічні регіони України Карта історико-етнографічного районування України. Розмаїття територіальної етнічності	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • називає головні історико-етнографічні області в Україні;

2 год	<p>населення України, що формувалося історично та під впливом природних чинників.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Виготовлення емблеми – символу толерантності.</p> <p>У звичаях, традиціях народу ти душу України пізнавай...</p> <p>Улюблені зимові свята українців.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • показує їх на карті; • <i>вирізняє</i> локальні групи українців на основі відмінностей традиційного одягу, звичаїв, харчування, мовно-діалектних особливостей; • <i>знає</i> природні, історичні, культурні, господарські особливості свого регіону; • <i>розуміє</i> поняття “толерантність”; • <i>виявляє</i> уяву, фантазію, творчу активність;
1 год	<p>(Своєрідність регіональних особливостей традицій і звичаїв українського народу).</p> <p>Проект “Чим хата багата, тим і гостям рада”</p> <p>Національні традиції та регіональні особливості приймання гостей в українській сім’ї, прикрашання свого будинку, приготування страв.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i> взаємозалежність людини і природного довкілля; вплив природи на види діяльності; • <i>знає</i> українські традиційні колядки, щедрівки; • <i>розуміє</i> необхідність вивчення, збереження та втілення їх у життя;
2 год	<p>Гарна дівчина, як у лузі калина</p> <p>Що тобі до лиця? Традиційний український одяг різних регіонів України. Елементи українського народного вбрання в сучасному одязі.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Плетемо віночок, нанизуємо намисто</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>оволодіває</i> навичками виконання фольклорних творів • <i>має уявлення</i> про українську традиційну культуру на прикладах гостинності, доброзичливості українців, творчого мислення (оздоблення побутових речей, одягу, посуду тощо), працелюбності (охайність оселі, одягу, господарського майна); • <i>виявляє</i> якості толерантної особистості, готовність до спільної діяльності, творчої праці;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>розпізнає</i> корисні і шкідливі традиції святкування • <i>усвідомлює</i>, що одяг людини має не лише практичне призначення, а й велику естетичну сутність; • <i>розуміє</i>, що використання українських народних мотивів у сучасному дизайні одягу є виразом національної самосвідомості; • <i>пояснює</i> регіональну специфіку декорування одягу; • <i>виявляє</i> готовність до творчої праці
IV. КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ (7 год)		
2 год	Запорізька Січ – колыска волі українсько-го народу Утворення Запорізької Січі. Звичаї, побут, військове мистецтво козаків.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i>, що козацтво в Україні – явище самобутнє, національне, суто народне; • <i>висловлює</i> своє ставлення до гетьманів славного українського козацтва; • <i>виявляє</i> почуття патріотизму, національної гордості, любові до України; • <i>розуміє</i> значення народних традицій, родинних свят для здоров'я; • <i>розповідає</i> про свої улюблені свята;
3 год	Наша слава – козацька звитяга Непереможний гетьман – Петро Конашевич-Сагайдачний. Богдан Хмельницький – засновник Української Козацької держави. Іван Сірко – славний кошовий отаман Війська Запорозького Низового.	

1 год	Стежками козацької слави Традиції українського козацтва в нашому краї. (Дослідження).	<ul style="list-style-type: none"> • виявляє бажання вести краєзнавчу пошукову та дослідницьку діяльність; • знає і пояснює прислів'я та приказки про козацтво; • усвідомлює, що воля й незалежність, фізична сила і здоров'я – найвищі цінності людини; • прагне дотримуватися здорового способу життя; • плекає громадянські почуття через пізнання України, її культури, традицій у процесі спілкування з однолітками різних регіонів; • усвідомлює свою причетність до національної історії, культури, державотворення, сучасного і майбутнього своєї Батьківщини
1 год	<i>Практична робота</i> “Напиши лист другу”.	
1 год	Козацькі розваги (спортивно-патріотична гра). Підсумковий урок “Україна в нас одна”	

4 клас

34 години (2 год – резервних)

№ з/п, к-сть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
I. УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА (12 год)		
4 год	Як Україна здобула незалежність? Декларація про державний суверенітет України.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • визначає Україну як незалежну державу в світовому співтоваристві, її демократичний напрям

1 год	<p>“Живий ланцюг” до Дня Злуки ЗУНР та УНР 22 січня 1990 року. День Соборності України. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України. Історичне значення проголошення незалежності України. Яку державу називають демократичною? Батьківщина – мати, умій за неї постояти Народна педагогіка про ставлення до держави. <i>Практична робота</i></p>	<p>розвитку щодо внутрішньої та зовнішньої політики; <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє поняття “соборна”, “суверенна”, “демократична”, “парламентська” республіка; • розповідає про основні події проголошення незалежності; • висловлює своє ставлення до історичних подій • виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до українського народу, шанованих у суспільстві людей, до державних символів; • вживає у мовленні прислів'я та приказки; • уміє оформляти і презентувати результати власних досліджень; • сприймає мову як міру культури людини й народу, єдності суспільства, втілення народного духу українців; </p>
1 год	<p>Проект “Народ скаже, як зав'яже” “Рідна мова – мати єдності, батько громадянства і сторож держави”. (Мікалоюс Даукша)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює, що дбайливе ставлення до природи, збереження мови і традиційної культури необхідно для процесу державотворення; • прагне вдосконалювати своє мовлення;
3 год	<p>Збереження природи, мови і традиційної культури як гарант збереження державності. Вивчай і пізнавай свій рідний край Українські традиції: із покоління в покоління. Традиції й свята осіннього періоду.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • має цілісне уявлення про календарно-обрядове коло українців; • досліджує традиції та свята осіннього періоду, ознайомлюється з основними прикметами осені;

3 год	<p>“Українська пісня – бездонна душа українського народу”. (О. Довженко)</p> <p>Роль і місце пісні в житті українців. Значення історичних пісень у житті народу. Патріотичні пісні. Фестиваль родинної творчості “Співоча родина”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • прагне до самоосвіти та пошукової діяльності; • усвідомлює, що українська пісня – це важлива частина духовного життя народу, що супроводжує український народ упродовж усієї історії його існування; • збагачує знання про українську народну пісню, розуміє її життєвий зміст; • вивчає традиції та пісні своєї родини; • виявляє навички пошуково-дослідницької роботи
II. Я – ГРОМАДЯНИН ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ (4 год)		
1 год	<p>Закон і мораль в українському суспільстві і твоєму житті</p> <p>Добро – одна з основних категорій української етики. “Золоте правило” моралі.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття “мораль”, “аморальність”, “закон”, “правопорушення”; • усвідомлює, які вчинки заборонені мораллю і законом; • наводить приклади з усної народної творчості про перемогу добра над злом; • оцінює власні дії і дії інших людей з позицій дотримання правил поведінки; • розуміє роль самовиховання позитивних звичок, їх цінність; • усвідомлює роль родини як особливого осередку у вихованні людини;
1 год	<p>Я – дитина своїх батьків, українського народу</p> <p>Українська родинна педагогіка.</p>	
2 год	<p>Найважливіші цінності життя</p> <p>Втілення загальнолюдських цінностей у права дитини. Як захищати свої права. Документи, які визначають права дитини. Організації, що стоять на захисті прав дитини.</p>	

	<p><i>Практична робота.</i> Обговорення конфліктних життєвих ситуацій</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>називає</i> відмінні риси української родинної педагогіки: любов, доброзичливість, взаємоповага, пошана до старших у роду, опіка молодших, виховання словом, працею, власним прикладом тощо; • <i>називає</i> міжнародні документи та закони України із прав дитини; • <i>розуміє</i> значення захисту прав дитини в Україні та в світі; • <i>прагне виконувати</i> свої обов'язки; <i>плекає</i> в собі кращі риси українського народу
III. НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ – ЄДИНА СІМ'Я (8 год)		
<p>1 год</p>	<p>Процес формування етнокультурних особливостей населення України. Самобутність регіональних звичаїв і традицій, народного будівництва, одягу, господарських занять, ремесел, що сформувалися під впливом різноманітних чинників: історичних, кліматичних, політичних, етнічних, географічних тощо.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і вміє</i> показати на географічній карті розташування історико-етнографічних районів України; • <i>усвідомлює</i> єдність усіх історико-етнографічних районів України через спільність території, мови, традиційної культури та самобутність регіональних звичаїв та традицій; • <i>плекає</i> допитливість, цікавість до глибшого вивчення феномена України й українства;
<p>2 год</p>	<p>Що край, то звичай. Ремесла та художні промисли українців. Петриківський розпис. Опішнянська кераміка.</p>	

2 год	<p>Косівська іграшка. Народні ремесла і художні промисли рідного краю. Проект “Я досліджую і створюю”.</p> <p>Традиції українського помешкання Інтер’єр української хати: колишне і сучасне. Традиція прикрашати оселю оберегами. Етнічний стиль у сучасному інтер’єрі українського помешкання. <i>Практична робота</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> поняття “гончарство”, “ткацтво”, “килимарство”, “ковальство”, “гутництво”, “чумацтво”; • <i>знає і шанує</i> господарські традиції рідного краю; • <i>уміє</i> представити цінності своєї родини, громади; • <i>виявляє</i> бажання зберігати і примножувати традиції своїх предків, продовжувати їхні справи, творчо ставиться до своєї праці; • <i>пояснює</i> поняття “хата”, “світлиця”, “покуть”, “піч”, “скриня”, “сволок”;
1 год	<p>Виготовлення оберегів для оселі: “Хлібне дерево” (дідух), Голуби, Різдвяний вінок, Різдвяні павуки.</p> <p>Гість у дім – радість у нім Національні традиції та регіональні особливості приймання гостей в українській сім’ї. Майстер-клас. Накриваємо стіл</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i>, що в традиціях української хати виявляється творча наснага народу, його досвід, знання і художній смак, гармонійна узгодженість різноманітних видів декоративно-ужиткового мистецтва; • <i>розуміє</i>, що використання українських народних мотивів у сучасному інтер’єрі є примноженням традицій предків; • <i>виявляє</i> готовність до творчої праці; • <i>має уявлення</i> про українську традиційну культуру гостинності, доброзичливості українців, працелюбності (охайність оселі, одягу, господарського майна);

2 год	<p>Український традиційний одяг: традиції і сучасність</p> <p>Багатство регіональних різновидів українського костюма.</p> <p>Мальовничість традиційного українського одягу як свідчення високого рівня культури виробництва нашого народу, досконалого володіння численними видами, техніками його оздоблення.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Прикраси та обереги. (Дівоче намисто, гердан, дукачі, згарда, дробинка)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>виявляє</i> якості толерантної особистості, готовність до спільної діяльності, творчої праці; • <i>розпізнає</i> корисні і шкідливі традиції святкування; • <i>має уявлення</i> про великі культурні надбання українського народу на прикладі українського мистецтва оздоблення одягу та речей побутового вжитку; • <i>знає</i> про багатство і мальовничість регіональних різновидів українського костюма; • <i>висловлює шану</i> до надбань попередніх поколінь, бажання продовжувати їхні справи, зберігати і примножувати традиції своїх предків, використовувати їх у своєму житті
IV. ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ НАРОДОВІ УКРАЇНИ (7 год)		
1 год	Доля народу в струнах бандури живе...	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> часопросторові зв'язки між різними поколіннями українців на основі спільної історичної долі; • <i>має уявлення</i> про українців як творчих, працьовитих, сміливих і мудрих синів та дочок людства, відданих своєму народові й Батьківщині (поета й мислителя Т. Шевченка, кобзарів-бандуристів, Лесі Українки, М. Грушевського,
1 год	Пророк і геній українського народу.	
1 год	Я буду вічно жити, бо в серці маю те, що не вмирає...	
1 год	Видатний історик України.	
1 год	Чому багатьох українців називають “бандерівцями”?	

1 год	Їх не можна було змусити мовчати...	С. Бандери, шістдесятників, героїв Майдану та воїнів АТО);
1 год	Воїни світла, воїни добра...	• <i>усвідомлює</i> потребу глибокого вивчення історії України;
1 год	Підсумковий урок “Україна в нас одна”.	• <i>висловлює</i> своє ставлення до історичних подій;
	Вправа “Послання миру”	• <i>плекає</i> почуття гордості за свою Батьківщину, її героїв і відповідальності за її майбутнє;
		• <i>пояснює</i> поняття “толерантність”, “терпимість”;
		• <i>обґрунтовує</i> необхідність толерантних міжетнічних та міжкультурних відносин в Україні;
		• <i>виявляє</i> якості толерантної особистості;
		• <i>розуміє</i> зв’язки між усіма поколіннями українців через спільність території, природного до-
		вкілля, мови, народної культури, етичних моральних принципів;
		• <i>свідомо</i> ставиться до виконання громадянських обов’язків;
		• <i>усвідомлює</i> себе невід’ємною частиною України і пишається цим

ОСНОВИ ГУМАНІСТИЧНОЇ МОРАЛІ

1-4 класи

Автор: *В. А. Киричок* – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Моральні засади особистості формуються насамперед у сім'ї. У шкільні роки виховання здійснюють цілеспрямовано, з урахуванням попереднього життєвого і пізнавального досвіду дитини. Несформованість першооснов моральної культури, особистісних новоутворень у молодшого школяра в попередні роки навчання у майбутньому може зумовити негативні наслідки поведінки у взаєминах, процесі спілкування, у контактах особистості з навколишнім світом, значно ускладнить процес соціалізації.

Життя нашого суспільства переконливо свідчить про те, що без виховання у молоді таких універсальних моральних цінностей, як добро, совість, відповідальність, людяність, почуття власної гідності, толерантність, не можна сподіватися на поліпшення морально-етичної ситуації в країні, подолання духовної кризи в суспільстві.

Тому перед сучасною школою стоїть важливе завдання: виховувати вільну і відповідальну особистість, здатну до гуманістичної міжособистісної взаємодії, до самовизначення. Проте потрібно пам'ятати, що вільний моральний вибір людини можливий лише за умови сформованості ядра особистісного достоїнства людини: нема людини вищої за мене, нема людини нижчої за мене.

Методологічною основою виховного процесу є ціннісний підхід. Під цінностями суспільства розуміють предмети, явища, процеси, а також їх якості та властивості. Їх призначення – здійснення соціального прогресу і розвитку людської особистості.

Ті цінності, об'єктом і суб'єктом яких є представники людського суспільства, належать до моральних. На нашу думку, вони є гуманістичними цінностями, якщо їх зміст наповнений, проїнятий цінностями етики добра і справедливості, гуманізму, усвідомлений індивідом суб'єктивно, за цих умов інша людина стає об'єктом його ціннісного ставлення. До таких цінностей належать мир, свобода, рівність, праця, істина, краса, совість, добро, гідність, обов'язок, честь. Людина виступає організаційним центром цієї системи. Вона є носієм їх.

Гуманістична етика дає змогу подивитися на мораль як на унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною (Н. Ганнусенко, А. Титаренко, К. Чорна, Л. Хоружа, Ф. Щербак, Н. Щуркова). Ця етика визнає цінністю саму людину, її життя й унікальність, людина для представників гуманістичної етики є "мірою всіх речей." Вищими цінностями гуманістичної етики є любов до себе, утвердження власного "Я".

Саме тому провідною метою шкільного виховання, зокрема й морально-етичного, є створення і забезпечення умов, що сприяють розвитку особистості кожної дитини. Вона має, врешті-решт, стати найвищою цінністю виховання.

Базовими у структурі життєдіяльності людської особистості є вищі цінності, вони включають особистість у суспільні відносини на основі гуманістичних принципів. На індивідуальному рівні буття людини базовими є такі цінності, як ДОБРО, СОВІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. Ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Добро – це своєю суттю духовне утворення, що фіксує певний стан людської душі. Добро, як передумова особистісно-гуманного підходу до людини, орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, на морально ціннісну взаємодію з різними сторонами навколишнього світу, прийняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення власних інтересів. Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу і себе, здатність і готовність культивувати людяність у собі і навколо себе, що є передумовою практично дієвого позитивного ставлення людини до світу.

Похідним від нього є інше моральне поняття – “доброта” (гуманність).

Знання про добро як норму життя людина отримує вже в дитинстві, беручи його зі світу, що її оточує: в сім'ї, іграх з однолітками, у взаєминах з різними людьми.

Для кожної людини визначальне значення у виборі між добром і злом має характер мікросередовища (дитячий садок, школа, клас, сім'я, різні людські спільноти тощо), панівні в ньому моральні взаємини.

Змістовий аспект доброти – здатність людини творити добро, добродіяння. Цей моральний феномен має багатофункціональні прояви і включає такі змістові компоненти (прості моральні якості): справедливість, повага людської гідності, безкорисна допомога, вміння прощати і просити пробачення, протидія злу і насиллю.

Складники духовно-емоційної сторони доброти: чуйність, співчуття, співпереживання, милосердя, співучасть, співрадування.

Форми вираження доброти: миролюбність, терпимість, великодушність, делікатність, поступливість.

Доброта виявляється у ставленні людини не тільки до людини, а й до природи, а загалом – і до всього живого.

Визнання людини як найвищої цінності породжує такі моральні відносини, в основі яких повага людської гідності. Пропонуємо два визначення людської гідності, які впливають:

- а) із суспільної цінності людини;
- б) з абсолютної цінності кожної людини.

Почуття власної гідності, як особливе моральне ставлення людини до самого себе, характеризує усвідомлення людиною власної цінності (самоцінності) як унікальної, неповторної особистості. Вона є формою само-свідомості й самоконтролю особистості, на ньому ґрунтується вимогливість людини до самої себе. Гідність вимагає разом з тим і від інших людей взаємоповаги, визнання її прав і свобод, можливостей та інтересів; поваги її переконань і поглядів на життя, толерантного ставлення до позиції людини, її культурних, релігійних традицій та звичок.

Важливою суттєвою характеристикою Добра є відповідальність за навколишній світ, здатність і готовність відповідати за все, що відбувається навколо. Дієвий характер добра виявляється у конкретних діях, у відповідальності людини за здійснене, визнанні нею своїх помилок, своєї провини, готовності та вмінні брати на себе відповідальність, відповідати за наслідки здійсненого. Нездатний до цього не може вважатися морально зрілою, гуманною особистістю.

Для виховання молодших школярів базовою моральною цінністю є категорія добра, яка виявляється через:

- 1) гуманність (людяність);
- 2) повагу гідності.

Критеріями гуманності є:

- знання про добро, його прояви, вміння розрізнати добро і зло;
- чуйність (співпереживання, співчуття), турбота про інших;
- уміння безкорисливо робити людям добро.

Совість є важливою моральною цінністю людини, її внутрішньою етичною інстанцією, морально-етичним регулятором міжлюдських взаємин. Вона властива лише особистості, включає в себе знання (совість, вість – знання, тобто ідея, норми поведінки тощо), принципи обґрунтування цих ідей, норм, принципів.

Совість включає і ставлення (совість, со – з кимось), причому ставлення оцінне – оцінка своїх думок, вчинків у ставленні до когось (і до себе), почуття, практичні дії тощо. Вона є внутрішнім регулятором і контролером її дій, вчинків.

Совість – особистісне утворення (особлива властивість особистості), що становить оцінне ставлення людини до своїх дій, вчинків, думок у її взаємодії з іншими людьми, яке характеризується єдністю знань (норм, принципів, ідей), мотивів, практичних ідей та емоційно-вольових чинників.

Для молодших школярів критеріальними показниками совісті є сформованість моральних якостей, які, своєю чергою, мають певні ознаки, зокрема чесність, справедливість і самооцінку.

Чесність:

- поняття про чесність як важливу людську цінність;
- щирість перед іншими і правдивість перед самим собою;
- намагання поводитися чесно, правдиво із дотриманням даного слова;
- уміння прощати і просити пробачення, визнання власної провини.

Справедливість:

- визнання і повага прав людини;
- справедливе ставлення до всіх, незалежно від власних уподобань;
- протидія насильству, злу, несправедливості.

Самооцінка:

- самокритичність: сприйняття критики на свою адресу, визнання своїх помилок;
- почуття переживання за свої дії, вчинки;
- бажання стати кращим.

Відповідальність – важлива моральна цінність. Поняття “відповідальність” має багато взаємозв’язків з іншими морально-етичними категоріями. Так В. Сухомлинський розглядав відповідальність як похідну від таких важливих морально-етичних понять, як совість, обов’язок, провинна і свобода. Він визнавав, що ця якість формується

особистісно-індивідуальною сферою. Тому так важливо вже з раннього віку розкривати у дитини прагнення до доброти і милосердя, вміння співчувати та співпереживати, особливо до молодших, однолітків, старших. Одним із перших видатний педагог підкреслював тісний взаємозв'язок поняття “відповідальність” і “совість”.

Співзвучними роздумам В. Сухомлинського є погляди та висловлювання представників гуманістичного (А. Маслоу, Е. Фромм) та екзистенційного напрямків у філософії (В. Франкл), які підкреслювали відносність свободи та її тісний зв'язок з відповідальністю за свій вільний вибір у трактуванні поняття “відповідальність”. Вказували вони також на тісний зв'язок поняття “відповідальність” з категорією “обов'язку”. За В. Франклом, сутність обов'язку полягає в готовності людини виконувати чийсь вказівки, підкорятися, а особливість відповідальності – у здатності прислухатися до голосу власної людяності, незалежно від розпоряджень. Отже, поняття “відповідальність” ширше за поняття “обов'язок”. Воно передбачає не лише необхідність, а й потребу діяти певним чином.

Згідно із сучасними науковими дослідженнями, вже у дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) “зароджується відповідальність як базова якість особистості, важливий морально-етичний регулятор міжлюдських взаємин, стимулятор активної діяльності, запорука продуктивного життя.” У цьому віці вже формуються основи совісті як внутрішньої етичної інстанції, розвивається вміння поводитися згідно з моральними нормами не лише за умов контролю дорослого, а й поза ним (О. Кононко). Усе це треба враховувати в роботі з учнями 1–4 класів.

Відповідальність як базова моральна цінність у молодших школярів може розглядатися як інтегроване особистісне новоутворення, яке для дітей цього віку виявляється у здатності усвідомлено брати на себе певні зобов'язання, виконувати певні обов'язки, чітко дотримуватись їх виконання, вимогливо ставитися до себе та інших, бути послідовним у словах і вчинках, передбачати наслідки власних дій, відчувати межу припустимої поведінки.

Учні 4 класу вже мають розрізнити відповідальність з-поміж інших цінностей. Істотними ознаками відповідальності також є: самостійність, справедливість, альтруїзм, самодисципліна. Молодший школяр має усвідомлювати свої обов'язки як учня у школі, сина (чи доньки) у сім'ї, громадянина у державі, виявляти при їх виконанні активність, старанність, готовність і прагнення взяти на себе відповідальність за виконання доручених чи самостійно вибраних справ. Випускник початкової школи має бути навченим об'єктивно оцінювати власні

здобутки та вчинки, а не лише роботу чи вчинки інших. Необхідно викликати у дитини бажання ділитися своїми успіхами та невдачами з однокласниками, вчити їх співчувати невдачам та співрадіти успіхам інших. Учитель сам має бути для вихованців прикладом відповідального ставлення до інших, до самого себе.

Практична діяльність щодо виховання у молодших школярів базових моральних цінностей (добра, совісті, відповідальності) у ставленні до інших і до самих себе може бути організована за такими напрямками:

- розширення когнітивних знань, морального досвіду школярів (когнітивний компонент);
- формування практичного досвіду дітей (поведінкових учинків, умінь і навичок у різних життєвих ситуаціях);
- корекція негативного досвіду, стереотипу поведінки учнів.

Необхідною умовою виховання базових гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку є розуміння та врахування їхніх вікових особливостей, а також морально-етичних надбань, з якими дитина приходить до школи.

До вікових особливостей дітей 1–4 класів та їхніх особистісних взаємин належать: відсутність системи знань, незначний життєвий та моральний досвід, підвищена емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно вступати в контакт з іншими людьми. Що старшою стає дитина, то швидше відбувається ускладнення емоційно-мотиваційної сфери дитини, тобто її “життя переживань”, яке істотно впливає на її поведінку. З’являється сенсове орієнтовне підґрунтя вчинку – ланки між бажанням щось зробити та діями, які насправді розгортаються. Дитина спершу розмірковує, а потім діє, приховує власні переживання, “ховає” свої почуття, коли їй погано. Вона зовні стає вже не такою, як “внутрішньо”, у неї відбувається боротьба між “треба” і “хочу”. Під впливом навчальної праці і праці в сім’ї у дитини (до закінчення початкової школи) має сформуватися головне новоутворення даного вікового періоду – довільність психічних процесів і функцій (за Л. Виготським). У своїх діях дитина вчиться керуватися вже не тільки цілями, які ставить перед нею дорослий, а й самостійно ставить свої цілі діяльності, домагаючись їх досягнення, контролю за своєю поведінкою.

На основі спільної навчальної діяльності молодший школяр вчиться будувати свої взаємини з однолітками, входить в колектив ровесників, у нього виникають взаємовимогливість і взаємодопомога. Авторитетом для дитини, починаючи вже з 3-го класу, стають не лише дорослі (вчителі, батьки), а й однолітки, їхні думки, оцінки, судження. Дитина вчиться свідомо підпорядковувати свої потреби й прагнення цілям, вчиться керувати своєю поведінкою, засвоювати моральні норми і правила.

На цьому віковому етапі у дитини формується ядро особистості, її моральні почуття, цінності, переконання, дитина набуває досвід моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у пред'явленні вимог до інших, виборі доручень, справи, яка їй до душі. У школярів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становлять основу формування її характеру.

Молодший шкільний вік є сприятливим для виховання такого фундаментального для морального розвитку новоутворення, як здібність цінувати особистість іншої людини. Як справедливо зазначає І. Бех, формування у дитини цієї здібності вчителем може здійснюватися двома шляхами. Перший полягає у детальному розкритті позитивних сторін близьких для неї людей: дорослих, старших дітей чи однолітків. При цьому треба враховувати, що спочатку в дитини розвивається потреба партнерства у грі, в іншій діяльності і лише потім (у 3-4 класах) з'являється інтерес до конкретної людини (приятеля), потреба до взаємодії з нею. Другий шлях передбачає запобігання появі зневажливого ставлення до дитини з боку дорослих, однолітків. Це упереджує формування у дітей захисного механізму самоствердження за рахунок приниження інших.

Треба також враховувати одну з найхарактерніших властивостей дитини молодшого шкільного віку – розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою. Дітям легше усвідомлювати, аналізувати вчинки та мотиви дій інших, ніж власні. Тому перед учителем постає надзвичайно важливе завдання: вирізняти мотив вчинку (що саме спонукало дитину діяти так, а не інакше), роз'яснюючи їй його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях. Інакше засвоєні дитиною моральні знання, без їх емоційного “переживання”, без уміння практичного застосування залишаться лише формальними, а дитина ніколи не зможе їх використати в житті.

За роки навчання в початкових класах основними її потребами мають стати: потреба у спілкуванні з людьми (ровесниками, дорослими, молодшими), в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу; потреба у дружбі, товариськійості; у повазі особистості; у самоповазі; набутті нових знань, умінь для пізнання довкілля.

У дитини подальшого розвитку набуватимуть моральні почуття провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління. Вони мають свідчити про перетворення зовнішніх моральних вимог до вимог особистості, до самого себе: перехід від позиції “всі повинні...” до переконання “я повинен...”

Пріоритетну роль серед методів і форм морально-етичного виховання учнів 1–4 класів мають займати активні методи, що спрямовані як на співпрацю з дорослими, так і на самостійний пошук дитиною істини морального вибору, формування творчості, ініціативності, критичності мислення. Значне місце у роботі з дітьми має бути відведено: методу створення проблемних ситуацій та їх аналізу; етичному оцінюванню та співвіднесенню з іншими еталонами гуманної поведінки; комунікативним іграм; “прожективним” методикам; етичним тренінгам; методу виявлення самооцінки з елементами бесіди, гри; іграм-бесідам; ігровим вправам; театру-експромту тощо.

Запропоновані матеріали можуть слугувати основою для проведення морально-етичних бесід, практичних занять з учнями, занять з етики, які можуть бути проведені в позаурочний час.

Процес демократизації нашого суспільства, передусім, пов'язаний із гуманізацією відносин у всіх сферах соціального життя. У таких умовах активним суспільним суб'єктом може стати людина, яка має високий рівень самосвідомості, творчої активності, відповідальності, у своїй суспільно корисній діяльності та поведінці керується гуманістичними цінностями. Таку людину може виховати школа, для якої пріоритетом є формування вільної особистості, здатної до самовизначення та міжособистісної взаємодії на гуманістичних засадах.

Вільний моральний вибір людини можливий лише за умови сформованості ядра особистісного достоїнства людини: нема людини вищої за мене, нема людини нижчої за мене, коли інша людина сприймається як гідна поваги особистість.

Узагальнений аналіз масової шкільної практики засвідчує, що ми доволі часто зустрічаємося із жорстокістю, байдужістю молоді, відсутністю у неї терпимості, милосердя, невміння і небажання виявляти доброту, великодушність, благородство.

Практика роботи школи щодо виховання гуманістичних цінностей у молодших школярів у процесі позаурочної діяльності показує, що цьому питанню не приділяють належної уваги: нема системності, цілісності у роботі, домінують вербальні методи виховання, відсутній відповідний педагогічний інструментарій. Учні, як правило, не розглядаються як суб'єкти соціального життя, саморозвитку й самовизначення. Найчастіше школярі включаються у соціально корисну діяльність у репродуктивному статусі, що не сприяє розвитку в них творчого потенціалу, накопиченню досвіду гуманної поведінки. Не створюються умови для організації дітьми актів милосердя прояву турботи про близьких, далеких, поваги до прав і гідності інших через включення їх у добротинну діяльність; не виховується ціннісне ставлення до людського життя взагалі, зокрема й до власного. Все це актуалізує проблему виховання гуманістичних цінностей молодших школярів.

За побудовою зміст програм до занять концентричний (з 1 по 4 кл.), враховує вікові мікроперіоди у розвитку молодшого школяра (1-2 кл. та 3-4 кл.). Навчальний матеріал виховних занять розподілено за ступенем ускладнення по класах за такими змістовими блоками: I – ставлення людини до самої себе (“Я – Я”), II розділ – ставлення людини до інших (“Я – ти”), III розділ – ставлення людини до природи (“Я – природа”) та IV – ставлення людини до суспільства (“Я – суспільство”). Ці блоки пов'язані єдиною ідеєю, метою та завданнями: гуманістичне розуміння людини, її цілісність, гармонізація різних сторін її ставлення до світу (з собою, з іншими, зі світом природи і суспільства). З класу в клас структура етичних категорій поглиблюється і вводяться нові знання, глибше і повніше розкриваються людські взаємини, розширюється сфера застосування етичних знань у різних життєвих ситуаціях (через ситуації вибору, відповідального та вимогливого ставлення до себе на інших тощо).

Для учнів 1–4-х класів нами був запропонований цикл виховних занять з метою виховання гуманістичних цінностей, уявлень про певні моральні категорії, таких як: цінність людського життя, цінність людини, добро, обов'язок, любов, терпимість, милосердя, повага гідності, совість, відповідальність, щастя, Батьківщи-

на, природа, праця тощо. З цією метою нами були запропоновані такі заняття: “Життя людини – найвища цінність”, “Людина – найвища цінність”, “Любов. Любов – милосердя”, “Добродійні справи людини”, “Совість”, “Гідність. Повага гідності інших. Самоповага”, “Коли я щасливий”, “Пам’ятай про інших”, “Зубів нема, а людину гризе”, “Як стати людиною”, “Кожна людина неповторна”, “Квіти людської душі”, “Як зробити правильний вибір”, “Моя Україна – моя Батьківщина, мій рідний край”.

Велике виховне значення мають у родинному вихованні українців дотримання певних усталених звичаїв, традицій, які в своїй основі були глибоко гуманістично спрямовані. Це українські національні традиції поваги, турботи, співчуття, допомоги. З цією метою нами був розроблений цикл занять на таку тематику: “Краса спілкування” (Будьмо друзями – про форму народної взаємодопомоги, толоки тощо); “Твоє родовідне дерево”, родинне свято “Шануймося, бо ми того варті” (повага свого роду, честь роду); “Мудрість людської скорботи” (про шанування нами предків); “Для всякого народу книжка з книжок – природа” та “Щоб не виросла людина – серце як крижинка” (про турботу, співчуття, допомогу до братів наших менших), “Ми всі єдина сім’я” (про миролюбне, безконфліктне ставлення до представників інших національностей), “Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття й допомоги людям” (ознайомлення учнів з морально-етичними звичаями українського народу, релігійними виховними традиціями в Україні – Свято Миколая, Різдва, Великодня тощо).

Ефективність розроблених нами виховних занять значно підвищиться за умов організації цілісного виховного процесу: з боку вчителя – це дотримання у своїй діяльності гуманно-особистісного стилю спілкування, суб’єкт-суб’єктної взаємодії з дітьми, впровадження діалогу у спілкуванні з вихованцями; активного залучення батьків до проведення виховних занять, їхньої педагогічної просвіти; використання виховного потенціалу дитячих як шкільних, так і районних бібліотек, спільне проведення інтегрованих виховних занять за участю бібліотечних працівників; створення гуманного виховного середовища для дітей молодшого шкільного віку в родині, школі і класі.

Програма та розробки виховних занять з формування гуманістичних цінностей учнів 1–4 класів є орієнтовними, дають змогу для подальших творчих пошуків, педагогічного доробку вчителів та вихователів початкової школи.

1 клас

17 годин (2 год на місяць)

Зміст навчального матеріалу	Очікуваний виховний результат
Розділ І. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО САМОЇ СЕБЕ	
“Я – Я” (2 год)	
<p>Тема 1. “Хто я?” (1 год) Знайомство дитини із самою собою. Ролі, які вона виконує: у школі – я школяр (школярка); у сім’ї – я донька (син); у суспільстві – я громадянин (громадянка). Визначення обов’язків залежно від ролі, обраної дитиною. Нахили, уподобання кожної дитини. <i>Практична робота</i> Читання вірша Н. Кир’ян “Миколка-першокласник” (“Весела хвилинка”). Тренувальна вправа “Хто у нашому класі найкращий школяр-першокласник?” Рольові ігри: “Я у школі”, “Я у родині”, “Мої обов’язки”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• має уявлення про свої життєві ролі;• визначає обов’язки, які має виконувати у школі, в сім’ї, у суспільстві;• розуміє необхідність відповідального ставлення до своїх обов’язків;• вчиться виявляти відповідальне ставлення до своїх обов’язків
<p>Тема 2. “Я хочу стати кращим” (1 год) Добрі (позитивні) й негативні риси характеру людини. Самооцінка. Риси характеру, які заважають стати кращим. Розвиток вольових зусиль, спрямованих на те, щоб стати кращим. <i>Практична робота</i> Щоденник “Сходинки до себе”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• має уявлення про позитивні та негативні риси характеру;• характеризує свої риси характеру;• вчиться оцінювати себе;• вчиться робити висновок про те, які якості заважають стати кращим;

<p>Заповнення “Сходинок Добра і Зла” кожною дитиною щодо виявлення в себе певних моральних якостей (тест). Етюди на відтворення деяких рис характеру, а саме: чуйність, увага до інших, доброзичливість, агресивність, байдужість тощо (з елементами психогімнастики). Аналіз вірша А. Сокіл “Ябеда”. Робота над прислів’ями. Гра “Кулачок”.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>виявляє бажання стати кращим</i>
<p>Розділ II. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ІНШИХ ЛЮДЕЙ (13 год) “Я – ТИ”</p>	
<p>Тема 1. Чого навчає Королева Чистоти (1 год) Бесіда про сприйняття людини, яку вперше побачили, про те, від чого залежать наші враження. Правила дотримання чистоти людиною вдома, на подвір’ї, у приміщенні школи, у громадських місцях, на вулиці (особливо в місцях спільного користування). Потреба дотримання чистоти в класі. Виховання естетичного смаку в людини. <i>Практична робота</i> Ігрова ситуація “Лист від Королеви Чистоти”. Відгадування загадок (про гребінець, дзеркало, мило). Ігри: “Скажи навпаки”, “Закінчи речення”. Конкурс малюнків на тему “Портрет Королеви Чистоти”. Операція “Чистий двір”, “Чистий клас”. “Хвилинка-веселинка”. Гра-драматизація за віршами В. Марсюка “Замазура” або Г. Бойка “Поросятку”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює необхідність дотримання людиною правил санітарної гігієни, чистоти в усіх життєвих ситуаціях;</i> • <i>розвиває свій естетичний смак щодо вибору одягу, оздоблення інтер’єру тощо</i>

<p>Тема 2. Яким має бути добро на Землі? Що означає бути добрим? (1 год) Ознайомлення дітей із поняттями добро і зло. Оцінка людських вчинків з позиції добра. Запитання для бесіди: – Як ви розумієте, що таке добро, а що таке зло? – Чи потрібно добро на Землі? Яка його роль у житті людини? – Якій людині легше жити: добрій чи злій? – Що їй заважає, а що допомагає в житті? Тест на самооцінку “Яка я людина” за сходинкою “Добра і Зла”: – Яка ти людина: добра чи зла? – Добра людина... Яка вона? <i>Практична робота</i> Гра “На кого я схожий?” Конкурс дитячих малюнків “Яким я уявляю Добро і Зло” (під музичний супровід). <i>Робота над прислів’ями.</i> Складання дітьми казки по колу (“Казка про Добро”, “Добро і Зло” тощо). Тест на самооцінку “Яка я людина”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розкриває</i> основне значення понять “добро” і “зло”; • <i>наводить приклади</i> їх проявів; • <i>робить висновок</i> про цінність добра у житті людини; • <i>оцінює</i> людські вчинки, власні вчинки з позиції добра; • <i>розуміє</i> необхідність докладання певних зусиль, щоб не порушувати норм добра
<p>Тема 3. Бесіда про розмову. Словничок “чарівних” слів (1 год) Бесіда про правила культурної розмови:</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вчиться</i> стисло, правильно висловлювати свою думку, уважно слухати і чути інших;

<ul style="list-style-type: none"> - уміння уважно слухати і чути інших, не втручатись у розмову дорослих; - повага до співрозмовника; - неприпустимість вживання у мові образливих слів, прізвиськ (аналіз народних дражнилок); - вибір правильної форми звертання “Ти” чи “Ви”. Звертання до батьків на “Ви” – народна традиція шанобливого ставлення українців до батьків; - як і чому має розмовляти культурна вихована людина? <p>Що можна сказати про тих, хто порушує ці правила?</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Гра “Незвичайні потяги” (складання словничка ввічливості). Гра “Ти чи Ви?” Складання усного листа бабусі, батькам, товаришеві</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>намагається</i> не втручатись у розмову дорослих, не ображає інших, не вживає образливих слів; • <i>вивчає й опановує</i> словничок ввічливості, <i>розширює</i> свій словниковий запас; • <i>розрізняє</i> і правильно <i>вживає</i> форми звертання “Ти” і “Ви”; • <i>виявляє</i> стриманість, повагу до інших; • <i>правильно оцінює</i> власну поведінку під час розмови, поведінку інших людей
<p>Тема 4. Ти і твої друзі на перерві (1 год) Бесіда про організацію дитячого відпочинку під час перерви. Читання і розігрування вірша В. Бичка “Півники”.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що вам нагадує цей вірш, описана в ньому перерва? – Чи можна змінити цю ситуацію? – Дотримання яких правил дає змогу це зробити? – Як хлопці ставляться до дівчаток? А дівчатка до хлопців? <p>Складання правил дружньої поведінки під час перерви. Вибір доручення “витівника” дітьми під час перерв.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вчиться</i> виявляти турботливе ставлення до однокласників, дівчаток, малюків; • <i>організовує</i> дитячі ігри на перерві; • <i>вчиться</i> сумлінно і відповідально виконувати доручення “витівника”; • <i>має уявлення</i> про вчинок – примирення

<p><i>Практична робота</i> Розучування ігор: “Струмочок”, “Зіпсований телефон”, “Привіт”, “Будь ласка”. Розігрування ситуацій примирення</p>	
<p>Тема 5. Ми йдемо до їдальні (1 год) Закріплення правил поведінки в школі. Ознайомлення зі столовими приборами. Ознайомлення із правилами поведінки за столом. Обговорення вірша “Замазура” А. Сокіл Запитання для бесіди: – Які слова ми кажемо один одному перед тим, як починаємо їсти? – Які слова чекаємо у відповідь? – Як ввічливо звернутись із проханням до працівників їдальні? Повторення слів ввічливості. <i>Практична робота</i> Гра “Так чи не так?” (закріплення правил поведінки за столом). Аналіз ситуацій морального змісту. Тренувальні вправи</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має елементарні знання правил сервірування столу; • опановує правила поведінки в їдальні, культури поведінки за столом; • оволодіває навичками користування столовими приборами; • виявляє ввічливість, приязність, вдячність у заєминах з іншими; • дотримується правил поведінки у школі
<p>Тема 6. Як інших навчити поваги до себе (1 год) Бесіда з учнями з використанням ситуацій морального змісту щодо проявів поваги у ставленні до себе та до інших.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про необхідність доброзичливого ставлення до людей; товарищескості у

<p>Взаємозв'язок поваги до себе з повагою до інших. Читання й обговорення вірша Г. Бойка "Галасливі гості" (або гра-драматизація). <i>Практична робота</i> Незакінчене речення "Я поважаю себе, якщо я..." Робота над прислів'ями. Гра "Знайди слово, протилежне за значенням". Виведення правил товаришування (після обговорення вірша А. Костецького "Секрет")</p>	<p>спілкуванні з однолітками, турботливого ставлення до молодших, старших;</p> <ul style="list-style-type: none"> • висловлює оцінні судження; • наводить приклади такого ставлення
<p>Тема 7. Гість – радість у домі. Слова вітання, побажання (1 год) Бесіда з учнями "Чи знаєте ви правила гостинності?" Розкриття правил гостинності як прояв щирості, доброзичливості, людської щедрості. Екскурс в історію (етимологія понять "гість", "гостинець", "гостинність"). Щирість, приязне ставлення, гостинність – національні риси українців. Слухання вірша Г. Бойка "За святковим столом". Бесіда про правила вручення подарунків: культура дарування, прийом подарунків. Ти і твої гості. Розширення словника ввічливості (тон, настрій, міміка під час розмови). Ознайомлення учнів із вчинком вдячності.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про правила поведінки вдома, у гостях; • вчиться поводитися в гостях, дотримується правил гостинності; • використовує слова ввічливості: вітання, побажання, прощання; • має уявлення про вчинок – вдячність

<p><i>Практична робота</i> Гра-драматизація за віршем Д. Чередниченка “Уважив місце”. “Шкідливі поради”. Ігрові ситуації (інсценізація): “Вручення подарунків іменинникові”, “День народження”, “До тебе прийшли гості”, “Ти прийшов у гості”. Робота над прислів’ями</p>	
<p>Тема 8. Вчимося жити і працювати разом (1 год) Що таке дружба? Друг справжній і удаваний. Дружба як форма людської взаємодії, міцності людських стосунків. Чесність, справедливість – основа дружби. Від чого залежить успіх людини у житті? Роль колективу в житті людини. <i>Практична робота</i> Робота з моделлю (виокремлення дітьми якостей, притаманних справжньому другові, товаришеві). Читання й аналіз оповідань В. Сухомлинського “Чому плакав Сергійко”, Я. Стельмаха “Санько-брехун”, вірша А. Костецького “Буває все”. Конкурс малюнків на тему “Портрет мого друга”, “Мій товариш” або “Моя подруга”. Робота над прислів’ями про дружбу. Гра “Най, най...”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> сутність понять “дружба”, “справжня дружба”, “справедливість”, “чесність”; • <i>наводить приклади, дає</i> оцінні судження; • <i>пояснює</i>, від чого залежить життя людини в колективі; • <i>знає</i>, яким потрібно бути, щоб мати друзів

<p>Тема 9. Ти і твої рідні (1 год)</p> <p>Бесіда про дотримання дітьми правил спілкування зі своїми рідними (батьками, старшими і молодшими членами родини). Робота над оповіданням А. Потапової “Радість”.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Чи доводилося тобі відчувати таку радість або приносити її іншим? – Як ти ставишся до своїх рідних? Як виявляєш свою подяку, турботу про них? У чому це виявляється? – Як рідні ставляться до тебе, від чого це залежить? – Що об’єднує членів родини у сім’ї? <p><i>Практична робота</i></p> <p>Аналіз морально-етичних ситуацій. Конкурс на кращого знавця прислів’їв про сім’ю, рідних (робота у групах). Конкурс малюнків “Мої найрідніші...” або “Коли ми разом...” Підготовка концерту-сюрпризу для рідних або виготовлення сюрпризів – дитячих виробів для своїх рідних (спочатку виставка у класі)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • висловлює почуття любові, вдячності, поваги до своїх рідних; • має уявлення про вчинки – вірності й відданості іншим
<p>Тема 10. Сила і слава твого роду (1 год)</p> <p>Ознайомлення дітей із поняттями “рід”, “родовід”. Народні традиції в Україні щодо пошанування своїх рідних, пам’ять про померлих. Бесіда про сімейні традиції кожної родини.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про такі поняття, як “рід”, “родовід”; • вчиться шанобливо ставитися до всіх членів родини, шанує пам’ять померлих;

<p>Читання й обговорення оповідання Д. Чередниченка “Родовідне дерево”, притчі Бруно Ферреро “Опора”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Заповнення “Дерева родоводу”.</p> <p><i>Словникова робота</i></p> <p>Робота над прислів’ями і загадкою.</p> <p>Складання дітьми казки про свій рід.</p> <p>Виставка “Сила і слава мого роду”.</p> <p>Пошукова робота у родині (дізнатися цікаві факти з життя своїх рідних).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про вчинок – шанування; • відчуває почуття гордості за свій рід
<p>Тема 11. Секрети ввічливої людини (1 год)</p> <p>Бесіда про правила поведінки ввічливої людини (ігрова ситуація із професором Будьласка).</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – З якими словами вранці ви звертаєтеся до рідних, вчителю, товаришів, знайомих та незнайомих людей? – Як краще висловити прохання? – Як попросити пробачення? – Як можна підтримати товариша, якщо у нього щось трапилося? – Як поводить себе ввічлива людина на вулиці, в гостях, у транспорті, у церкві? <p><i>Практична робота</i></p> <p>Обговорення вірша А. Сокол “Вередуля”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про основні правила поведінки ввічливої людини; • знає і використовує “золоте правило ввічливості”; • знає слова ввічливості; • розрізняє поняття “ввічливий”, “неввічливий”, “вихований”, “невихований”; • висловлює оцінні судження, наводить приклади

<p>Складання словника ввічливої людини. Ігри-інсценізації життєвих ситуацій. Гра “Світлофор ввічливості”</p>	
<p>Тема 12. Шануй людей – і тебе шануватимуть (поведінка на вулиці, у громадських місцях) (1 год) Бесіда про дотримання дітьми правил поведінки у громадських місцях:</p> <ul style="list-style-type: none"> - не смітити, бути охайним; - дотримуватися правил дорожнього руху; - бути уважним до незнайомих людей (на вулицях, у транспорті, у храмі, в громадських місцях); - шанобливо ставитися до старших за віком, людей похилого віку, інвалідів, дітей тощо. <p><i>Практична робота</i> Аналіз ситуацій морального змісту. Гра “Світлофор”. Аналіз поведінки героїв вірша А. Сокіл “Руйнівник” та притчі Б. Ферреро “Собака у дзеркалі”. “Весела хвилинка”. Гра “Закінчи речення”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має певні знання про правила поведінки у громадських місцях (театрі, кінотеатрі, у церкві, в музеї, на виставках, на вулиці), необхідність їх дотримання у повсякденному житті; • наводить приклади шанобливого, турботливого ставлення до старших за віком, людей похилого віку, інвалідів, дітей тощо; • вчиться оцінювати власні вчинки, а також вчинки інших
<p>Тема 13. Підсумкове ігрове заняття “У Країні Добрих і Ввічливих людей” (1 год) Узагальнення знань про дотримання людиною правил поведінки вдома, у школі, в громадських місцях.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має певні знання про необхідність дотримання правил ввічливої поведінки у школі, вдома, у громадських місцях;

<p>Вчинок “по секрету” (безкорисливий, без очікування винагороди, похвали тощо). Шанобливе ставлення до своїх рідних старших, турбота та піклування про слабких, молодших. <i>Практична робота</i> Гра-змагання “Мандрівка до Країни Добрих і Ввічливих людей”. Нагородження переможців</p>	<ul style="list-style-type: none"> • виявляє шану, турботу, піклування про старших, рідних, слабких, молодших; • має уявлення про вчинок – вдячності; • намагається чинити по-доброму, безкорисливо
<p>Розділ III. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИРОДИ “Я – ПРИРОДА” (1 год)</p>	
<p>Тема 1. Милуйся красою рідної природи (1 год) Природа – багатство рідного краю. Естетичний інтерес дітей до природи: естетичне сприймання її краси, потреба у спілкуванні з природою. Гуманістичне ставлення до природи. Дотримання правил поведінки у природі. <i>Практична робота</i> Дидактична гра “Хто живе? Що росте?” Вправа “Хто найуважніший?” Конкурс загадок про тварин і рослини. Спостереження за природою (словникова робота). Позакласна діяльність Гра “Таємниці природи”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про охорону і збереження природи рідного краю; • <i>уміє</i> виконувати найпростіші правила поведінки у природі, оцінює приклади позитивного і негативного ставлення; • <i>чуттєво сприймає</i> красу рідної природи; • <i>відчуває</i> потребу у спілкуванні з природою, необхідність у її збереженні та охороні

Розділ IV. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО СУСПІЛЬСТВА

“Я – СУСПІЛЬСТВО” (1 год)

Тема 1. Шануймо працю людей (1 год)

Роль праці у житті людини. Праця людини – успіх у житті.

Бесіди з учнями про людей різних професій, які працюють у школі, про основну працю школяра – навчання, і працю вдома.

Запитання для бесіди:

- Хто працює в нашій школі? Назвіть професії працівників.
- Як ви ставитеся до них? Чи завжди з ними вітається? Чим ми можемо допомогти цим людям?
- Читання віршів про людей різних професій.
- Що ти робиш у школі на уроках? Що допомагає тобі досягти успіху?
- Чим ти допомагаєш удома рідним?
- Навіщо людина працює?
- Як ставляться у нас в суспільстві до тих, хто не хоче працювати? Чому?

Практична робота

Аналіз ситуацій морального змісту.

Таємна операція “Вчинок по секрету” (з метою допомоги рідним удома).

Виготовлення вітальних листівок (малюнок або аплікація для обслуговуючого персоналу школи).

Екскурсія школою з метою ознайомлення із працею обслуговуючого персоналу. Вручення вітальних листівок

Учень/учениця:

- *усвідомлює* роль праці у житті людини;
- *наводить приклади* бережного ставлення до шкільного майна;
- *розуміє* роль навчання як свою працю;
- *допомагає* батькам у домашньому господарстві;
- *бере участь* у самообслуговуванні

2 клас

17 годин (2 год на місяць)

Зміст навчального матеріалу	Очікуваний виховний результат
Розділ І. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО САМОЇ СЕБЕ	
“Я – Я” (2 год)	
<p>Тема 1. “Я – людина” (1 год) Я – людина, ставлення до людини як до цінності. Відмінності у людях, цінність кожної людини. Самооцінка, її роль у житті людини. Ставлення дитини до самої себе. <i>Практична робота</i> Гра “Світлофор”. Конкурси для дітей “Я такий, я така...” або “Я най...”. Ігри: “Близнюки”, “Впізнай по голосу”. Методика незакінченого речення</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про себе як людину; • вчиться оцінювати себе та інших людей; • характеризує індивідуальні особливості; • обґрунтовує власні судження стосовно твердження про цінність кожної людини; • формує почуття самоповаги
<p>Тема 2. “Хочу бути схожим (схожою) на...” (1 год) Виявлення дитячих ідеалів на прикладах героїв книжок, кінофільмів, мультфільмів, знайомих людей. Дитячі уподобання: що подобається і не подобається у людях. Вибір якостей для наслідування. Запитання для бесіди: – Що мені найбільше подобається в інших людях (які риси характеру)? Чому? – Що мені не подобається в інших людях? Чому? – Якою я хочу стати людиною, коли виросту?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • наводить приклади своїх ідеалів; • вміє зробити висновок щодо своїх уподобань або несприйняття певних рис людського характеру; • вчиться передбачати наявність певних рис характеру у себе в майбутньому; • відчуває почуття гордості за тих, хто є ідеалом, зразком для наслідування; • виявляє бажання стати кращим

<p><i>Практична робота</i> Конкурс дитячих міні-творів “Хочу бути схожим на...” або “Коли я стану дорослим...”. “Весела хвилинка” (у вигляді гри-драматизації за творами А. Сокіл “Забіяка”, “Балакуха”, “Неумійко”)</p>	
Розділ II. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ІНШИХ ЛЮДЕЙ	
<p>Тема 1. Твоє ім'я – твій друг (1 год) Історія походження найпоширеніших імен, імен дітей класу. Запитання для бесіди: – Чим ви відрізняєтесь один від одного? – А чи знаєте ви, що кожне ім'я має певне значення? – Які ви знаєте найдавніші слов'янські імена? Чи є у вашому класі діти з такими іменами? – Що вони означають? – А як утворилися прізвища? – Як треба ставитися до свого імені, прізвища? Імен та прізвищ інших людей? – Чому не можна їх перекручувати? Поставте себе на місце ображеної людини. Чи добре ти відчуваєшся? – Як можна цього уникнути? <i>Практична робота</i> 1. Гра-інсценізація “Звідки до нас прийшли наші імена?” 2. Складання “Словничка ласкавих імен”. 3. Конкурс тезок.</p>	<p style="text-align: center;">“Я – ТИ” (12 год)</p> <p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>цікавиться</i> походженням найпоширеніших імен, власного імені; • <i>опановує</i> ласкаві та пестливі форми звертання до людини (однолітка, знайомої, незнайомої); • <i>вчиться</i> поважати гідність іншої людини; • <i>аналізує</i> свої слова, дії, вчинки, вчинки іншої людини, робить оцінні судження; • <i>висловлює</i> повагу до людей, підтримку ображеної людині

<p>4. Розв'язання проблемної ситуації “Як не образити товариша дражнилкою (перекручування імені, прізвища)”.</p> <p>5. Рухлива гра (або гра-змагання) у командах “Тезки” і “Вінегрет”</p>	
<p>Тема 2. “Золоте правило ввічливості: як ти до людей, так і люди до тебе” (1 год)</p> <p>Ознайомлення із “золотим” правилом ввічливості: як ти до людей, так і люди до тебе.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <p>– З ким приємніше спілкуватися: з ввічливою людиною, яка поводить ся пристойно, люб’язна з людиною, чи з людиною, яка звикла зважати лише на себе і більше нікого поруч із собою на помічає? Чому?</p> <p>Тренувальні вправи:</p> <p>– Як можна поспівчувати іншій людині? Як її підтримати? Аналіз оповідання А. Потапової “Чужа радість”.</p> <p>Практична робота</p> <p>Розігрування сцен, у яких діти поступалися чи не поступалися місцем іншим; виявляли чи не виявляли чужого ставлення до хворого.</p> <p>Тренінги спілкування: “Як поспівчувати іншій людині?”, “Як підбадьорити іншу людину?” Запропонуй свої варіанти.</p> <p>Завдання з піктограмами (Якими були обличчя цих людей спочатку? Якими стали після твоєї підтримки?)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> “золоте” правило ввічливості, <i>вміє</i> застосовувати його на практиці; • <i>уміє</i> аналізувати власні та чужі дії, слова, вчинки, <i>передбачає</i> їх наслідки, <i>робить</i> правильні оцінні судження; • <i>висловлює</i> сум, співчуття, за допомогою слів, втіхи, співчуття, підтримки іншої людини; • <i>розширює</i> свій словниковий запас, словник ввічливих слів; • <i>виявляє</i> шанобливе ставлення до старших

<p>Тема 3. За добро платять добром (1 год) Бесіда з дітьми про суттєві ознаки категорії “добро” і “доброта”. З журналу “Сто талантів” “Про Миколу Чарнецького” (українського чудотворця). Запитання для бесіди: – Що означає бути добрим? – Чому так кажуть: “За добро платять добром”? Що це означає? Що відчуває людина, якій зробили добро? – Що доброго і кому тобі вдалося зробити у своєму житті? Аналіз прислів’їв з теми. Тест на самооцінку або написання твору “Як(-ий)а я?” <i>Практична робота</i> Театр-експромт за оповіданням В. Сухомлинського “Намісто з чотирма променями” (діти уявляють себе володарями такого чарівного намиста, висловлюють бажання: для всіх людей; для рідних, близьких; для себе; для України). Вправа “Асоціативний куц” (розгляд, розширення поняття “добро”).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє поняття “добро”, “доброта”, “зло”; • аналізує добрі вчинки, їх мотиви; • вчиться оцінювати власні вчинки, вчинки інших з позиції добра
<p>Тема 4. Гідність. Повага гідності інших. Самоповага (1 год) Розповідь учителя про необхідність поваги до інших. Запитання для бесіди: – Чи бували у вашому житті випадки, коли вас “підводили” ваші друзі? – Як ви вітаєтеся зі своїми друзями?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про такі морально-етичні поняття, як “гідність”, “повага гідності”, “самоповага”; • поважає гідність інших людей; • виявляє самоповагу;

<p>Аналіз оповідання В. Сухомлинського “Гідність”.</p> <p>Робота над прислів’ями з теми.</p> <p>Тренувальні вправи.</p> <p>Методика незакінченого речення: “Поважати інших означає...”, “Поважати себе означає...”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Гра “Знайди слово, протилежне за значенням”.</p> <p>Методика “Чарівний стілець”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує моральні поняття, добирає протилежні поняття, приклади їх прояву</i>
<p>Тема 5. Секрети дружби. Про чесність та справедливість <i>(1 год)</i></p> <p>Бесіда з дітьми про правила товаришування, про виявлення у ставленні до друга таких рис, як чесність, справедливість, щедрість, щирість, взаємовиручка.</p> <p>Словесне “малювання” портрета справжнього друга (у вигляді незакінченого речення).</p> <p>Аналіз прислів’їв з теми.</p> <p>Ігрова вправа. Розігрування ситуацій (вчинок – примирення)</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Методика незакінченого речення: “Справжній друг завжди...”</p> <p>Конкурс малюнків (або у щоденниках “Сходинки до себе”).</p> <p>Складання дітьми розповіді “Мій друг (подруга)”, “Мої друзі”.</p> <p>Конкурс прислів’їв на тему “Дружба, товаришування”.</p> <p>Ігрова вправа “Якщо ти посварився з другом”. Розучування мирилок. Вірш А. Сокіл “Брехунець”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виявляє почуття дружби, товариськості;</i> • <i>має уявлення про поняття “дружба”, “чесність”, “справедливість”, “взаємовиручка”;</i> • <i>робить оцінні судження, аналізує свої та чужі дії, вчинки;</i> • <i>прагне дотримуватися моральних норм у спілкуванні з товаришами;</i> • <i>має уявлення про вчинок – примирення</i>

<p>Тема 6. Правила чесної гри та змагання (1 год)</p> <p>1. Розбір ситуацій морального змісту “Як ти вчиниш, якщо...”</p> <p>2. Бесіда з дітьми про необхідність дотримання правил чесної гри. Колективне складання їх:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Грай тільки чесно, тоді перемога буде справжньою. – Не зловтішайся, коли програють інші. – Не занепадай духом, навіть якщо програєш, і ні на кого не ображайся. <p><i>Практична робота</i></p> <p>Аналіз ситуацій морального змісту (“Як ти вчиниш, якщо...”).</p> <p>Гра “Ввічливі піжмурки”.</p> <p>Гра-естафета “Айболить”.</p> <p><i>Позакласна діяльність</i></p> <p>Завдання для дітей: розучити улюблені дитячі ігри батьків, навчити гратися у них своїх однокласників</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розширює</i> зміст понять “чесність”, “справедливість”; • <i>наводить приклади</i> таких вчинків; • <i>аналізує</i> дії та вчинки інших, власні, вчиться встановлювати їх причини й передбачати наслідки; • <i>додержує правил</i> чесної гри та змагання, готовий вибачитись у разі їх порушення, вимагає такого самого ставлення з боку інших
<p>Тема 7. “Кому Ви?”, а кому Ти?” (1 год)</p> <p>Бесіда про необхідність шанобливого ставлення до старших (батьків, рідних, вчителів, довколишніх), вибір відповідної форми звертання (Ви або ти).</p> <p>Добір дітьми ласкавих слів у звертанні до батьків, рідних.</p> <p>Розширення словникового запасу дітей за рахунок різних форм ласкавих звертань до старших.</p> <p>Читання та аналіз висловів царя Соломона про повагу до батьків і старших.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>шанобливо ставиться</i> до батьків, учителів, рідних, довколишніх; • <i>поповнює</i> свій словниковий запас різними формами ласкавих звертань до рідних, інших людей; • <i>знає</i> прислів'я про ставлення до батьків, рідних, старших;

<p>Аналіз прислів'їв з теми. Читання дітьми віршів за тематикою заняття. <i>Практична робота</i> “Весела хвилинка” (театр-мініатюра). Тематичне малювання “Портрет тата й мами” або “Бабусі й дідуся”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>чинить</i> ввічливо у ставленні до старших (вчинок – шанування)
<p>Тема 8. День матері (1 год) Бесіда з дітьми про свято матері, роль матері в житті кожної людини, про обов’язок людини шанобливо ставитися до найріднішої людини, не забувати постійно висловлювати їй свої найщиріші почуття. Конкурс для дітей: на найкращого знавця ласкавих слів, віршів та прислів'їв про матір. Складання дітьми розповідей про мам. Читання й обговорення оповідання В. Сухомлинського “Чому мама так хвалить?” Розучування вірша І. Савицької “Матінці”. <i>Практична робота</i> Конкурс на найкращий подарунок, зроблений власноруч, для матусі. Методика незакінченого речення: “Якби я був чарівником, я зробив би для мами...”. Відкриття галереї портретів наших мам</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>висловлює</i> почуття любові, вдячності та шани до матері; • <i>знає</i> історію свята матері; • <i>поважає</i> її працю; • <i>вживає</i> у мовленні ласкаві слова стосовно матері; • <i>чинить</i> по-доброму у своєму ставленні до матусі (вчинок – вдячність, вчинок – шанування)

<p>Тема 9. Поважай свій час (1 год) Бесіда вчителя з учнями про необхідність збереження часу кожною людиною. Колективне розв'язання проблемного питання: "Одна хвилина – це багато чи мало часу, як її можна використати?" Гра-змагання "Хто скільки встиг зробити за одну хвилину?" Відгадування загадок про годинник та час. Аналіз прислів'їв з теми. <i>Практична робота</i> Ігрова вправа (вибрати малюнок із зображенням дії, виконання якої потребує найменше часу)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розвиває</i> в себе відчуття часу, вчиться орієнтуватися в ньому; • <i>привчає</i> себе бути організованим, відповідальним у будь-якій діяльності; • <i>вчиться</i> берегти свій час, час інших людей, раціонально його використовувати
<p>Тема 10. Для чого людині люстерко (1 год) Історична довідка "Звідки до нас прийшло дзеркало?" Запитання для бесіди: – Для чого людині люстерко? Де воно висить у домі і чому? Для чого воно має бути там? Де ще в хаті, квартирі є дзеркала? Розкажіть про їхнє призначення. – Чи є у школі дзеркало? Для чого воно? – Що і для чого має при собі майже кожна жінка? Робота над загадками. "Весела хвилинка". <i>Практична робота</i> 1. "Живі картинки" – розігрування сценок із життя дітей класу або гра-драматизація.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про культуру зовнішнього вигляду, необхідність дотримання її норм і правил у житті; • <i>вчиться</i> стежити за своєю зовнішністю, користуватися предметами індивідуальної гігієни; • <i>виховує</i> у собі бажання дотримуватися санітарно-гігієнічних норм

<p>2. Тематичне малювання “Як нечупара стала красунею”.</p> <p>3. Тренувальна вправа “Дзеркало”</p>	
<p>Тема 11. Твій одяг і зачіска (1 год)</p> <p>Бесіда з дітьми про призначення одягу, його поділ на жіночий і чоловічий, предмети одягу, відомі дітям.</p> <p>Правила догляду за одягом.</p> <p>– Розкажіть, як ви доглядаєте за одягом.</p> <p>Ознайомлення із предметами українського жіночого та чоловічого одягу, їх відмінності залежно від місцевості, регіону проживання.</p> <p>Читання тексту В. Глазової “Як одягалась українська дівчина”.</p> <p>– Які предмети з національного одягу дотепер залишилися в одязі чоловіків та жінок? Коли ми їх одягаємо?</p> <p>– Бесіди про зачіски, правила догляду за волоссям.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Тренувальна вправа (як доглядати за своїм гребінцем). “Весела хвилинка”.</p> <p>Складання правил щодо зовнішнього вигляду за поданим початком.</p> <p>Конкурс малюнків на тему “Минуле і сучасне чоловічого та жіночого одягу”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає й розуміє</i> поняття “охайність”, “чистота”, “культура зовнішнього вигляду”; • <i>знає</i> особливості українського одягу (жіночого та чоловічого); • <i>дотримується</i> та постійно <i>вправляється</i> у санітарно-гігієнічних навичках щодо одягу і зачіски; • <i>критично ставить</i> до власних помилок та помилок інших щодо культури зовнішнього вигляду, <i>аналізує</i> їх, <i>робить висновки</i>
<p>Тема 12. Підсумкове заняття “Секрети ввічливості” (1 год)</p> <p>Узагальнювальна бесіда про основні “секрети” ввічливості.</p>	

<p>Вправління дітей у розпізнаванні найкращих людських якостей, необхідних у спілкуванні, а саме: доброта, щедрість, чесність, товариськість, справедливість, охайність (за серією малюнків).</p> <p>Складання оповідання за поданим початком, його інсценізація за бажанням дітей.</p> <p><i>Словникова робота.</i></p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Творче завдання “Букет квітів”.</p> <p>Добір слів-антонімів до понять: доброта, щедрість, уважність, чесність, охайність, товариськість.</p> <p>Складання казки про найввічливіший будинок, вулицю, країну. Конкурс малюнків до власної казки</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про основні правила поведінки ввічливої людини, позитивні якості, які вона має виявити; • <i>розпізнає</i> ці якості за їх проявами; • <i>вправляється</i> у виявленні таких якостей, як доброта, уважність, щедрість тощо; • <i>розширює</i> свій словниковий запас, добираючи антоніми до позитивних якостей людини; • <i>наводить приклади</i> їх проявів у поведінці
<p>Розділ III. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИРОДИ</p>	<p>“Я – ПРИРОДА” (1 год)</p>
<p>Тема 1. Я стану другом природи (1 год)</p> <p>Любов до природи рідного краю.</p> <p>Вивчення і засвоєння досвіду народу щодо розумного та бережного ставлення до природи.</p> <p>Співіснування людини і природи. Повага прав живого. Потреба у спілкуванні з природою.</p> <p>Вірш С. Жупанина “Буду я природі другом”.</p> <p>Позакласна діяльність</p> <p>Виготовлення пташиних їдалень, допомога старшим у виготовленні шпаківень.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основні правила поведінки людини у природі, як захистити все живе; • <i>має уявлення</i> про необхідність збереження природних багатств рідного краю; • <i>виконує</i> правила поведінки людини у природі

<p>Аналіз ситуацій морального змісту (за малюнками). Гра “Екологічний світлофор” (розгляд морально-етичних ситуацій з опанування правил розумних взаємин людини із природою). Вірш Д. Павличка “Нічний гість”</p>	
<p>Розділ IV. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО СУСПІЛЬСТВА</p>	<p>“Я – СУСПІЛЬСТВО” (2 год)</p>
<p>Тема 1. “Я маю право... кожна людина має право...” (1 год) Розгляд основних прав й обов’язків дитини (за допомогою методики “Незакінченого речення: “Кожна дитина має право...”, “Мої основні обов’язки” тощо). Взаємозв’язок між порушенням правил і відповідальністю людини в житті. Аналіз й обґрунтування своїх дій, уміння передбачати їх наслідки через розв’язання моральних ситуацій. “Зроби правильний вибір” (поведінковий тренінг). <i>Практична робота</i> 1. Гра “Говоримо тільки правду”. 2. Конкурс малюнків на тему “Мої права й обов’язки”. 3. Написання міні-твору на тему “Я маю право”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про найпростіші права й обов’язки дитини; • <i>знає</i> основні взаємозв’язки в соціальному житті (між порушенням правил і відповідальністю); • <i>уміє</i> аналізувати й обговорювати свої дії, передбачати їх наслідки; • <i>виконує правила</i> поведінки в соціальному оточенні, оцінює приклади позитивного й негативного ставлення
<p>Тема 2. “Скільки це коштує...” (1 год) Цінність людської праці. Що зроблено завдяки людській праці. Скільки коштує людська праця. Ставлення людини до державної власності, свого майна, шкільного приладдя.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вчиться</i> цінувати працю, плоди праці інших;

<p>Бережливість і недбалість. Як стати бережливим. Робота над прислів'ями. <i>Практична робота</i> Гра “Про що розповів портфель?” Рейд-огляд підручників, парт у класі. Аналіз роботи “Бюро забутих речей”.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>уміє</i> аналізувати й обґрунтовувати свої дії, дії інших, передбачати їх наслідки; • <i>виконує правила</i> бережливого ставлення до продуктів людської праці, <i>застерігає</i> інших у разі їх порушення
--	---

3 клас

17 годин (2 год на місяць)

Зміст навчального матеріалу	Очікуваний виховний результат
Розділ І. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО САМОЇ СЕБЕ	“Я – Я” (3 год)
<p>Тема 1. “Мої «хочу», «можу» і «треба». Мої мрії” (1 год) Зіставлення понять “хочу”, “можу” і “треба”. Культура людських бажань. Розмова про сферу бажань дитини. Розширення і розвиток дитячих можливостей (хочу – зможу). Відповідальність за свої обіцянки, доручену справу (треба). Види дитячого дозвілля, форми його проведення. Подолання свого “хочу”, коли “треба” щось робити. <i>Практична робота</i> Уявна подорож на “Острів Бажань”. Гра “Дерево бажань” (моє найзаповітніше бажання). Вправа “Як подолати труднощі” (хочу – зможу).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> відмінність між поняттями “хочу”, “можу” і “треба”; • <i>має уявлення</i> про культуру бажань; • <i>наводить приклади</i> прояву свого “хочу” і “треба”; • <i>вчиться</i> відповідально ставитися до справи

<p>Складання програми власного самовдосконалення в індивідуальних щоденниках: “Я зможу...”, “Мені треба подолати...”, “Я хочу навчитись...” Аналіз оповідання В. Сухомлинського “Роби не те, що хочеться, а те, що треба”</p>	
<p>Тема 2. “Я і мої обов’язки” (1 год) Ролі, які дитина виконує у школі, в сім’ї, у суспільстві. Обов’язок людини перед суспільством, іншими людьми, самим собою. Відповідальність людини перед іншими, собою. Наслідки безвідповідального ставлення людини до своїх обов’язків. Запитання для бесіди: – Який (-а) я вдома? У школі? В інших громадських місцях? – Які ролі ти виконуєш? – Чи є в тебе певні обов’язки у школі, вдома, у суспільстві? <i>Практична робота</i> 1. Розігрування морально-етичних ситуацій “Живі картинки”. 2. Заповнення щоденника “Сходинки до себе”. 3. Ігрові методики “Раніше і зараз”, “Лінія часу або “Я сам(-а)”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • пояснює сутність поняття “обов’язок”; • визначає свої обов’язки у школі, вдома, у суспільстві; • аналізує ситуації виконання різних ролей та певних обов’язків залежно від них; • робить висновок щодо своїх обов’язків, які виконував раніше (до школи) і тепер
<p>Тема 3. “Як навчитися стримуватися?” (1 год) Нааявність у людини таких позитивних рис, як терпимість, стриманість, ввічливість. Вольові зусилля, їх роль у житті людини.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про такі поняття, як “образ”, “повага гідності”, “терпимість”, “стриманість”;

<p>Бесіда про необхідність вироблення у себе вміння стримуватись у житті залежно від обставин. Емоційний стан людини, його залежність від своєї поведінки та поведінки інших людей. Складники портрета кожної людини (риси її характеру, якості).</p> <p>Методи опанування собою.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Ігри-вправи на виявлення у себе таких рис (моральних якостей), як терпимість, стриманість, ввічливість, наявність волевольових зусиль.</p> <p>Тренінг “Як краще заспокоїти ображену людину.”</p> <p>Гра “Дзеркало” або “Обмін ролями”.</p> <p>Методика “Намалюй свій гнів”.</p> <p>Розучування дитячих мирилок.</p> <p>Вправа “Смітник”.</p> <p>Міні-твір “Що б я хотів змінити у собі?”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>наводить приклади</i> позитивних та негативних вчинків людини; • <i>чуйно реагує</i> на внутрішній стан довколишніх; • <i>робить висновок</i> про необхідність вироблення людиною у себе волевольових зусиль, їх використання у життєвих ситуаціях
<p>Розділ II. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ІНШИХ</p>	<p>“Я – ТИ” (11 год)</p>
<p>Тема 1-2. Правила культурної розмови (2 год)</p> <p>Бесіда з учнями про спілкування мову як засіб людського спілкування, значення рідної мови в житті людини, красу рідного слова.</p> <p>Виведення правил культурної розмови (за допомогою українських прислів’їв, наприклад: “Аж до діброви чути ваші роз-</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>уміє</i> вести розмову чітко, виразно, не поспішаючи; • <i>вчиться</i> лаконічно висловлювати свої думки;

<p>мови”, “Добре слово і кішці приємно”, “Умій сказати, умій і змовчати”, Бджола жалить жалом, а людина – словом” тощо). Складання разом з дітьми словничка ввічливості: слова вітання, прощання, вибачення, подяки, прохання, побажання; слова – вирази суму, співчуття. Розповідь учителя про всесвітній день вітань. <i>Практична робота</i> Гра-драматизація за віршем А. Костецького “Збори”. Читання та аналіз вірша Д. Білоуса “Поміж добрих людей”. Гра “Ти і Ви”. Гра “Плакаймо виноградну лозу” (добір слів ввічливості за спільним коренем). Тренувальні вправи. “Що написано на обличчі”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>виробляє</i> у себе звичку шанобливого звертання до старших на “Ви”; • <i>розширює</i> свій словниковий запас, словничок ввічливості, використовуючи народні форми ввічливості; • <i>відчуває</i> любов та повагу до своєї рідної мови; • <i>вчиться</i> стримувати себе від вживання образливих слів у взаєминах з людьми, “читати” емоції та почуття людей
<p>Тема 3. Шляхетні дівчатка та лицарі – хлопці (1 год) Бесіда з дітьми про правила ввічливої поведінки у школі, вдома, у громадських місцях. Складання “Правил поведінки для тих, хто посварився”. Аналіз прислів’їв (“Добре тому, хто вдвох” тощо). Що означає народний вислів “розбити глек”? Бесіда про закони лицарства та шляхетництва (лицар = джентльмен). <i>Практична робота</i> Гра-драматизація (закріплення правил ввічливості для хлопців та дівчат).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>продовжує</i> ознайомлення із правилами ввічливої поведінки; • <i>закріплює</i> навички ввічливого ставлення хлопців до дівчат і навпаки; • <i>виявляє</i> увагу до своїх однолітків; бажання порозумітися; • <i>аналізує</i> власні помилки у взаєминах між хлопчиками та дівчатками, а також помилки інших

<p>Сторінка усного журналу “Історія етикету”. “Жартома, але всерйоз”.</p> <p>Конкурс на справжню шляхетну пані і лицаря.</p> <p>Перевірний підсумковий тест</p>	
<p>Тема 4. Вмієш сам – навчи інших (1 год)</p> <p>У ході бесіди з учнями заслуховуються їхні розповіді про власні здобутки у навчанні та різних видах діяльності.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що ви вже навчилися робити у школі, вдома? – Що виходить найкраще? – Чи зміг би ти навчити інших робити цю справу добре? – Як ви гадаєте, хто потребує вашої допомоги у школі та вдома? <p>Розповідь учителя “Малий господарин”.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Чи завжди ви готові допомогти іншому, навчити його того, що вмієте добре робити самі? – Що ви відчуваєте, коли допомагаєте іншій людині? <p>Практична робота</p> <p>Ігри-драматизації за творами І. Кульської, О. Сенатович, В. Семеняка.</p> <p>Тренувальні вправи для бажаючих з оволодіння навичок самообслуговування (“Як пришити гудзик”, “Як почистити взуття або одяг”, “Як почистити картоплю”), культури навчання (допомога невстигаючим учням у навчанні).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> коло своїх обов’язків та можливостей у школі, вдома; • <i>володіє</i> навичками самообслуговування; • <i>виявляє</i> бажання і готовність допомогти іншому, навчити щось їх робити; • <i>критично оцінює</i> власні сили, можливості, <i>робить висновки</i> щодо своїх можливостей у допомозі іншим; • <i>шанобливо ставиться</i> до своєї праці, а також праці інших людей; • <i>виявляє</i> товариськість, чуйність, взаєморозуміння, взаємодопомогу у ставленні до однокласників та інших людей

Ігри: “Надай допомогу”, “Хто про кого потурбувався”, “Жартома, але всерйоз”

Тема 5. Ти на світі не один (1 год)

Розв’язання проблемного питання: “Чи легко було Робінзону бути самотнім на острові, тобто жити без людей?”

“Золоте правило” ввічливості, його зміст і значення в житті людини.

Аналіз прислів’їв з теми (“Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе” тощо), змісту оповідання В. Сенцовського “На кладці”.

Правила поведінки (вияв тактовності, толерантності у ставленні до літніх людей, людей з особливими потребами).

Правила поведінки у громадських місцях (наприклад, у театрі – “якщо запізнився, ти...”, “твоє місце зайнято, ти...”).

Продовження ознайомлення із правилами поведінки у церкві. Необхідність терпимого, тактовного ставлення до представників різних конфесій.

Методика незакінченого речення “Щоб стати доброю, чуйною, ввічливою людиною, мені потрібно...”

Практична робота

Рольова гра “Королівство Кривих Дзеркал” (аналіз ситуації морально-етичного змісту).

Розігрування сценок “Сміхота чи глупота?”, “Ти прийшов до театру”

Учень/учениця:

- *розуміє* необхідність бути з людьми завжди ввічливим, доброзичливим;
- *формує* вміння спілкуватися з різними людьми (у тому числі і з людьми з особливими потребами);
- *засвоює* правила такту та ввічливості (особливо до старших, немічних, віруючих, малюків тощо);
- *висловлює* співчуття людям, готовність поділитися радістю чи сумом з іншими;
- *зважає* на емоційний стан людини;
- *виробляє* емоційно-позитивне ставлення до гуманності у людських взаєминах

<p>Тема 6. Коли я щасливий(а) (1 год) Бесіда з дітьми про сутність категорії “щастя”. Читання та аналіз оповідання В. Сухомлинського “Які ви щасливі?” Добір дітьми своїх варіантів продовження незакінченого речення “Щастя – це...” Запитання для бесіди: – Чи були ви щасливими? – Чи відчували ви щастя? Розкажіть, поділіться своїми думками. – Кого б ви хотіли зробити щасливим і чому? Зачитування дітьми своїх “творів” про щастя. – Що потрібно людині для щастя? Що робить її щасливою? Що потрібно для щастя кожному з вас? Що ми всі повинні робити щодня, щоб зробити щасливими себе та інших людей? <i>Практична робота</i> Методика “Три промінці сонечка” Малюнок “Щастя” (під музику). Конкурс дитячих малюнків зі створення колективної “Веселки щастя”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про категорію “щастя”; • вчиться бачити красу навколишнього світу; • відчуває красу людських взаємин; • висловлює бажання зробити щасливими інших, висловлює вдячність людям; • має уявлення про вчинок вдячності; • вчиться дарувати радість людям
<p>Тема 7. Любов. Любов – милосердя. Добродійні справи людини (1 год) Бесіда з дітьми про цінність людської особистості. Аналіз висловів “душевна людина”, “бездушна людина”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про важливу людську цінність “любов”;

<p>Позитивні якості людини, серед них одна з головних – любов. Уявна подорож до Країни Любові (вправа на уявлення). Значення почуття любові у житті дорослої людини, дитини. Таємна операція “Твій подарунок Любові”. Розповідь учителя про поняття “любов – милосердя”, доброчинні справи людини. <i>Практична робота</i> Конкурс дитячих малюнків “Подорож до океану Любові”. Вправа “М’яке серце”. Участь у доброчинній акції “Твій подарунок дітям із дитбудинків, будинків для малюків”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розкриває</i> зміст понять “любов” і “любов – милосердя”, <i>наводить приклади</i>; • <i>виявляє</i> готовність допомогти іншій людині; • <i>виявляє</i> почуття любові, милосердя до тих, хто її потребує; • <i>вчиться</i> серцем “відчувати” іншу людину, розпізнавати її емоційний стан, настрої; • <i>бере активну участь</i> у доброчинних справах
<p>Тема 8. Як стати добрим (про доброту, чуйність, співчуття та співпереживання) (1 год) Бесіда з учнями про зміст морально-етичних понять “добро”, “зло”, “доброта”, “чуйність”, “співчуття та співпереживання”. Аналіз оповідань В. Сухомлинського, які читали учні на уроках, що розкривають зміст цих важливих людських якостей. Розбір життєвих ситуацій морально-етичного спрямування. Ігрові методики з виявлення дитячої самооцінки щодо наявності певних моральних якостей (“Світлофор”, “Квітка добра”). <i>Практична робота</i> Методика незакінченого оповідання (за оповіданнями В. Сухомлинського).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розкриває</i> зміст таких морально-етичних понять, як “добро”, “зло”, “доброта”, “чуйність”, “співчуття та співпереживання”; • <i>наводить приклади</i> прояву доброти, чуйності, співчуття; • <i>оцінює</i> власні дії та вчинки, вчинки інших людей; • <i>має уявлення</i> про вчинок поваги; • <i>співчутливо реагує</i> на емоційний стан доколишніх, <i>виявляє</i> доброту, чуйність, співчуття, повагу до переживань інших людей

<p>Гра “Торбинка чарівних якостей”.</p> <p>Методика незакінченого речення (“Добра людина ніколи не...”, “Чуйна людина завжди...”, “Співчувати іншій людині означає...”).</p>	
<p>Тема 9. Взаємини у сім’ї. Ти у своїй родині (1 год)</p> <p>Бесіда з дітьми про культуру поведінки в сім’ї.</p> <p>Аналіз ситуацій морально-етичного змісту з життя родини, розбір проблемних ситуацій (коли всі поспішають вранці, коли хтось захворів чи відпочиває тощо).</p> <p>Шанобливе ставлення до старших членів родини, повага і турбота про найменших.</p> <p>Методика незакінченого речення (“Я хочу побажати своїм батькам (або рідним)...”, “Якби я був чарівником, то зробив би для...”</p> <p>Театр-експромт “Жартома, але всерйоз”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Конкурс на найкращих знавців українських прислів’їв про рід, родину, сім’ю.</p> <p>Тематичне малювання “Портрет моєї бабусі (дідуся)”.</p> <p>Операція-гра “Гарний настрої”.</p> <p>Театр-експромт “Жартома, але всерйоз”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>уміє спілкуватися</i> зі своїми рідними; • <i>засвоює правила</i> такту, толерантності та ввічливості у ставленні до рідних, інших людей; • <i>висловлює</i> повагу, любов, турботу у ставленні до батьків, рідних
<p>Тема 10. Як стати гарним? (культура зовнішнього вигляду, мода, одяг) (1 год)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає та дотримується</i> основних правил

<p>Продовження ознайомлення дітей із предметами одягу, тенденціями моди. Озвучування учнями сторінки усного журналу “Історія моди”.</p> <p>Аналіз вірша І. Кульської “Нечепура в зоопарку”.</p> <p>Прищеплення учням естетичного смаку (робота над прислів’ями “Гарно – негарно”).</p> <p>Визначення разом з дітьми тісного взаємозв’язку між дотриманням санітарно-гігієнічних навичок, норм та культурою зовнішнього вигляду (в моді, одязі).</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Конкурси для хлопчиків та дівчаток “Історія речей, що допомагають людині стати гарними”.</p> <p>Гра-інсценізація. Тренувальні вправи.</p> <p>Поведінковий тренінг “Ми йдемо на свято” або “Ми зустрічаємо гостей”.</p> <p><i>Перевірний тест.</i></p> <p>Конкурс малюнків (або інсценізація) зі створення колективного портрета охайної людини</p>	<p>щодо норм санітарної гігієни, культури зовнішнього вигляду;</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вчиться</i> підбирати одяг за його функціональним призначенням, залежно від життєвої ситуації; • <i>розвиває</i> свої естетичні смаки, виявляє захоплення, бажання слідувати естетичному в житті; • <i>оцінює</i> власні смаки, уподобання, смаки інших людей, вчиться усувати недоліки у своєму зовнішньому вигляді
<p>Тема 11. Підсумкове заняття “Мистецтво гречності” (1 год)</p> <p>Бесіда з дітьми про основні правила поведінки ввічливої людини (або через заповнення “асоціативного куща” до поняття “ввічлива людина”).</p> <p>Розширення словникового запасу дітей, добір синонімів до слова “ввічливий” – чемний, гречний).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основні правила поведінки ввічливої людини; • <i>розширює</i> свій словниковий запас (ввічливий, гречний, чемний, приязний)

Запитання для бесіди:

– Як оволодіти мистецтвом гречності? Що тобі для цього треба ще зробити?

– Як відчувається чемна людина і чому?

Розігрування дітьми сценок із життя дітей класу в групах (у цей час інші оцінюють дії та вчинки інших у ході гри “Світлофор”).

Нагородження найбільш активних учасників гри-мандрівки медалями “Гречна дитина”.

Практична робота

Гра “Початки – кінцівки (складання прислів’їв).

Гра “Правильно – неправильно” (“Світлофор”).

Методика незакінченого речення (“Добра людина – ...”, “Чесна, совісна людина завжди...”, “Ввічлива людина ніколи не...”)

Розділ III. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИРОДИ

“Я – ПРИРОДА” (1 год)

Тема 1. Будь вимогливим і ніжним: перед тобою природа!
(1 год)

Людина як невід’ємна частина природи. Гармонія у взаєминах людини із природою. Дотримання правил гуманної поведінки у природі.

Читання уривка з вірша Я. Щоголева “Порада”.

Позаурочна діяльність

Участь дітей у добродійних акціях “Врятуймо деревце”, “Весела шпаківня”, “Чисте джерело”.

Учень/учениця:

- *знає* про роль людини як частини природи, її взаємини з усім живим;
- *має уявлення* про способи надання допомоги людиною природі;
- *орієнтується* на народні традиції у ставленні до всього живого

Гра “Екологічне лото” (складання народних прислів’їв, присвячених бережному ставленню людини до природи)	
Розділ IV. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО СУСПІЛЬСТВА	“Я – СУСПІЛЬСТВО” (2 год)
<p>Тема 1. Ми всі єдина сім’я (1 год) Ознайомлення дітей із традиціями миролюбності та безконфліктного проживання з іншими народами (з урахуванням компактного проживання представників різних національностей у кожному регіоні України). <i>Практична робота</i> Виставка дитячих малюнків про особливості, культурні та національні традиції, звичаї різних народів. “Ми всі єдина сім’я”. Зустріч з батьками, членами родин (розповіді представників інших народів про їхні національні особливості: побут, звичаї, релігії, традиції, мова, кулінарія тощо). Розучування віршів, колядок, щедрівок, ігор (українських, російських, татарських). Розучування приспіву пісні “Злагода” (слова В. Крищенко, музика Г. Татарченка).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає правила</i> взаємодії людей у сім’ї, суспільстві, традиції миролюбності, безконфліктного проживання з іншими народами; • <i>відчуває</i> себе частиною українського народу; • <i>вчиться</i> терпимо ставитися до представників інших національностей, шанобливо ставитися до їхніх релігій, культури, традицій
<p>Тема 2. Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття й допомоги людям (1 год) Ознайомлення з морально-етичними звичаями українського народу (наприклад толока, супруга тощо), з релігійними виховними традиціями в Україні (Свято Миколая, Різдво, Великдень тощо).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про основні виховні традиції в Україні; • <i>знає</i> про роль народних традицій у збереженні культури;

<p>Читання та аналіз віршів В. Дворецької із книги “Виховуємо людину”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Підготовка до проведення свята у формі ранку (До Святого Миколая або Великодня).</p> <p>Участь у добродійній акції “Твій подарунок дітям із дитбудинків, будинків для малюків”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>виявляє</i> шанобливе ставлення до культурних традицій українського народу; • <i>уміє</i> визначати взаємозв’язки між минулим і сучасним, орієнтуватися на народні традиції у ставленні до старших, молодших, немічних
---	--

4 клас

17 годин (2 год на місяць)

Зміст навчального матеріалу	Очікуваний виховний результат
Розділ І. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО САМОЇ СЕБЕ	“Я – Я” (3 год)
<p>Тема 1. “Зубів не має, а людину гризе” (1 год)</p> <p>Совість – “контролер”, регулятор людської поведінки. Відповідальність за свої слова, дії, вчинки перед іншими, перед собою.</p> <p>Сором і каяття, провина.</p> <p>Словник ввічливості: слова вибачення.</p> <p>Поміркуйте:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Коли мені буває соромно за себе, за що саме? – Як краще вибачитися перед іншим? – Як краще вибачити іншій людині? 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> сутність поняття “совість”. • <i>усвідомлює</i> відповідальність за свої слова, вчинки перед іншими, собою. • <i>активно вживає</i> у своєму мовленні слова вибачення (залежно від життєвої ситуації)

<p><i>Практична робота</i> Методика незакінченого оповідання (В. Сухомлинський “Каяття”). Етюд “Коли я був(ла) маленьким(ою), то...”. “Кошик гріхів” (за Н. Щурковою). Рольова гра “Королівство Кривих Дзеркал” (аналіз ситуацій морально-етичного змісту)</p>	
<p>Тема 2. “Як зробити правильний вибір” (1 год) Настрій, емоції, почуття в різних життєвих ситуаціях (залежно від наших вчинків). Що допомагає людині у житті, а що заважає. Моральний вибір у житті людини на користь добра. Боротьба добра зі злом у житті людини. <i>Практична робота</i> Заповнення піктограм настрою людини в різних життєвих ситуаціях, методика кольоропису. Аналіз оповідання В. Сухомлинського “Вибір”. Тест на самооцінку “Сходишки Добра і Зла”. Аналіз ситуацій із продовженням “Зроби правильний вибір”. Гра “Дзеркало” або “Обмін ролями”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує</i> різні морально-етичні ситуації залежно від їхнього результату; • <i>вчиться</i> визначати свій настрій, емоції, почуття у різних життєвих ситуаціях; • <i>намагається опанувати</i> себе; • <i>вчиться робити</i> правильний моральний вибір у житті на користь добра
<p>Тема 3. “Як стати людиною” (1 год) Особисті цінності кожної людини. Добро і Зло. Як вони співіснують? Справжня людина, її достоїнства. Запитання для бесіди: – Що найбільше цінують люди на Землі?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про поняття “цінність”; • <i>розпізнає</i> категорії Добро і Зло, <i>наводить приклади</i> їх прояву;

<p>– Що ти найбільше цінуєш у житті? – Що таке Добро? А що є Зло? – Якою має бути справжня людина? – Кого можна назвати справжньою людиною? <i>Практична робота</i> Ігрова методика “Що ми найбільше цінуємо в житті”. Аналіз оповідання В. Сухомлинського “Намісто з чотирма променями”. Конкурс малюнків “Якими я уявляю Добро і Зло?” Анкетування</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>робить висновок</i> щодо цінностей, які дають змогу людині стати людиною
Розділ II. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ІНШИХ ЛЮДЕЙ	“Я – ТИ” (11 год)
<p>Тема 1-2. Як ми розмовляємо. Про культуру листування. Правила телефонної розмови (2 год) Гра-драматизація за віршем О. Сенатович “Ліки від крику”. Бесіда з дітьми про основні правила культурної розмови (уникнення зайвих жестів, міміки, слідування за тоном розмови, вміння правильно вживати ввічливі слова, форми звертання до старших людей на “Ви”). Запитання для бесіди: – Коли так кажуть: “Так сказав, що й глухий почув?” – Про яких людей говорять, що вони “переливають воду із пустого в порожнє?” Як їх називають? – Чи потрібні жести під час розмови? Які жести є зайвими?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> правила культурної розмови; • <i>уникає</i> у мовленні зайвих жестів, міміки; • <i>знає</i> правила листування; • <i>вчиться добирати</i> тон розмови; • <i>оволодіває</i> правилами телефонної розмови; • <i>опановує</i> словник настрою; • <i>вчиться</i> визначати свій настрій, настрої інших людей;

<p>– Які шкідливі звички заважають людині розмовляти з іншими? Як цього позбутися? Спробуйте дати рецепт для всіх.</p> <p>Ознайомлення зі словничком настроїв (за В. Сухомлинським) “Розпізнай почуття”, розробка своїх символів настроїв людини.</p> <p>Ознайомлення із правилами листування. Складання усного листа рідним, одноліткам.</p> <p>Ознайомлення із правилами телефонної розмови. Розігрування ситуації “Тобі зателефонував твій приятель, ти...”, “Ти телефонуєш бабусі...” тощо).</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Тренувальні вправи з піктограмами “Що написано на обличчі?”</p> <p>Робота із прислів’ями про настрої, почуття під час розмови: “Що в серці вариться, на лиці бачиться”, “Привітне обличчя – ключ від зачинених дверей”.</p> <p>Гра-конкурс на кращу усмішку.</p> <p>Тренінг-гра “Я почну, а ти продовжиш”.</p> <p>Гра “Символи настроїв” (розробка власних символів, настроїв, почуттів за допомогою різноколірних квітів або веселки).</p> <p>Гра “Презентація світу”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>вміє вживати</i> ввічливі слова, правильно вживає форму ввічливого звертання на “Ви” до старших і незнайомих; • <i>поважає</i> гідність співрозмовника, а також власну гідність
<p>Тема 3. Пам’ятай про інших (1 год)</p> <p>Показ серій малюнків із життя мешканців одного будинку (наприклад, в одній квартирі лежить хвора літня людина, а</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає правила</i> поведінки вдома, на вулиці;

<p>в цей самий час за стіною хлопчик грає у “війну”, бігаючи по квартирі).</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <p>– Як ви гадаєте, чого не вистачає героям цих малюнків? Кого вони нагадують вам?</p> <p>Обговорення гри-драматизації за віршем І. Кульської “У новому домі”.</p> <p>Бесіда з дітьми про правила поведінки на вулиці, у транспорті. Читання вірша О. Сенатович “Світлофорова розмова”. Розв’язування ситуацій.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Весела хвилинка (складання учнями правил поведінки у своєму будинку, занотовування їх у зошитах за допомогою умовних позначок).</p> <p>Програвання морально-етичних ситуацій “Шкідливі поради” (про правила поведінки у громадських місцях).</p> <p>Тест на знання правил поведінки вдома, на вулиці, в транспорті</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>опановує</i> звичку бути уважним, тактовним до людей, серед яких ти живеш, з якими спілкуєшся; • <i>правильно і критично оцінює</i> свої вчинки, вчинки інших у ставленні до людей; • <i>виявляє</i> доброзичливість, турботу, співчуття, увагу до своїх рідних, інших людей
<p>Тема 4. Кожна людина неповторна (1 год)</p> <p>Бесіда з дітьми про цінність і неповторність людської особистості.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <p>– Що означає вислів “бути людиною” (за віршем В. Симоненка “Ти знаєш, що ти людина...”)?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i> унікальність власного “Я”, “Я” кожної людини, її цінність; • <i>відчуває</i> потребу у спілкуванні з іншою людиною;

<p>Виконання порівняльних завдань:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Чи є в класі діти з однаковими іменами, але чи однакові вони як люди? – Що можна сказати про портрет (зовнішність) кожного з вас? Уважно подивіться у дзеркало, один на одного. Що ви помітили? – Порівняйте почерки один одного за голосами. <p>Мандрівка до Країни Бажань. (Спробуй уявити цю країну. Що б ти загадав, якби був чарівником?)</p> <p>Гра “Коли ми разом”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Гра “Комплімент” (привітання учнів із м’ячем, висловлення побажань).</p> <p>Гра “Впізнай по голосу”.</p> <p>Розігрування етюдів.</p> <p>Методика незакінченого речення: “Я особливий (або цінність) для ...?”, “Кожен із нас – цінність для ...?”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>висловлює</i> добрі побажання людям, <i>виявляє</i> доброзичливість, приязність, повагу, терпимість у ставленні до однолітків; • <i>уміє</i> помічати добре, позитивне в кожній людині
<p>Тема 5. Життя людини – найвища цінність (1 год) (заняття можна провести у вигляді свята разом із батьками)</p> <p>Бесіда з дітьми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні права людини згідно з Конституцією України (ст. 3, 23, 27, 28, 29, 32, 50). 2. Конвенція про права дитини (ст. 16, 37). 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> поняття “життя” як важливої гуманістичної цінності, його значущості та унікальності для кожної особистості; • <i>знає</i> Конвенцію про права дитини, права людини згідно з Конституцією України;

<p>Розв'язання проблемних питань:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що є найціннішим для будь-якої країни? – Хто є її найбільшим скарбом для будь-якої країни? (<i>Людина</i>) – Що найбільше людина цінує у житті? <p>Робота над прислів'ями (гра “Збери прислів'я”). Емоційна оцінка заняття-гра “Кольори веселки”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Ігрова методика “Що люди найбільше цінують у житті?” Гра “Врятуй квітку життя”. Гра “Чарівний клубок”. Гра “Кольори веселки”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • має почуття власної гідності; • збагачує свій досвід моральної поведінки, емоційної чуйності; • вчиться бережно ставитися до власного життя, життя інших людей; • намагається протистояти антигуманним вчинкам, проявам зла, жорстокості, несправедливості
<p>Тема 6. Щоб мрії здійснилися... (1 год)</p> <p>Розповідь учителя про людей, які виховали в собі силу волі, досягли певних успіхів у житті (космонавт Л. Каденюк, спортсмени брати Володимир і Віталій Клички, В. Вірастюк).</p> <p>Бесіда з дітьми про їхні найзаповітніші мрії:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Які з ваших мрій ви вже зараз могли б здійснити? – Що треба зробити для здійснення інших, які риси характеру допоможуть тобі? <p>Розв'язання ситуацій морального змісту. Складання особистих завдань із самовдосконалення (у дитячих щоденниках): “Мої кроки назустріч мрії”.</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Конкурс малюнків “Я зараз і в майбутньому”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виявляє інтерес до самопізнання; • розвиває у собі вольові якості, наполегливість, працьовитість у досягненні поставленої мети; • намагається долати перешкоди; • прагне до поліпшення результатів своєї роботи

<p>Складання міні-твору “Щоб мої мрії здійснилися...” Розучування пісні “Синій птах” (сл. Н. Булди)</p>	
<p>Тема 7. “Квіти людської душі” (1 год) Ознайомлення учнів зі змістом вірша В. Симоненка “Квіти”. Запитання для бесіди: – Про які невидимі для очей квіти говорить автор? – Що ж це за найкращі “квіти людської душі”? – Як і чому треба ставитися до цих квітів, що розцвітають у душі кожної доброї людини? Створення уявного малюнку “квітів душі” дітей класу (їх найкращих людських якостей). Розігрування ситуації морально-етичного змісту. <i>Практична робота</i> Ігри: “Наше коло – мов сім’я”, “Ти – мені, я – тобі”. Методика з виявлення дитячої самооцінки “Що я найбільше ціную у собі?”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про позитивні риси вдачі людини; • <i>аналізує</i> прояви людяності, чуйності, ніжності, тактовності у ставленні людини до інших людей, дає оцінку їхнім діям, вчинкам; • <i>має бажання</i> плекати у собі найкращі людські якості, висловлює бажання змінитися на ліпше; • <i>висловлює</i> почуття подяки, шани людям
<p>Тема 8. Шануй батька та матір (1 год) Бесіда з дітьми про роль батьків у житті кожної людини, права й обов’язки батьків і дітей, взаємини між ними. Аукціон прислів’їв про батьків (конкурс у командах). Методика незакінченого речення: “Мій тато – ...”, “Моя матуся – ...” “Весела хвилинка (театр-експромт “Мама прийшла втомлена з роботи і прилягла відпочити, а тим часом її сини повелися</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> найпростіші права й обов’язки дитини в сім’ї; • <i>орієнтується</i> у народних традиціях, у ставленні до старших, батьків, молодших; • <i>знає</i> свій родовід; • <i>пишається</i> своєю родиною, ставиться з повагою до її членів;

<p>по-різному: один сидить у кріслі, читає книжку, а інший – бігає і стрибає”).</p> <p><i>Практична робота</i></p> <p>Таємні операції “Ранок”, “Сюрприз”.</p> <p>Розв’язування ситуацій морально-етичного змісту.</p> <p>Створення галереї портретів своїх батьків “Мої найрідніші”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>висловлює</i> почуття глибокої любові, поваги, турботи, співчуття до своїх батьків, рідних
<p>Тема 9. Мудрість людської скорботи (1 год)</p> <p>Розповідь учителя про християнські звичаї: поховання померлих, вшанування пам’яті загиблих воїнів.</p> <p>Запитання для бесіди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Хто і як прославив твій рід під час війни і в мирний час своєю працею? – Як вшановують пам’ять загиблих на Батьківщині твоїх рідних? Коли це відбувається? – Хто і як у вашій родині зберігає світлу пам’ять про тих, кого вже нема з нами? – Як ти ставишся до пам’яті тих, кого вже нема з нами, хто віддав життя за Україну, за нас з вами, наших рідних? – Що саме ви зберігаєте на згадку про цих людей? – Як ми повинні ставитися до пам’яті всіх померлих: відомих і невідомих? Чому саме так? Що може бути найкращим пам’ятником для них? – Які почуття охоплюють людей, коли вони згадують тих, хто вже пішов із життя? 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> українські народні звичаї щодо вшанування пам’яті померлих, загиблих за Україну; • <i>шанує</i> свій рід, пам’ять про тих, кого нема з нами; • <i>шанобливо ставиться</i> до старших; • <i>вміє висловити</i> слова втіхи, співчуття, підтримати людину, у якої трапилося горе

<p>– Як можна поспівчувати тим людям, у яких трапилося горе? З якими словами можна звернутися до них, щоб підтримати, розділити їхнє горе? <i>Практична робота</i> Робота над прислів'ями: - Доброму й добра пам'ять. - Добрі люди вмирають, а справи їхні живуть. - Слава не поляже, а про себе розкаже. - За рідний край і життя віддай. Робота зі словником ввічливості (вирази співчуття, втіхи). Розігрування ситуацій</p>	
<p>Тема 10. Поведінка у церкві (1 год) Розповідь учителя про основні правила поведінки у церкві. Запитання для бесіди: – Як ви гадаєте, чому були створені правила церковного етикету? – Про що вони нагадують усім? Від чого застерігають? Чого навчають кожну людину: віруючу чи невіруючу? – Коли треба приходити до церкви? Як бути, якщо ти запізнився і у церкві відбувається богослужіння? – Як треба вітатися зі знайомими у церкві? – Як потрібно поводитися під час богослужіння? Ознайомлення учнів із заповідями праведного життя (поняття “чесноти” й “гріхи”, “милосердні діла”).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає правила поведінки у церкві; заповіді праведного життя; ввічливо, шанобливо, терпимо, з повагою ставиться до вірних різних конфесій;</i> • <i>додержує норм і правил церковного етикету</i>

<p><i>Практична робота</i> Заповнення власних сходинок чеснот і гріхів (методика самооцінки). Робота з піктограмами</p>	
<p>Тема 11. Іспит на вихованість (підсумкове заняття) (1 год) Узагальнювальна бесіда про дотримання правил ввічливої поведінки у школі, вдома, у громадських місцях (у вигляді гри “Мандрівка до Країни Неввічливості”): – Уяви себе в такій країні. – Про які “секрети ввічливості” забули головні герої цієї країни? – Виправ їх. Розігрування життєвих ситуацій. Заповнення учнями тесту “Перевір себе”. Нагородження переможців. <i>Практична робота</i> Тест на вихованість “Перевір себе”. Обговорення результатів, виправлення помилок. Тренінг життєвих ситуацій. Розігрування ситуації за фразою “Якби не було поруч зі мною людей, то я ...” Конкурс “Найкращий комплімент” (хлопці – хлопцям, дівчата – дівчатам, хлопці – дівчатам, діти – вчителю, вчитель – дітям).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основні правила поведінки у школі, вдома, у громадських місцях; • <i>критично оцінює</i> себе, свої дії і вчинки інших; • <i>додержує правил</i> гнучкої поведінки в житті; • <i>ставиться</i> ввічливо, з повагою, співчуттям до старших, молодших, учителів, батьків; • <i>висловлює</i> почуття подяки старшим за допомогу й підтримку; • <i>висловлює</i> бажання бути кращим; • <i>проявляє</i> допитливість, інтерес до занять

Розділ III. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИРОДИ	“Я – ПРИРОДА” (1 год)
<p>Тема 1. Захистимо усе живе (1 год)</p> <p>Ціннісне ставлення до природи. Я – частинка природи. Гуманність у ставленні до людей, усього живого.</p> <p>Діяльність людей щодо поліпшення довкілля.</p> <p>Відповідальність кожної людини за збереження і примноження природних багатств. Нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.</p> <p>Аналіз змісту віршів О. Сенатович “Живемо в одному домі” і Л. Компанієць “Вояка”.</p> <p>Розігрування ситуацій.</p> <p>Позакласна діяльність</p> <p>Участь у роботі “Школи рятувальників” (Чіпа й Дейла).</p> <p>Складання “уявного” букета.</p> <p>Конкурс проектів рятувального спостереження.</p> <p>Конкурс малюнків на тему “Захистимо усе живе” (або захист проектів)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає:</i> <ul style="list-style-type: none"> - про те, що природа є цінністю для людини; - про основні взаємозв’язки у природі (про основні правила поведінки і відповідальність людини перед природою); • <i>має уявлення</i> про основні заняття населення рідного краю, діяльність людини щодо поліпшення довкілля; • <i>додержує</i> основних правил поведінки у природі
Розділ IV. СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ ДО СУСПІЛЬСТВА	“Я – СУСПІЛЬСТВО” (2 год)
<p>Тема 1. Родинне свято на тему “Шануймося, бо ми того варті” (1 год)</p> <p>Розповідь учителя про взаємозв’язок понять “рід”, “родина”, “сім’я”, “народ”, “держава”.</p> <p>Аналіз змісту вислову “Шануймося, бо ми того варті”.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про свій родовід; • <i>знає</i> національну символіку України; • <i>знає</i> своїх національних героїв, славетних українців;

<p>– Що означає цей вислів? Поясніть своїми словами. Аналіз величного закликту “Слава Україні”: – Що лунає у відповідь на ці слова? Що вони означають? – Кого з видатних українців ви знаєте? Як їх вшановують? Хто з ваших рідних брав участь у розбудові незалежної України? <i>Практична робота</i> Аналіз прислів’їв. Заповнення індивідуального родовідного дерева</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>пишається</i> славою свого роду, родини, народу, держави, <i>висловлює</i> почуття гордості за Батьківщину, <i>усвідомлює</i> себе її частиною
<p>Тема 2. “Одна єдина на цілім світі...” (1 год) Розповідь учителя про українську суверенну державу, прийняття Конституції України (1996 р.), про народи, які проживають на її території, права й обов’язки кожного громадянина. Ознайомлення із поняттями “мала батьківщина” й “велика Батьківщина”. Зустріч із старожилами міста (села). <i>Практична робота</i> Екскурсія визначними місцями міста (села). Історичні пам’ятки. Конкурс дитячих малюнків, художніх творів на тему “Ти у мене єдина, моя Україно!”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> поняття “Батьківщина”, “батьківщина”; • <i>має</i> уявлення про Конституцію України, права й обов’язки громадянина; • <i>цікавиться</i> історією свого міста (села), видатними українцями; • <i>усвідомлює</i> себе громадянином України; • <i>висловлює</i> почуття гордості за свою Батьківщину, славу свого роду

Вивчення курсу здійснюється за навчальними посібниками: Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 1-2-х класів: для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 3 (39). – С. 2–41. – 4, 3; Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 3-х класів: для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 4 (40). – С. 2–41. – 3, 4; Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 4-х класів: для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 6 (42). – С. 2–43. – 4, 0.

УРОКИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ. МОЯ ЩАСЛИВА ПЛАНЕТА

1-2 класи

Автори: *О. І. Пометун* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України;

А. Д. Цимбалару – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України;

О. В. Онопрієнко – доктор педагогічних наук, завідувач лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України;

І. В. Андрусенко – науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Завданнями Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті, Концепції екологічної освіти України передбачено формування екологічно доцільної поведінки школярів. Одним зі шляхів реалізації цих завдань є включення у систему початкової освіти курсу за вибором “Уроки для стійкого розвитку. Школа друзів планети”.

Основна ідея курсу полягає у реалізації в навчально-виховному процесі основних принципів стійкого розвитку – забезпечення діалектичного взаємозв’язку між загальнолюдськими цінностями та поведінкою особистості; активності суб’єкта і поліпотребнісної мотивації до діяльності у відповідному напрямі; доступності завдань, що їх ставлять перед учнями; єдності змісту освіти із повсякденним життям дітей. Він передбачає досягнення у звичках, поведінці та стилі повсякденного життя учнів змін, спрямованих на раціональне ставлення до використання ресурсів планети та їх свідоме заощадження. Курс спрямований на формування в учнів екологічно активної позиції, прагнення діяти для збереження довкілля і досягнення стабільного розвитку суспільства, позитивного сприймання майбутнього. Він є складником наскрізної системи шкільних предметів під назвою “Уроки для стійкого розвитку”, що запроваджуються у загальноосвітніх навчальних закладах першого і другого ступенів.

Зміст і методику курсу розроблено у рамках міжнародного проекту “Освіта для стійкого розвитку в дії” української організації “Вчителі за демократію та партнерство” і шведської організації “Глобальний план дій” у партнерстві з Інститутом педагогіки НАПН України. Його методологічні засади ґрунтуються на поєднанні діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів та ідей педагогіки “емпауермент”, а саме:

- ◄ зміст навчання розроблено відповідно до актуальних і доступних для розуміння школярів початкової школи проблем ресурсозбереження і стабільної життєдіяльності;
- ◄ навчально-пізнавальний процес побудовано на засадах полісуб’єктної взаємодії та постійного зворотного зв’язку;
- ◄ найважливішими складниками навчання є самостимулювання і мотивування учнів до висування ними особистісно і суспільно значущих цілей власної діяльності та їх реалізації, надання учням свободи вибору форм і способів цієї діяльності;

- ↳ навчально-пізнавальну діяльність учнів зосереджено на особистому ставленні та рішеннях учня щодо власного стилю життя і поведінки, які змінюються у контексті планетарних потреб людства;
- ↳ у побудові курсу передбачено системність та циклічну повторюваність у реалізації змісту як у межах кожної теми, так і програми в цілому;
- ↳ як на уроках, так і у позаурочний час передбачається системна організація активної пошуково-дослідницької діяльності школярів;
- ↳ характерною особливістю змісту є міждисциплінарність, пов'язана із глобальністю та всебічністю стійкого розвитку як явища.

Мета курсу полягає у формуванні в учнів сталих, екологічно врівноважених звичок і способу повсякденного життя.

Мета досягається через реалізацію завдань:

- засвоєння учнями знань про стійкий розвиток та шляхи його досягнення для свідомого вибору способу власного життя;
- усвідомлення учнями потреби збереження глобальної рівноваги та причетності кожного до проблем довкілля та життя суспільства;
- організація дій учнів і вироблення моделей поведінки, що відповідають потребам стійкого розвитку;
- формування у них ставлення до проблем стійкого розвитку як особистісно важливих, пов'язаних із власною системою цінностей, а також бажання діяти у цьому напрямі.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти реалізація завдань курсу забезпечує формування в молодших школярів ключових і предметних компетентностей, зокрема таких **ключових**:

- **уміння вчитися** – здатність міркувати, порівнювати, узагальнювати, спостерігати, самостійно видобувати інформацію з різних джерел, проводити нескладні самостійні дослідження щодо використання ресурсів та їх збереження у школі, сім'ї, набувати індивідуального досвіду самоорганізації, навчальної рефлексії;

загальнокультурної – здатність застосовувати методи самовиховання, зорієнтовані на систему індивідуальних і загальнолюдських цінностей, для розроблення і реалізації моделей екологічно доцільної та ресурсозбережувальної поведінки;

громадянської – здатність критично мислити, брати участь в обговоренні, аргументувати думку, приймати рішення та виявляти громадянську позицію у ситуаціях, пов'язаних із питаннями стійкого розвитку, використовувати моделі поведінки, які задовольняють спільні інтереси особистості та громади;

здоров'язбережувальної – здатність застосовувати знання і вміння, спрямовані на збереження фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я – власного та довколишніх;

інформаційно-комунікативної – здатність до видобування нової інформації, готовність до застосування інформаційно-комунікативних технологій; уміння здійснювати комунікацію у групі та в колективі;

соціальної – здатність активно слухати інших, ефективно спілкуватись і співпрацювати, зокрема у малій групі, відповідати за результати спільної діяльності.

Серед **предметних** компетентностей, які формуються у процесі вивчення курсу, основоположними є *природознавча* та *суспільствознавча*, що виявляються у здатності учнів розв'язувати доступні особистісно й соціально значущі практичні проблеми, пов'язані з екологічними об'єктами довкілля та суспільного життя.

Курс “Уроки для стійкого розвитку. Школа друзів планети” призначений для реалізації варіативної складової навчального плану. Його зміст структурований за такими тематичними блоками.

1 клас

1. Як долучитися до кола друзів планети. (Ласкаво просимо до школи друзів планети. Дію я і дієш ти – добру справу роблять усі.)

2. Дружити – щасливо жити.

3. Здоров'я – найцінніший скарб.

4. Дбайливий господар – заможний дім.

5. Новий стиль мого життя. (Мої плани та обіцянки. Свято “День останнього дзвоника у школі друзів планети”.)

2 клас

1. Стану для планети справжнім другом. (Школа друзів планети знову відчиняє двері. Діючи спільно, діючи разом – добро на планеті примножимо відразу.)

2. Вода – життєдайна сила.

3. Енергія – дорогий подарунок.

4. Рослини – “діти” природи.

5. Новий стиль мого життя. (Мої плани та обіцянки. Свято “Посвята у друзі планети Земля”.)

Елементи змісту курсу можна використовувати під час вивчення предметів інваріантної частини навчального плану – “Природознавство”, “Основи здоров’я”, “Трудове навчання”, “Математика” та ін.

Заняття з курсу доцільно проводити раз на два тижні впродовж усього навчального року.

Курс “Уроки для стійкого розвитку. Школа друзів планети” має усталену **структуру**, що повторюється в обох класах: *вступна частина* (2 уроки); *тематичні блоки* (по 4 уроки-зустрічі у кожному); *заклучна частина* (урок і свято).

Курс починається двома вступними темами, що опановують на двох уроках, на яких учні ознайомлюються із його метою і завданнями, основними поняттями та способами роботи; отримують перші навички роботи (у першому класі індивідуально, у другому – в малих групах) та проведення досліджень власних звичок і способу життя.

Кожний з тематичних блоків курсу реалізовується на чотирьох уроках-зустрічах, що мають свої особливості.

Перша зустріч – мотиваційно-організаційна. Її завдання – введення учнів в тему, формування у них стійкої мотивації для її вивчення. Для цього використовують різні способи і прийоми мотивування, насамперед якісний аудит – спеціальну форму навчального дослідження учнів.

Друга зустріч – практична. На цьому уроці учні ознайомлюються зі шляхами розв’язання поставленої на першому уроці проблеми, обирають дії щодо власного способу життя, які реалізуються в позаурочний час.

Третя зустріч – також практична і проходить у формі практикумів, зустрічей з фахівцями або екскурсій. У процесі ознайомлення зі станом проблеми, у тому числі безпосередньо у довірлі, учні роблять висновки

щодо правильності обраних дій, збагачують чуттєве й логічне пізнання дійсності та власний соціальний досвід.

Четверта зустріч – підсумкова за темою. Відбувається у формі підсумкової рефлексії учнів та навчального міні-проекту. Учні виробляють творчий продукт з метою ознайомлення інших школярів, батьків з результатами своєї діяльності, популяризації екологічно свідомих звичок і стилю життя.

Вивчення курсу завершує **заклучна** тема “Новий стиль мого життя”, у межах якої проводиться **узагальнювальний урок** “Мої плани та обіцянки” і свято (у 1 класі – “День останнього дзвоника у школі друзів планети”; у 2 класі – “Посвята у друзі планети Земля”), під час яких учні узагальнюють набутий досвід ігрової діяльності, складають обіцянки, демонструють батькам, учням інших класів та представникам громади свої досягнення.

Курс “Уроки для стійкого розвитку. Школа друзів планети” передбачає системне використання таких інтерактивних методів навчання, як індивідуальна робота учнів, робота у малих групах – парах і трійках, уявний мікрофон, обговорення, мозковий штурм тощо. Основними формами організації навчання є урок, майстер-клас, екскурсія, практична класна і позакласна робота, навчальний міні-проект.

Програмою курсу не передбачено бальне оцінювання навчальних досягнень учнів. Критеріями для словесного оцінювання вчителем є вимоги до навчальних досягнень учнів, подані праворуч у таблиці. Оцінювання здійснюється також за допомогою оцінних суджень самих учнів відповідно до змін у результатах аудитів використання природних ресурсів, повсякденних звичок щодо збереження здоров’я і спілкування з довколишніми.

1 клас

17 годин (0,5 год на тиждень)

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до навчальних досягнень учнів
Тема 1. ЯК ДОЛУЧИТИСЯ ДО КОЛА ДРУЗІВ ПЛАНЕТИ (2 год)	
<p>Ласкаво просимо до школи друзів планети (1 год) Завдання і структура курсу для 1 класу. Екологічні проблеми планети, чинники впливу на екологічний стан навколишнього середовища. Взаємозв'язки у довкіллі. Можливі дії щодо зменшення негативного впливу людини на довкілля</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>розповідає</i> про основні екологічні проблеми планети і причини їх виникнення;• <i>пояснює</i> цінність природи для життя людини;• <i>визначає</i> чинники впливу людей на екологічний стан довкілля;• <i>встановлює</i> взаємозв'язки між способом життєдіяльності людини і станом довкілля;• <i>висловлює</i> власну <i>позицію</i> щодо забруднення довкілля і своєї участі у справі збереження навколишнього середовища
<p>Дію я і дієш ти – добру справу роблять усі (1 год) Організація і планування власної діяльності. Проведення аудитів</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>розповідає</i> про мету власної діяльності;• <i>пояснює</i> правила організації власної роботи;• <i>співвідносить</i> бажані <i>результати</i> зі своїми можливостями;• <i>планує</i> власну діяльність;• <i>досліджує</i> власні звички, стиль життя;• <i>оцінює</i> результати своєї роботи

Тема 2. ДРУЖИТИ – ЩАСЛИВО ЖИТИ (4 год)

Визначаємо важливість налагодження добрих стосунків між дітьми, незважаючи на їхню зовнішність, стан здоров'я тощо.

Аналіз життєвих ситуацій, пов'язаних із взаєминами між дітьми. Якісний аудит.

Дії щодо налагодження добрих взаємин із довколишніми: називаю на ім'я; говорю "чарівні слова"; ділюся з іншими; граю чесно.

Практикум із налагодження дружніх стосунків з однокласниками.

Міні-проект "Я, ти, він, вона – разом дружна ми сім'я".

Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо налагодження взаємин із довколишніми

Учень/учениця:

- *розповідає* про важливість налагодження добрих стосунків між дітьми;
- *пояснює* необхідність дружнього ставлення до довколишніх;
- *досліджує* власні звички, стиль життя щодо налагодження своїх взаємин з однокласниками;
- *визначає* доступні шляхи налагодження добрих взаємин між дітьми;
- *визначає* і *виконує* прийнятні для себе дії щодо налагодження добрих взаємин між дітьми;
- *досліджує* причини та наслідки поліпшення (погіршення) взаємин між дітьми;
- *бере участь* у міні-проекті щодо залучення інших до справи налагодження добрих взаємин у класному колективі;
- *презентує* результати своєї діяльності

Тема 3. ЗДОРОВ'Я – НАЙЦІННІШИЙ СКАРБ (4 год)

Визначаємо важливість дбайливого ставлення до здоров'я як власного, так і довколишніх.

Аналіз життєвих ситуацій щодо збереження і зміцнення дітьми свого здоров'я, формування здорового способу життя.

Учень/учениця:

- *розповідає* про важливість дбайливого ставлення до здоров'я як власного, так і довколишніх;
- *пояснює* потребу збереження і зміцнення свого здоров'я;

<p>Якісний аудит. Дії щодо збереження і зміцнення здоров'я: виконую фізкультхвилинки для відпочинку; роблю гімнастику для очей; готую корисний бутерброд; вживаю корисні напої. Зустріч із фахівцями зі збереження та зміцнення здоров'я (медичною сестрою школи, психологом, учителем фізкультури, працівниками шкільної їдальні та ін.). Міні-проект "Здоров'я у порядку – спасибі зарядці". Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо збереження і зміцнення здоров'я</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>досліджує</i> власні звички, стиль життя щодо вироблення здорового способу життя; • <i>визначає</i> доступні шляхи збереження і зміцнення свого здоров'я; • <i>визначає і виконує</i> прийнятні для себе дії щодо збереження і зміцнення свого здоров'я; • <i>досліджує</i> причини та наслідки поліпшення (погіршення) стану здоров'я дитини; • <i>бере участь</i> у міні-проекті щодо залучення інших до справи збереження і зміцнення власного здоров'я; • <i>презентує</i> результати своєї діяльності
--	--

Тема 4. ДБАЙЛИВИЙ ГОСПОДАР – ЗАМОЖНИЙ ДІМ (4 год)

<p>Визначаємо важливість дбайливого господарювання. Аналіз життєвих ситуацій щодо ощадливого господарювання. Якісний аудит. Дії щодо дбайливого господарювання: дописую зошити до кінця; використовую папір повторно; роблю закладки для підручників; виготовляю корисне з некорисного. Майстер-клас з виготовлення корисних речей з похідкового матеріалу.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розповідає</i> про проблеми накопичення непотрібних речей і неможливості придбання потрібних; • <i>пояснює</i> причини і наслідки недбайливого ставлення до своїх речей; • <i>досліджує</i> власні звички та стиль життя щодо дбайливого господарювання; • <i>визначає і виконує</i> прийнятні для себе дії щодо скорочення кількості "зайвих" речей і їх вторинного використання;
---	---

<p>Міні-проект “Школа – дім, де ми живемо, лад у ньому наведемо”.</p> <p>Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо використання та економії ресурсів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • бере участь у міні-проекті щодо залучення інших до справи скорочення кількості непотрібних речей і презентує її результати
<p>Тема 5. НОВИЙ СТИЛЬ МОГО ЖИТТЯ (2 год)</p>	
<p>Мої плани та обіцянки (1 год)</p> <p>Свято “День останнього дзвоника у школі друзів планети” (1 год)</p> <p>Власний внесок у корисні справи для себе й нашої планети. Встановлення бажаних змін у власному стилі життя та однокласників. Самооцінювання діяльності і перспективне планування подальших дій. Узагальнення набутого досвіду. Презентація досягнень</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розповідає про важливість активних дій, що сприяють поліпшенню якості як власного життя, так і життя нашої планети; • пояснює власний вибір корисних дій для себе і планети; • визначає бажані зміни у побутових звичках; • оцінює власний внесок у корисні справи для себе й планети; • висловлює власну позицію щодо дбайливого ставлення до планети і себе як її мешканця
<p>Резерв – 1 год</p>	

2 клас

17 годин (0,5 годин на тиждень)

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до навчальних досягнень учнів
Тема 1. СТАНУ ДЛЯ ПЛАНЕТИ СПРАВЖНІМ ДРУГОМ (2 год)	
<p>Школа друзів планети знову відчиняє двері (1 год) Актуалізація знань, набутих у 1 класі. Завдання і структура курсу для 2 класу. Природні багатства Землі, які використовує людство. Взаємозв'язки у довкіллі. Можливі дії щодо зменшення негативного впливу людини на довкілля</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>розповідає</i> про ресурси планети;• <i>пояснює</i> цінність ресурсів планети для життя людини;• <i>встановлює</i> взаємозв'язки між способом життєдіяльності людини і станом довкілля;• <i>висловлює власну позицію</i> щодо відповідальності кожної людини за надмірне використання природних ресурсів та своєї участі у справі ресурсозбереження
<p>Діючи спільно, діючи разом – добро на планеті примножимо відразу (1 год) Правила роботи в малій групі. Обов'язки членів малої групи. Планування роботи малої групи. Проведення аудитів</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>пояснює</i> правила роботи у малій групі;• <i>висловлює</i> власне ставлення до роботи в малій групі та взаємодії з іншими її членами;• <i>планує</i> власну діяльність у малій групі відповідно до своїх можливостей;• <i>досліджує</i> власні звички, стиль життя

Тема 2. ВОДА – ЖИТТЄДАЙНА СИЛА (4 год)

Визначаємо важливість зменшення витрат води.
Аналіз життєвих ситуацій щодо ощадливих витрат води і збереження її від забруднення.
Якісний аудит.
Дії щодо скорочення витрат і запобігання забрудненню води: закриваю кран міцно; витрачаю води стільки, скільки треба; використовую воду повторно; мию руки і зберігаю воду.
Екскурсія “Як використовується вода у школі” (вивчення стану користування і економного витрачання води у школі).
Міні-проект “Чиста криничка – смачна водичка”.
Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо економії води і збереження її від забруднення

Учень/учениця:

- *розповідає* про цінність води;
- *досліджує* власні звички, стиль життя щодо користування водою;
- *визначає* прийнятні дії щодо скорочення витрат води, зменшення її забруднення;
- *визначає і виконує* прийнятні для себе дії щодо ощадливого споживання води і збереження її від забруднення;
- *здійснює* спостереження та фіксує його результати різними способами;
- *бере участь* у міні-проекті для втілення у життя і поширення ідеї дбайливого ставлення до водних ресурсів школярів і членів родини;
- *презентує результати* проекту

Тема 3. ЕНЕРГІЯ – ДОРОГИЙ ПОДАРУНОК (4 год)

Визначаємо важливість зменшення витрат електроенергії.
Аналіз життєвих ситуацій щодо збереження енергії.
Якісний аудит.
Дії щодо скорочення споживання енергії: вимикаю за собою світло; ходжу пішки; читаю книжку замість

Учень/учениця:

- *пояснює* важливість електричної енергії у життєдіяльності людства;
- *досліджує* власні звички, стиль життя щодо користування електричними приладами;

<p>перегляду телевізора; вмикаю світла лише стільки, скільки треба. Екскурсія “Як дбають про збереження енергії у школі”. Міні-проект “Зачиню ретельно двері – буде тепло в оселі”. Планування подальших дій і змін індивідуальної поведінки щодо використання та економії енергетичних ресурсів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>визначає</i> доступні шляхи скорочення витрат електроенергії; • <i>визначає і виконує</i> прийнятні для себе дії щодо скорочення витрат енергії; • <i>спостерігає</i> за використанням енергії у школі та фіксує результати спостережень; • <i>бере участь</i> у міні-проекті щодо втілення в життя ідеї збереження енергоресурсів у школі і залучення інших школярів до справи раціонального використання енергії; • <i>презентує його</i> результати
--	---

Тема 4. РОСЛИНИ – “ДІТИ” ПРИРОДИ (4 год)

<p>Визначаємо важливість виховання дбайливого ставлення людей до рослин. Аналіз життєвих ситуацій піклування про рослини і збільшення кількості зелених насаджень. Якісний аудит. Дії щодо піклування про рослини: саджаю квітку; вирощую колосок; створюю “живу” завісу; піклуюся про рослину. Екскурсія “Як дбають про рослини у школі” (вивчення стану зелених насаджень у приміщенні школи і на її подвір’ї).</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розповідає</i> про значення рослин у житті людини; • <i>досліджує</i> власні звички і ставлення до рослин; • <i>визначає</i> доступні шляхи збільшення кількості зелених насаджень; • <i>визначає і виконує</i> прийнятні для себе дії щодо збереження і примноження рослин у своєму житті; • <i>здійснює</i> спостереження за рослинами у школі та фіксує його результати; • <i>бере участь</i> у міні-проекті для втілення у життя ідеї примноження рослин і популяризації ідеї дбайли-
---	--

<p>Міні-проект “Посаджу у школі квіти – хай вона живе і квітне”.</p> <p>Планування подальших дій щодо збереження і при- множення рослин у школі і вдома</p>	<p>вого ставлення до рослин серед школярів і членів родини;</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>презентує результати своєї діяльності</i>
<p>Тема 5. НОВИЙ СТИЛЬ МОГО ЖИТТЯ (2 год)</p>	
<p>Мої плани та обіцянки.</p> <p>Свято “Посвята у друзі планети Земля”.</p> <p>Індивідуальний внесок у справу збереження ресурсів планети.</p> <p>Визначення бажаних змін у власному способі життя та житті довколишніх.</p> <p>Узагальнення набутого досвіду і побажання щодо свого майбутнього. Презентація досягнень</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розповідає</i> про важливість вироблення прийнят- ного для себе і планети способу життя; • <i>пояснює</i> свій вибір поведінки і стилю життя; • <i>визначає</i> бажані зміни у побутових звичках; • <i>оцінює</i> власний внесок у корисні справи для себе й нашої планети; • <i>висловлює</i> власну позицію щодо дбайливого став- лення до ресурсів планети
<p>Резерв – 1 год</p>	

Вивчення курсу здійснюється за навчальним посібником для учнів 1-2 класів “Уроки для стійкого розвитку: Школа друзів планети” (авт. Пометун О. І., Цимбалару А. Д., Онопрієнко О. В., Андрусенко І. В.).

СЕКРЕТИ ПАМ'ЯТІ

1-4 класи

Автори: *Т. І. Парнивода* – вчитель початкових класів вищої категорії, старший учитель, автоінструктор Центру освітніх технологій “Школа ейдотехніки”;
Т. Б. Ухіна – вчитель початкових класів вищої категорії, вчитель-методист

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Обробка, зберігання і відтворення отриманої інформації – важливий аспект інтелектуальних можливостей людини, що визначає її здатність до самоосвіти і розвитку. Саме в умінні обробляти й відтворювати одержану інформацію полягає один із найважливіших моментів будь-якого навчального процесу, а невміння викликає певну психологічну проблему, яка виявляється у невпевненості в собі та у власних можливостях.

Постійно зростаючі потоки інформації у поєднанні з високою конкуренцією і вимогами суспільства, призводять до інтенсифікації навчального процесу і, як наслідок, низки порушень у стані психічного та соматичного здоров'я школярів.

Також одним із важливих завдань сучасної освіти є не тільки надання сучасного рівня знань, а й збереження здоров'я людини. Саме тому, варто зауважити, що одним із важливих принципів сучасної освіти є оптимізація навчання через застосування новітніх освітніх педагогічних технологій і, зокрема, мнемотехніки як одного з найефективніших методів засвоєння інформації та запобігання інформаційного перенавантаження.

Мнемотехніка (від грец. *mēmē* - пам'ять та *techē* - мистецтво) – це один зі способів поліпшення засвоєння нової інформації через свідоме утворення асоціативних зв'язків за допомогою спеціальних методів та прийомів.

Мнемотехнічні прийоми передусім застосовують для покращення засвоєння складної інформації, що не має встановлених логічних зв'язків між її елементами з погляду людини, яка її запам'ятовує, і потребує тривалого зберігання та подальшого відтворення.

Фахівцями “Школи ейдотехніки” створено єдину класифікацію всіх способів, що поліпшують засвоєння нової інформації, та надано визначення термінів і понять запропонованих методів і прийомів. Провівши аналітичний огляд методів та прийомів мнемотехніки, що описані у літературі, та узагальнюючи власний досвід використання таких прийомів, було виокремлено п'ять методів: перетворення, зв'язування, порядкова система, підсилення та збереження. Кожен з них складається з певної кількості мнемотехнічних прийомів.

Методика мнемотехніки ґрунтується на науковій основі і спрямована на вивчення явища запам'ятовування великої кількості інформації, її обробку довготривале зберігання та зручне відтворення. Під час отримання інформації дитина виступає не в ролі об'єкта, а суб'єктом інформації, що дає змогу працювати їй з цією інформа-

цією. Таким чином, використовується принцип гуманістичного навчання, що є основою європейського рівня розвитку освіти. Завдяки цим методам і прийомам відбувається розвиток довготривалої пам'яті, збільшується лабільність ЦНС, обсяг безпосередньої пам'яті, процес обробки інформації виходить на рефлекторний рівень, формується особиста мотивація.

Враховуючи досягнення науковців, власні спостереження щодо необхідності розв'язання проблеми перевантаження учнів, скорочення часу, потрібного для адаптування шестирічок до школи, виникла потреба для створення цієї програми.

Мета і завдання програми

Основна мета програми – за допомогою технології мнемотехніки формувати необхідні навички ефективного засвоєння інформації для поліпшення опанування програмового матеріалу.

Завдання:

І. Проводити заняття за інтерактивними формами навчання, під час яких:

- 1) стимулювати навчально-пізнавальну активність виконанням мисленнево-творчих операцій, зумовлених стійкістю уваги та розвинутою пам'яттю;
- 2) формувати мотивацію навчальної діяльності через використання образно-творчого мислення;
- 3) поповнювати активний лексичний запас, швидко та оригінально оперувати вербальними і невербальними асоціаціями;
- 4) розвивати конкретно-уявне мислення, що активізує творчі можливості та є основою довготривалого запам'ятовування;
- 5) розвивати аналізатори, які є основою для сприятливого розвитку компенсаторних можливостей дитини, що в кінцевому результаті впливає на ефективне оволодіння мовленням;
- 6) формувати позитивні мотиви навчання;
- 7) формувати досвід спілкування між учнями та співпрацю з учителями в навчальному процесі;
- 8) розвивати активне навчання, вдосконалювати творчу активність і самостійність, упевненість у собі відповідно до прийнятого стандарту освіти.

II Організувати взаємодію з батьками:

- 1) провести тестування для обстеження результатів занять;
- 2) організувати зустрічі за участю спеціалістів: психологів, педагогів;
- 3) забезпечити присутність батьків на заняттях для отримання кращих результатів.

III Підготувати матеріально-технічне забезпечення:

- 1) набори наочності;
- 2) роздавальний матеріал (листівки, колажі, картки, тактильні дощечки);
- 3) підготовлені та спеціально розроблені різнорівневі завдання для кожного учня;
- 4) дидактичні ігри, відео- та аудіозаписи.

Основні особливості програми

1. Дотримання принципів навчання (науковості, доступності, свідомості, активності, наочності, стійкості, систематичності та послідовності, зв'язку теорії з практикою, єдності навчання і виховання, відповідності навчання віковим індивідуальним особливостям учнів.

2. Колективна співпраця.
3. Творчий підхід.
4. Ігрова форма занять.

Для отримання результатів під час роботи за цією програмою використовують основні організаційні форми навчання: індивідуальні, групові, робота в парах, гра, лекція, співбесіда, мультимедійні заняття. Учитель використовує методи, розроблені фахівцями "Школи ейдотехніки".

Очікувані результати:

1. Усвідомлене запам'ятовування великої обсягом інформації (правил, віршів, словникових слів, числових рядів, складних термінів, текстів) згідно з вимогами навчально-виховного процесу.
2. Збереження здоров'я.
3. Розвиток творчої особистості.
4. Зміцнення зв'язку родини і школи.

Компетенції

Комунікативні

Форма й організація проведення занять із використанням технологій мнемотехніки сприяють розвитку вміння спілкуватися з учасниками заняття та педагогом, дотримуючись при цьому правил спілкування.

Організаційні

Виконуючи завдання, учні набувають умінь самостійно організовувати навчальний процес з обробки, зберігання та відтворення інформації.

Творчі

Учні постійно здійснюють самоаналіз, порівнюють свої результати, використовують зауваження на свою адресу з метою самовдосконалення.

Заняття відбуваються в ігровій формі, із застосуванням малювання, ліплення, вирізування, вишивання та інших видів творчої діяльності.

Психологічні

Метою занять із мнемотехніки є зручне відтворення інформації, що допомагає учням побороти хвилювання, уникнути стресової ситуації під час відповіді.

Розвивається впевненість у собі і в своїх силах.

Освітні

Реалізація мети та завдань освітньої галузі, визначених у Державному стандарті початкової загальної освіти за Програмою з математики для 1–4 класів: формування математичних умінь та навичок: назви і послідовність чисел від 1 до 20, місце 0 в розширеному ряді чисел; назви компонентів дій додавання і віднімання; одиниці довжини (сантиметр, дециметр), одиницю об'єму (літр), одиницю маси (кілограм); склад числа, десятковий склад чисел; знає назви компонентів та результатів дій множення і ділення; знає властивості дій множення і ділення на 1, 10, множення на нуль, нуля на число, ділення нуля на число, ділення рівних чисел; знає таблиці множення і ділення чисел 2–9; розрізняє коло і круг за істотними ознаками; розуміє поняття “периметр многокутника”; знає означення периметра многокутника; знає формулу обчислення периметра прямокутника (квадрата); знає формули для знаходження швидкості, відстані та часу; розуміє площу як властивість плоских фігур.

Формування елементарних орфографічних навичок та морфологічних понять, передбачених програмою “Українська мова” для учнів 1-4 класів: звуки і букви, що їх позначають; вірші і скоромовки до кожної букви, позначати наголос у записаному слові.

Формування вмінь та навичок із предмета “Я і Україна”: знати історію свого імені, Державні символи України, пісні, вірші, римівки, присвячені Україні та українській мові, правила культури спілкування; вчити календар, уміти користуватися календарем.

Формування природознавчої компетентності учнів згідно із Програмою навчального предмета “Природознавство” 1–4 класи через засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основних природничих понять: погода та її складники, ознаки живої та неживої природи, назви найбільших річок України, правила поведінки у природі, календар, пори року, місяці, температура плавлення льоду та кипіння води, склад повітря, вода в природі, рослини – живі організми, гриби – живі організми, тварини.

Формування здоров’язбережувальної компетентності учнів на основі оволодіння ними знаннями про здоров’я та безпеку згідно з Програмою “Основи здоров’я” 1–4 класи: правила поводження з вогнем, газом, на воді, правила безпечної поведінки в ліфті, школі, на вулиці, основні правила загартування організму, права й обов’язки, розпорядок дня школяра.

Формування вмінь та навичок з предмета “Образотворче мистецтво”, згідно з якими учень повинен знати: назви основних і похідних кольорів; назви нескладних відтінків кольору; кольори веселки, про існування “теплих” та “холодних” кольорів, види образотворчого мистецтва; прізвища відомих українських та зарубіжних художників-графіків, живописців та скульпторів (1-2 їхні твори).

Формування вмінь та навичок з предмета “Трудове навчання”, згідно з якими учень має знати основні правила організації робочого місця.

Формування вмінь та навичок з предмета “Інформатика” для 2–4 класів: правила поведінки і БЖ під час роботи з комп’ютером.

Формування вмінь та навичок із предмета “Я у Світі” для 3-4 класів: правила поведінки в гостях, правила етикету.

1 клас

36 годин (1 год на тиждень)

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до навчальної діяльності дітей
I. МНЕМОТЕХНІКА ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРИЙОМИ (8 год)	
<p>Ознайомлення учнів із поняттям мнемотехніки та її історією. Аналогії в навколишньому світі. Геометричні фігури у віршах та малюнках. Асоціація як основа ефективного запам'ятовування. Піктографія як найперше письмо. Цифрові та буквені піктограми</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>знає</i> правила заняття;• <i>має</i> уявлення про поняття мнемотехніки та її історію;• <i>оперує</i> поняттям аналогії;• <i>добирає</i> звукові аналогії до імен;• <i>уміє</i> запам'ятовувати імена за допомогою прийому “Фонетична асоціація”;• <i>знаходить</i> аналогії з іншими словами чи образами;• <i>знаходить</i> аналогії геометричних фігур в інших предметах за допомогою прийому “Трансформація”;• <i>створює</i> цифрові та буквені піктограми;• <i>знає</i> поняття “асоціація”;• <i>знає</i> спосіб запам'ятовування ряду слів за допомогою прийомів “Послідовні асоціації”, “Сюжет”, “Небилиця”;• <i>знає</i> відповідні цифрообрази цифр від 1 до 9 за допомогою прийому “Цифрообрази”

II. ЗАСВОЄННЯ ЧИСЛОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (8 год)

Цифри та числа.

Засвоєння складу чисел від 2 до 10.

Запам'ятовування цифрової інформації у вигляді багатозначних чисел

Учень/учениця:

- розрізняє поняття “цифри” та “числа”;
- дає логічні відповіді на запитання з історії тренажеру “Історії цифрообразів”, “Цифрообрази”, “Хто там?”; “Майстер складу числа”;
- працює в парах;
- знає вірші, лічилки про склад числа;
- знає склад чисел від 2 до 10;
- зв'язує та відтворює цифрову інформацію (телефони батьків, родичів тощо)

III. ЗАСВОЄННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (9 год)

Правила культури поведінки на уроках і на перервах.

Засвоєння скоромовок та віршів.

Вірші та лічилки складу числа.

Державні та народні символи України.

Країни – сусіди України.

Учень/учениця:

- формує навички опанування віршованої інформації за допомогою алгоритму засвоєння віршів, прийому “Піктограми”;
- знає правила культури поведінки на уроках і на перервах;
- має поняття про державу, Державні символи (Прапор, Герб, Гімн, мова);
- знає державні символи, авторів слів тексту та музики Гімну України;

<p>Календар, пори року, місяці. Олімпійські ігри, їх виникнення. Правила поведінки у природі. Природа, властивості повітря, води, ґрунту</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про українські народні символи (верба, калина, вишитий рушник); • <i>має уявлення</i> про мапу України; • <i>знає</i> сусідів України; • <i>має поняття</i> про календар, пори року, місяці; • <i>створює</i> колаж “Місяці”; • <i>знає</i> назви місяців та їх порядок у календарі; • <i>знає</i> правила поведінки у природі; • <i>формує</i> навички переказування текстів за опорними схемами
--	--

ІV. ЗАСВОЄННЯ ВЕЛИЧИН ТА ПОНЯТЬ (6 год)

<p>Довжина та одиниці вимірювання. Кути. Кути прямі, гострі, тупі. Одиниці маси та місткості. Математична задача та її структура. Компоненти дій додавання і віднімання. Музичні поняття та терміни. Поняття істот та неістот. Слова, що відповідають на питання хто? що?</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> одиниці вимірювання довжини (сантиметр, дециметр, метр); • <i>знає</i> геометричні поняття (точка, відрізок, промінь, пряма); • <i>знає</i> геометричні поняття: кут, 90°; • <i>оперує</i> поняттям кути “прямі”, “гострі”, “тупі” та <i>розрізняє</i> їх; • <i>знає</i> структурні елементи задачі – умова, числові дані та шукане; • <i>знає</i> назви компонентів додавання та віднімання; • <i>створює</i> колаж “Таємниці музики”;
---	--

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знає поняття</i> музики (ноти, нотна грамота); • <i>має уявлення</i> про головні ознаки найпростіших типів музики (пісня, танець, марш); • <i>має уявлення</i> про поняття істот та неістот
V. ЗАСВОЄННЯ ПРАВИЛ (5 год)	
<p>Основи фонетики. Звуки та букви. Голосні і приголосні звуки. Наголос. Глухі приголосні звуки. Словникові слова з буквою Г г (Ге). Словникові слова з буквосполученнями (Дж) та (Дз). Алфавіт</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>створює</i> колаж “Секрети фонетики”; • <i>знає</i> поняття: “звуки”, “букви”, “наголос”; • <i>розрізняє</i> звуки голосні та приголосні; • <i>створює</i> колаж “Хто на шафі?”; • <i>знає</i> глухі приголосні звуки та <i>відрізняє</i> їх від дзвінких приголосних звуків; • <i>створює</i> колаж “Таємниця букви Г г (“Ге”); • <i>правильно вимовляє, наголошує і пише</i> слова з буквою Г г (Ге), передбачені програмою для запам’ятовування; • <i>створює</i> колажі “Таємниця букв «Дж»”, “Таємниця букв «Дз»”; • <i>правильно вимовляє, наголошує і пише</i> слова з буквами (дж), (дз), передбачені програмою для запам’ятовування за допомогою прийому “Синтез”; • <i>створює</i> колаж для вивчення алфавіту; • <i>знає</i> напам’ять алфавіт

VI. ДІЯЛЬНІСНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ

Організація навчальної діяльності.
Взаємодія з іншими учасниками навчального процесу.
Робота із тренажерами.
Виконання мисленнєвих операцій.
Творче застосування знань, умінь, способів діяльності в нових умовах.
Перевірка і самоперевірка.
Оцінювання результатів навчання

Учень/учениця:

- *розуміє* визначену вчителем мету;
- *додержує* певної послідовності у виконанні завдання;
- *співпрацює* з однокласниками;
- *уважно слухає* і *доповнює* відповіді однокласників;
- *самостійно працює* з роздавальним матеріалом;
- *встановлює* тотожність, схожість між образами;
- *виконує* логічне угруповання та логічну послідовність;
- *переносить* знання і способи діяльності в нову ситуацію;
- *уважно стежить* за відповідями учнів;
- *вказує* на помилки;
- *виправляє* власні помилки;
- *оцінює* результати навчання свої та однокласників;
- *самостійно веде* "Щоденник досягнень"

2 клас

36 годин (1 год на тиждень)

I. МНЕМОТЕХНІКА ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРИЙОМИ (4 год)	
<p>Мнемотехніка як технологія успішного навчання. Відомі люди-мнемотехніки. Тестування. Основні етапи ефективного запам'ятовування. Майстерня “Юного мнемотехніка”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• має уявлення про поняття мнемотехніки та її основні принципи ефективного запам'ятовування;• знає відомих мнемотехніків;• знає основні прийоми мнемотехніки (“Аналогія”, “Сюжет”);• знаходить аналогії з іншими словами чи образами;• використовує прийоми “Небилиця”, “Комік”, “Емоційний акцент” для запам'ятовування інформаційних одиниць;• знає етапи ефективного запам'ятовування;• формує навички створення мнемотренажерів
II. ЗАСВОЄННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (11 год)	
<p>Текстова інформація та її види. Правила спілкування. Технологія вивчення текстової інформації. Алгоритм вивчення віршів. Прислів'я та приказки про здоров'я. Правила поведінки і БЖ під час роботи з комп'ютером. Правила техніки безпеки на уроках трудового навчання.</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none">• знає визначення текстової інформації та називає її види;• формує навички переказування тексту “Правила спілкування” за допомогою прийому “Опорний план-конспект”;

<p>Правила безпечної поведінки в ліфті, у школі, на вулиці. Основні правила загартування організму</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>формує</i> навички засвоєння віршованої інформації за допомогою алгоритму засвоєння віршів; • <i>формує</i> навички запам'ятовування прислів'їв та приказок за допомогою прийому “Порядкова система”; • <i>знає</i> правила поведінки і БЖ під час роботи з комп'ютером за допомогою прийому “Нумерація”; • <i>знає</i> правила техніки безпеки при роботі з ножицями, пензлями, клеєм за допомогою прийому “Піктограми”; • <i>знає</i> правила безпечної поведінки в ліфті, у школі, на вулиці за допомогою прийому “Нумерація”
--	---

III. ЗАСВОЄННЯ ЧИСЛОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (10 год)

<p>Засвоєння таблиці множення чисел від 2 до 10. Ознайомлення з цифрообразами-множниками. Технологія вивчення таблиці множення. Вивчення прикладів множення з однаковим добутком: $2 \cdot 6$ та $3 \cdot 4$, $2 \cdot 8$ та $4 \cdot 4$, $3 \cdot 8$ та $4 \cdot 6$, $4 \cdot 9$ та $6 \cdot 6$. Множення в картинках. Робота із тренажерами. Телефони аварійних служб</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> відповідні цифрообрази цифр від 1 до 9 для подальшого вивчення таблиці множення; • <i>володіє</i> навичками роботи із тренажерами “Майстерня арифметики”, “Майстер арифметики”, “Історії цифрообразів”, “Добуток” для вивчення таблиці множення; • <i>запам'ятовує</i> та <i>відтворює</i> цифрову інформацію (телефони аварійних служб)
---	---

IV. ЗАСВОЄННЯ ВЕЛИЧИН ТА ПОНЯТЬ (6 год)

<p>Назви компонентів та результатів дій множення і ділення. Коло. Радіус. Діаметр. Периметр многокутника. Речення. Поняття. Види речень. Погода та її складники. Ознаки живої та неживої природи. Назви найбільших річок України</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>знає</i> назви компонентів та результатів дій множення і ділення за допомогою прийомів “Фонетичні асоціації”, “Сюжет”;• <i>знає</i> геометричні поняття (коло, радіус, діаметр) за допомогою прийомів “Фонетичні асоціації”, “Сюжет”;• <i>розуміє</i> поняття “периметр многокутника”;• <i>характеризує</i> речення за його основними ознаками, за допомогою прийому “Піктограми”;• <i>має</i> поняття про погоду та її складники;• <i>називає</i> ознаки живої та неживої природи;• <i>знає</i> назви найбільших річок України за допомогою прийому “Фонетична асоціація”
--	--

V. ЗАСВОЄННЯ ПРАВИЛ (5 год)

<p>Правила множення і ділення на 1, 10, 0. Український алфавіт. Словникові слова з сумнівною буквою “е”. Словникові слова з сумнівною буквою “и”. Велика літера на початку речення та у власних назвах</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>знає</i> властивості дій множення і ділення на 1, 10, множення на нуль, нуля на число, ділення нуля на число;• <i>правильно читає</i> український алфавіт за допомогою прийомів “Сюжет”, “Послідовні асоціації”, “Синтез”;
--	---

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно вимовляє, наголошує і пише слова, передбачені програмою для запам'ятовування з сумнівною буквою (и) та (е) за допомогою прийому “Синтез”;</i> • <i>знає і додержує правил вживання великої літери на початку речення та у власних назвах за допомогою прийому “Піктограми”</i>
VI. ДІЯЛЬНІСНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ	
<p>Організація навчальної діяльності. Взаємодія з іншими учасниками навчального процесу. Робота із тренажерами. Виконання мисленнєвих операцій. Творче застосування знань, умінь, способів діяльності в нових умовах. Перевірка і самоперевірка. Оцінювання результатів навчання</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> визначену вчителем мету; • <i>додержує</i> певної послідовності виконання завдання; • <i>співпрацює</i> з однокласниками; • <i>уважно слухає і доповнює</i> відповіді однокласників; • <i>самостійно працює</i> з роздавальним матеріалом; • <i>створює сюжет</i> для запам'ятовування поняття “периметр”; • <i>створює колаж</i> для вивчення алфавіту; • <i>встановлює</i> тотожність, схожість між образами; • <i>виконує</i> логічне угруповання та логічну послідовність; • <i>переносить</i> знання і способи діяльності в нову ситуацію;

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>відтворює</i> розігрування діалогів із прослуханих, прочитаних казок, розповідей; • <i>складає</i> діалогічне висловлювання на задану тему за пропонованими вчителем допоміжними матеріалами та без них; • <i>уважно стежить</i> за відповідями учнів; • <i>вказує</i> на помилки; • <i>виправляє</i> власні помилки; • <i>оцінює</i> результати навчання свої та однокласників; • <i>самостійно веде</i> “Щоденник досягнень”
--	---

3 клас

36 годин (1 год на тиждень)

I. МНЕМОТЕХНІКА ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРИЙОМИ <i>(6 год)</i>	
<p>Мнемотехніка як мистецтво образного мислення. Тестування. Основні методи та прийоми мнемотехніки. Відомі викладачі мнемотехніки. Поняття. Технологія створення загадок. Аналогії в загадках</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про поняття мнемотехніки як мистецтво образного мислення; • <i>знає</i> історію мнемотехніки; • <i>добирає</i> аналогії до слів під час складання загадок; • <i>застосовує</i> прийоми “Аналогія” “Закономірність”, “Тлумачення” у складанні загадок; • <i>знаходить</i> аналогії з іншими словами чи образами

II. ЗАСВОЄННЯ ЧИСЛОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (3 год)

Технологія вивчення цифрової інформації за допомогою цифро образів.
Запам'ятовування цифрової інформації у вигляді багатозначних чисел.
Температура плавлення льоду та кипіння води.
Склад повітря

Учень/учениця:

- *запам'ятовує та відтворює* цифрову інформацію (телефони батьків, родичів тощо) за допомогою прийому “Цифрообрази”;
- *систематизує* цифрообрази;
- *називає* температуру плавлення льоду та кипіння води за допомогою прийому “Цифрові піктограми”;
- *знає* склад повітря за допомогою прийому “Піктограми”

III. ЗАСВОЄННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (9 год)

Засвоєння скоромовок.
Засвоєння віршів.
Обласні центри України.
Вода в природі.
Різноманітність рослин. Рослини – живі організми.
Гриби – живі організми. Значення грибів для природи. Гриби їстівні та отруйні.
Тварини. Різноманітність тварин.
Тестування. Природознавець.
Прислів'я про працю

Учень/учениця:

- *формує* навички засвоєння віршованої інформації за допомогою алгоритму засвоєння віршів;
- *називає* обласні центри України за допомогою прийому “Фонетичні асоціації”;
- *формує* навички переказування текстів за допомогою прийому “Опорний план-конспект”;
- *називає* властивості води за допомогою прийому “Піктограми”;
- *характеризує* значення рослин, грибів, тварин для природи за допомогою прийому “Опорний план-конспект”;

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>формує</i> навички запам'ятовування прислів'їв за допомогою прийому "Інтер'єр"
IV. ЗАСВОЄННЯ ВЕЛИЧИН ТА ПОНЯТЬ (12 год)	
<p>Будова слова. Текст. Розширення уявлень про текст та його будову. Стилі та типи текстів. Частини мови. Іменник. Прикметник. Дієслово. Світовий океан, його частини. Повітря, його склад та властивості. Основні жанри та види образотворчого мистецтва. Основні засоби виразності графіки, живопису, скульптури. Характер. Самооцінка характеру</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> та <i>оперує</i> поняттям "будова слова" за допомогою прийомів "Фонетична асоціація", "Сюжет"; • <i>знає</i> та <i>оперує</i> поняттям "текст" за допомогою прийомів "Фонетична асоціація", "Сюжет", "Піктограми"; • <i>має уявлення</i> про іменник як частину мови за допомогою прийому "Піктограми"; • <i>має уявлення</i> про прикметник як частину мови за допомогою прийому "Піктограми"; • <i>має уявлення</i> про дієслово як частину мови за допомогою прийому "Піктограми"; • <i>має поняття</i> про Світовий океан та його частини за допомогою прийому "Піктограми", "Фонетичні асоціації"; • <i>має уявлення</i> про повітря, його склад та властивості за допомогою прийомів "Піктограми"; • <i>має уявлення</i> про основні жанри образотворчого мистецтва (пейзаж, портрет, натюрморт, аніمالістичний) за допомогою прийомів "Фонетична асоціація", "Сюжет";

	<ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про основні засоби виразності графіки (лінія, штрих, крапка, пляма), живопису (колір), скульптури (об'єм, фактура) за допомогою прийомів "Піктограми", "Синтез"; • має уявлення про поняття характеру за допомогою прийомів "Піктограми", "Синтез"
V. ЗАСВОЄННЯ ПРАВИЛ (8 год)	
<p>Словникові слова, що мають подвоєння та подовження.</p> <p>Слова-іменники, що мають тільки множину.</p> <p>Слова-іменники, що мають тільки однину.</p> <p>Правила здорового способу життя.</p> <p>Конфлікти.</p> <p>Умови успішного навчання</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • створює колаж "Словникові слова"; • правильно вимовляє, наголошує і пише слова, передбачені програмою для запам'ятовування за допомогою прийомів "Закономірність", "Синтез"; • знає правила здорового способу життя; • знає правила, які допомагають попереджувати і мирно розв'язувати конфлікти за допомогою прийому "Опорний план-конспект"; • знає умови успішного навчання за допомогою прийому "Піктограми"
VI. ДІЯЛЬНІСНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ	
<p>Організація навчальної діяльності.</p> <p>Взаємодія з іншими учасниками навчального процесу.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє визначену вчителем мету; • додержує певної послідовності у виконанні завдань;

<p>Робота із тренажерами. Виконання мисленнєвих операцій. Творче застосування знань, умінь, способів діяльності в нових умовах. Перевірка і самоперевірка. Оцінювання результатів навчання</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>співпрацює</i> з однокласниками; • <i>уважно слухає</i> і <i>доповнює</i> відповіді однокласників; • <i>самостійно працює</i> з роздавальним матеріалом; • <i>встановлює</i> тотожність, схожість між образами; • <i>виконує</i> логічне угруповання та логічну послідовність; • <i>переносить</i> знання і способи діяльності в нову ситуацію; • <i>уважно стежить</i> за відповідями учнів; • <i>вказує</i> на помилки; • <i>виправляє</i> власні помилки; • <i>оцінює</i> результати навчання свої та однокласників; • <i>самостійно веде</i> “Щоденник досягнень”
--	--

4 клас

36 годин (1 год на тиждень)

I. МНЕМОТЕХНІКА ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРИЙОМИ <i>(4 год)</i>	
<p>Мнемотехніка. Методи та прийоми. Мнемотехніка як технологія. Формування навичок самонавчання. Тестування</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>формує</i> навички самонавчання; • <i>знаходить</i> аналогії з іншими словами чи образами; • <i>застосовує</i> аналогії під час вивчення цифро-буквеного коду;

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розширює</i> запас слів за допомогою прийому “Цифро-буквений код”
II. ЗАСВОЄННЯ ЧИСЛОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (10 год)	
<p>Цифро-буквений код як професійна система засвоєння числової інформації. Запам'ятовування багатозначних чисел. Дати народження відомих українців. Дати народження відомих українських письменників. Історичні дати</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>запам'ятовує</i> та <i>відтворює</i> цифрову інформацію (телефони батьків, родичів тощо); • <i>знає</i> дати народження відомих українських письменників; • <i>знає</i> дати народження відомих українців; • <i>знає</i> важливі історичні дати за допомогою прийому “Цифро-буквений код”
III. ЗАСВОЄННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (12 год)	
<p>Засвоєння скоромовок та віршів. Вивчення прозових текстів. Сонячна система. Планети Сонячної системи. Переказ (розповідний текст з елементами опису або міркування). Побудова тексту-міркування. Відомі українські та зарубіжні художники.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>формує</i> навички засвоєння віршованої інформації за допомогою алгоритму засвоєння віршів; • <i>називає</i> тіла, планети Сонячної системи та вказує їхнє місце розташування за допомогою прийомів “Фонетична асоціація”, “Синтез”; • <i>формує</i> навички переказування текстів за допомогою прийому “Інтер'єр”; • <i>формує</i> навички побудови тексту міркування за допомогою прийому “Опорний план-конспект”;

<p>Відомі українці. Зарядка всебічного оздоровлення. Права та обов'язки. Україна на карті світу. Найближчі сусіди України та їх столиці</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>називає</i> прізвища відомих українських та зарубіжних художників-графіків, живописців та скульпторів (1-2 їхні твори); • <i>називає</i> відомих українців за допомогою прийомів “Цифро-буквений код”, “Фонетичні асоціації”; • <i>знає</i> послідовність вправ фізичної зарядки всебічного оздоровлення за допомогою прийому “Цифро-образи”; • <i>має уявлення</i> про права та обов'язки людини та називає основні за допомогою прийому “Опорний план-конспект”; • <i>називає</i> сусідів України та їх столиці за допомогою прийомів “Фонетичні асоціації”, “Опорний план-конспект”
---	---

ІV. ЗАСВОЄННЯ ВЕЛИЧИН ТА ПОНЯТЬ (6 год)

<p>Частини мови. Займенник. Прислівник. Числівник. Фізичні величини (площа, об'єм, час) та їх вимірювання. Цілісність здоров'я: взаємозв'язок фізичного, соціального, психічного і духовного його складників. Етикет</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>володіє</i> поняттям про займенник як частину мови за допомогою прийому “Піктограми”; • <i>володіє</i> поняттям про прислівник як частину мови за допомогою прийому “Піктограми”; • <i>володіє</i> поняттям про числівник як частину мови за допомогою прийому “Піктограми”;
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>наводить приклади</i> фізичних тіл і речовин, з яких вони складаються, за допомогою прийому “Піктограми”; • <i>наводить приклади</i> фізичного, соціального, психічного і духовного складників здоров’я за допомогою прийому “Опорний план-конспект”; • <i>володіє</i> поняттям “етикет”, <i>знає</i> основні правила етикету за допомогою прийому “Піктограми”
V. ЗАСВОЄННЯ ПРАВИЛ (6 год)	
<p>Словникові слова, що містять написання слів окремо. Словникові слова, що містять написання слів разом. Швидкість, відстань, час Безпека життєдіяльності. Чинники здоров’я. Правила поведінки в гостях</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно вимовляє, наголошує і пише</i> слова, передбачені програмою для запам’ятовування за допомогою прийомів “Синтез”; • <i>знає формули</i> для знаходження швидкості, відстані та часу за допомогою прийомів “Синтез”, “Цифрові піктограми”; • <i>знає</i> правила безпеки життєдіяльності за допомогою методу “Порядкова система”; • <i>називає</i> чинники здоров’я; • <i>знає</i> правила поведінки в гостях за допомогою прийому “Порядкова система”
VI. ДІЯЛЬНІСНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ	
<p>Організація навчальної діяльності.</p>	

<p>Взаємодія з іншими учасниками навчального процесу. Робота з тренажерами. Виконання мисленнєвих операцій. Творче застосування знань, умінь, способів діяльності в нових умовах. Перевірка і самоперевірка. Оцінювання результатів навчання</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> визначену вчителем мету; • <i>додержує</i> певної послідовності у виконанні завдання; • <i>співпрацює</i> з однокласниками; • <i>уважно слухає</i> і <i>доповнює</i> відповіді однокласників; • <i>самостійно працює</i> з роздавальним матеріалом; • <i>встановлює</i> тотожність, схожість між образами; • <i>виконує</i> логічне угруповання, та логічну послідовність; • <i>переносить</i> знання і способи діяльності в нову ситуацію; • <i>уважно стежить</i> за відповідями учнів; • <i>вказує</i> на помилки; • <i>виправляє</i> власні помилки; • <i>оцінює</i> результати навчання свої та однокласників; • <i>самостійно веде</i> “Щоденник досягнень”
---	---

Вивчення курсу здійснюється за навчальними посібниками: “Мнемотехніка : технологія ефективного засвоєння інформації в умовах сучасної освіти : навчально-методичний посібник / Г. А. Чепурний. – Тернопіль : Мандрівець, 2015”; “Секрети пам’яті. Робочий зошит із мнемотехніки для учнів 1 класу / Т. І. Парнивода, Т. Б. Ухіна. – Тернопіль : Мандрівець, 2015”; навчально-розвивальні комплекси методичних розробок: “Числа та їх таємниці”, “Таємниці Піфагора, або майстер арифметики / Г. А. Чепурний. – Вінниця : Розвиток, 2014”.

СЛУХНЯНІ РУЧЕННЯТА

1 клас

Автор: *О. П. Кудря* – вчитель початкових класів Немішаївської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 відділу освіти Бородянської РДА Київської області

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

*Витоки здібностей і обдарувань дітей –
на кінчиках їхніх пальців.*

В. Сухомлинський

Одним із показників інтелектуальної готовності до шкільного навчання є рівень розвитку дрібної моторики. А для оволодіння навичками письма потрібна певна функціональна зрілість кори головного мозку. “Рука – це свого роду зовнішній мозок”, – писав І. Кант. Відома дослідниця дитячого мовлення М. Кольцова відзначала, що кисть руки треба розглядати як орган мовлення.

У наш час у більшості людей домінує ліва півкуля мозку. На цю більшість і орієнтоване сучасне навчання.

Ученими доведено, що систематичність, цілеспрямована робота з розвитку дрібної моторики допомагають подолати різні недоліки та відхилення в психофізичній сфері дитини. Розвиток рухів пальців рук тісно пов’язаний із мовленнєвою функцією. Так, у дітей із мовленнєвими порушеннями під час виконання вправ, фізкультхвилинок, ігор з розвитку дрібної моторики помітно збільшується обсяг пам’яті, увага стає більш стійкою. Підвищується її концентрація, активно розвивається уява, зменшується гіперзбудливість, зникає м’язова слабкість пальців рук.

Завдання програми

- Формувати графічні навички письма; виконавську майстерність; вміння втілювати свої ідеї в художній образ.
- Розвивати сенсоріку; загальну та дрібну моторику; здібності координованої роботи рук із зоровим сприйманням; зв’язне мовлення, творчу уяву, активність, просторове мислення, фантазію.
- Виховувати старанність, акуратність, посидючість; відповідальність, шанобливе ставлення до своєї та чужої праці.

Особливості організації навчально-виховного процесу

Беручи до уваги те, що обробка сенсорної інформації, яка надходить від органів чуттів, – це функція головного мозку, треба приділяти належну увагу таким вправам.

1. Дихальні вправи.

- Чотирифазні дихальні вправи (3–5 разів), що містять рівні за часом “вдих – затримка – видих – затримка”;
- З'єднання дихання і руху.

Тренування робить глибоке повільне дихання простим і природним, регульованим несвідомо, що заспокоює і сприяє концентрації уваги. Поступово збільшується обсяг легень, поліпшується кровообіг; під впливом діафрагми відбувається інтенсивний масаж внутрішніх органів, що сприяє загальному оздоровленню і поліпшенню самопочуття.

2. Стимулювальні вправи, що підвищують енергетичний потенціал:

- плескання (долонями, кулаками);
- самомасаж голови;
- самомасаж вушних раковин;
- самомасаж стоп;
- масаж і самомасаж кистей і пальців рук, робота з пальцями (виконання різних фігурок із пальців).

Ці вправи не лише підвищують потенційний енергетичний рівень, а й збагачують знання дитини про власне тіло, розвивають увагу, довільність рухів, заспокоюють і врівноважують психіку.

Дидактичний матеріал і обладнання

Настільні й настільно-друковані ігри, різноманітні конструктори, мозаїки різних розмірів, пазли, конструктори “Лего” тощо.

Дрібні предмети: палички для лічби, іграшки, природний матеріал, намисто, гудзики, крупний бісер, мушлі, крупи (горох, квасоля, гречка), насіння соняшнику, кабачків, дині тощо.

Фігурні та геометричні трафарети.

Навчальний посібник “Слухняні рученята”.

Тематичні ілюстрації.

Очікувані результати

- Розвиток дрібної моторики та координації пальців обох рук дітей до рівня, що відповідає віку.
- Розвиток просторової уяви, аналітичного, образного, логічного мислення.
- Розвиток творчих та інтелектуальних здібностей.
- Поліпшення загального психофізичного стану.

Форми і планування занять

Програма розрахована на 1 рік навчання (35 годин). Заняття проводять з учнями 1 класів – 1 година в тиж-день (тривалість уроку – 35 хв), з використанням таких форм:

- бесіда;
- дидактична гра;
- рольова гра;
- фізичні вправи;
- колективна творчість;
- самостійна робота.

Перший рік навчання

1 клас

35 годин (1 год на тиждень)

К-сть год	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
ВСТУП		
1	<p>Ознайомлення з робочим зошитом “Слухняні рученята”.</p> <p>Закріплення вміння орієнтуватися на площині: сторінці зошита (знаходити центр, середину, ліву, праву сторони, верх, низ сторінки, правий верхній, правий нижній та інші кути).</p> <p>Вправи на формування оптико-просторового орієнтування: маркування початку письма; вироблення автоматизованих рухів зліва направо та справа наліво, зверху вниз; письмо в повітрі з контролем і без контролю зору; автоматизація рухів зліва направо (написання мокрим пальцем на дошці); штрихування та обведення.</p> <p>Вправи на спостережливість та увагу. Дихальні вправи.</p> <p>Вправи на гармонізацію півкуль головного мозку</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>орієнтується</i> на площині; вільно знаходить центр, середину, ліву, праву, верх, низ сторінки, кути, точку початку письма на рядку;• <i>знаходить</i> малюнок, ідентичний заданому;• <i>знаходить</i> помилки в поданих малюнках, відмінності між малюнками;• <i>зображує</i>, штрихує та обводить предмети простої форми обома руками;• <i>знає</i> і дотримується правил письма в повітрі з контролем і без контролю зору;• <i>координує</i> рухи очей і кисті рук та впевнено рухається по площині, вздовж рядка під час виконання графічних завдань обома руками

У СВІТІ ГЕОМЕТРІЇ

5	<p>Ідентифікація фігур та розфарбовування за правилом. Побудова ліній і фігур, тотожних заданим. Порівняння за розміром, формою та кількістю. Поняття про лабіринт. Пошук шляху в лабіринті. Вправи на розвиток дрібної моторики: масаж рук, пальців рук, точковий масаж; масаж олівцями, горіхами; малювання різними матеріалами: ручкою, простим олівцем, кольоровими олівцями, крейдою. Ігри з крупою, намистинками, гудзиками, дрібними камінчиками (сортування, вгадування із закритими очима тощо). Дихальні вправи. Розучування віршованих пальчикових ігор. Створення багатофігурних композицій з найпростіших геометричних форм. Ознайомлення із симетрією предмета.</p> <p>Релаксація</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відтворює</i> лінії та фігури, що відповідають заданим; • <i>розпізнає</i> трикутник, прямокутник, коло; • <i>малює</i> вказані фігури одним розчерком (не відриваючи руки від паперу) обома руками одночасно; • <i>лічить</i> геометричні фігури, зображені на малюнку; • <i>розфарбовує</i> фігури за вказаним правилом; • <i>порівнює</i> об'єкти за розміром, формою, кількістю; • <i>шукає</i> шлях проходження лабіринту, малює цей шлях; • <i>володіє</i> правилами масажу рук, пальців рук, точкового масажу; • <i>уміє</i> масажувати руки олівцями, горіхами; • <i>використовує</i> різні матеріали для малювання: ручку, олівці, крейду тощо; • <i>викладає</i> літери, силуети різних предметів з наслідня, гудзиків, гілочок; • <i>орієнтується</i> на сторінці книжки, альбому, зошита;
---	---	--

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>доповнює</i> малюнок новими елементами, створюючи задуманий образ; • <i>має</i> уявлення про симетрію предмета
У СВІТІ ЦІКАВОГО		
7	<p>Удосконалення вміння слухати й розуміти співрозмовника, формулювати запитання та будувати відповіді на них стосовно почутого. Розуміння віршованих пальчикових ігор. Дихальні вправи.</p> <p>Вправи на гармонізацію півкуль головного мозку.</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>регулює</i> дихання й темп у процесі мовлення; • <i>веде</i> діалог невимушено, підтримує розмову на запропоновану тему; • <i>дотримує</i> мовленнєвого етикету в спілкуванні; • <i>складає</i> самостійно короткі (2–5 речень) монологічні висловлювання різних типів; • <i>має</i> уявлення про дружні взаємини, співчутливе ставлення та повагу до інших, подолання лінощів, необхідність наполегливої праці (навчання); • <i>отримує</i> уявлення про деякі історичні події; • <i>уміє</i> охайно розфарбовувати контурні малюнки обома руками; • <i>дотримує</i> графічних пропорцій, штрихує плавно й симетрично обома руками.
У СВІТІ ПРИРОДИ		
6	<p>Природа. Її значення для людини. Поняття про неживу і живу природу. Природні та рукотворні</p>	

<p>об'єкти. Взаємозв'язок живої та неживої природи. Єдність природи та рукотворного світу. Різноманітність живої природи. Частина живої природи: люди, рослини, тварини. Ознаки живих організмів: ріст, розвиток, живлення, дихання, розмноження. Сонце, Місяць і зорі – тіла неживої природи. Сприйняття людиною навколишнього світу. Роль органів чуття в пізнанні навколишнього світу (зір, слух, нюх, смак, дотик). Закріплення гігієнічних і графічних навичок письма. Визначення напрямку письма (вгору, вниз, вліво, вправо тощо). Лівостороння та правостороння орієнтація на площині. Вільні розчерки. Комбінування і створення малюнків складної форми із дрібних деталей. Письмо безвідривно поєднаних елементів і розчерків. Письмо на дошці. Вправи на гармонізацію півкуль головного мозку</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • має уявлення про природу та її значення для людини; • наводить приклади: <ul style="list-style-type: none"> - об'єктів неживої природи; - об'єктів живої природи; - об'єктів, створених руками людини; - зв'язків між рослинами і тваринами; - рослинами і неживою природою, тваринами і живою природою; • має уявлення про: <ul style="list-style-type: none"> - навколишній світ; - спостереження як метод дослідження природи; - про Сонце, Місяць, зорі як тіла неживої природи; - про різноманітність живої природи; • розповідає про зв'язок між природою і рукотворним світом; • розуміє значення рослин для природи та життя людини; • визначає напрямок письма; • вільно орієнтується на площині; • зображує предмети простої форми обома руками;
--	---

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>створює</i> багатофігурні композиції та малюнки складної форми з дрібних деталей; • <i>виконує</i> розчерки вільними рухами передпліччя, кистей, пальців обох рук
НАША КРАЇНА УКРАЇНА		
5	<p>Україна – моя Батьківщина. Київ – столиця України. Водойми України. Найбільші річки України. Чорне та Азовське моря. Гори України. Кримські та Карпатські гори. Державні та народні символи України.</p> <p>Вправи на формування оптико-просторового орієнтування: маркування початку письма; вироблення автоматизованих рухів зліва направо та справа наліво, згори вниз (малювання доріжок, стрічок тощо); письмо в повітрі з контролем і без контролю зору; автоматизація рухів зліва направо (написання мокрим пальцем на дошці); штрихування та обведення.</p> <p>Дихальні вправи. Вправи, що підвищують енергетичний потенціал</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає:</i> <ul style="list-style-type: none"> - назву Батьківщини, столицю України, назву свого міста (села); домашню адресу; - назви морів, гір та найбільших річок України; - розуміє поняття: Батьківщина, держава, Україна, державні символи, народні символи та береги, столиця, закон; • <i>усвідомлює</i> необхідність шанувати державні символи; • <i>висловлює</i> власні думки про значення у своєму житті родини й рідного краю; • <i>зображує, штрихує та обводить</i> предмети простої форми обома руками; • <i>знає і дотримується</i> правил письма в повітрі з контролем і без контролю зору; • <i>координує</i> рухи очей і кисті руки та впевнено рухається по площині, вздовж рядка під час виконання графічних завдань обома руками

ПОРИ РОКУ		
4	<p>Пори року та їхні особливості. Осінь, зима, весна, літо. Осінні, зимові, весняні та літні місяці. Вправи на розвиток дрібної моторики: масаж рук, пальців рук; малювання різними матеріалами: ручкою, простим олівцем, кольоровими олівцями, крейдою.</p> <p>Дихальні вправи. Вправи, що підвищують енергетичний потенціал. Вправи на гармонізацію півкуль головного мозку.</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>характеризує:</i> <ul style="list-style-type: none"> - ознаки пір року; - сезонні зміни у природі; • <i>описує</i> поведінку тварин своєї місцевості восени, взимку, навесні, влітку; • <i>володіє</i> правилами масажу рук, пальців руки; • <i>використовує</i> різні матеріали для малювання: ручку, олівці, крейду тощо; • <i>аналізує</i> власну роботу; • <i>дотримує</i> санітарно-гігієнічних вимог у процесі самостійної роботи; • <i>уміє</i> охайно <i>розфарбовувати</i> контурні малюнки обома руками; • <i>дотримується</i> графічних пропорцій, <i>штрихує</i> плавно й симетрично обома руками.
У СВІТІ ЦИФР		
7	<p>Написання цифр 0–9. Ігри з намистинками, гудзиками, дрібними камінчиками (сортування, вгадування із закритими очима тощо).</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> правильно цифри обома руками; • <i>аналізує</i> власне письмо, виправляє графічні помилки;

	<p>Викладання цифр, силуетів різних предметів з насіння, гудзиків, гілочок. Ігри з крупою, намистинками, гудзиками, дрібними камінчиками. Ди- хальні вправи. Вправи, що підвищують енерге- тичний потенціал</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> санітарно-гігієнічних норм у процесі письма. • <i>уміє</i> охайно розфарбовувати контурні малюнки обома руками; • <i>дотримується</i> графічних пропорцій, штрихує плавно й симетрично; • <i>правильно сидить</i> за партою, тримає олівець і ручку; • <i>викладає</i> цифри, силуети різних предметів з на- сіння, гудзиків, гілочок; • <i>орієнтується</i> на сторінці книжки, альбому, зо- шита; • <i>висловлює судження</i> стосовно того, що сподоба- лося, що було цікавим
--	---	--

Вивчення курсу здійснюється за навчальним посібником “Слухняні рученята. Гармонійний розвиток обох півкуль головного мозку. 1 клас: навчальний посібник / О. П. Кудря. – Тернопіль : Мандрівець, 2015”.

ЧИТАЄМО. РОЗУМІЄМО. ТВОРИМО

2-4 класи

(1-4 класи)

Автор: *Л. М. Шевчук* – старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук (sh_l_m@ukr.net)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Сучасна освіта України зорієнтована на створення оптимальних умов для розвитку активної, творчої особистості, здатної самостійно шукати й опрацьовувати потрібну текстову інформацію та створювати свою.

Формувати в учнів уміння самостійно опрацьовувати незнайомий текст відповідно до вікових особливостей, важливо створювати тексти, починаючи із початкової школи.

Курс за вибором “Читаємо. Розуміємо. Творимо” ґрунтується на систематичній роботі учнів над незнайомим текстом (яка поступово ускладнюється); висловленні власної оцінки з приводу прочитаного; виконанні творчих завдань на його основі; створенні власних текстів.

Мета курсу – формувати у молодших школярів уміння опрацьовувати тексти різних видів, жанрів та створювати власні.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- розвиток в учнів умінь самостійно опрацьовувати незнайомі художні та науково-пізнавальні тексти;
- формування умінь текстотворення;
- розвиток логічного мислення й мовлення учнів, їхніх творчих здібностей;
- здійснення позитивного виховного впливу на особистість кожного школяра.

Навчальна програма “Читаємо. Розуміємо. Творимо” побудована за концентричним принципом, що передбачає вивчення понять, відпрацювання вмінь і навичок з їх поступовим розширенням і поглибленням на різних вікових мікроперіодах навчання.

Зміст навчальної програми “Читаємо. Розуміємо. Творимо” укладено із врахуванням сутності авторської послідовно-симетричної технології, що передбачає поступовий перехід від самостійного сприймання незнайомого тексту до впізнавання вже знайомої інформації, відтворення та відновлення тексту, його доповнення та конструювання, створення школярами власного тексту. Впровадження послідовно-симетричної технології передбачає поступовий перехід від тексту, який запропонований у повному обсязі, до тексту, що його створив

учень. На проміжних ланках обсяг запропонованого у тексті поступово зменшується, а створеного зростає завдяки таким запропонованим матеріалам:

- текст із пропусками, наявністю деформації (для відновлення учнями після попереднього читання тексту);

- текст із пропусками (для доповнення без попереднього читання учнями тексту);

- частини тексту (для конструювання школярами цілого тексту);

- окремі допоміжні матеріали (для створення учнями власного тексту).

Змістові лінії навчальної програми курсу за вибором визначено з урахуванням когнітивно-комунікативних аспектів тексту, специфіки процесу читання, потреби поступового ускладнення форм навчальної діяльності школярів, переходу від репродуктивного до творчого ступенів роботи учнів над текстом.

Курс за вибором “Читаємо. Розуміємо. Творимо” реалізується за такими змістовими лініями:

1. Розвиток навички читання, впізнавання абзаців, речень, слів із тексту (текстів).

2. Смісловий і структурний аналіз тексту, формування особистісного ставлення до прочитаного.

3. Відтворення та відновлення тексту.

5. Редагування тексту.

6. Виконання учнями творчих завдань на основі прочитаних текстів, створення власних текстів.

Розвиток навички читання полягає у вдосконаленні способу, швидкості, правильності читання завдяки багаторазовому поверненню учнів до тексту; через систематичні вправлення у розпізнаванні букв, складів, слів, словосполучень, речень; читання слів, речень, абзаців, тексту загалом із різноманітними труднощами під час розпізнавання букв; перечитування тексту з метою знаходження заданого розділового знака, слова, речення тощо.

На матеріалі знайомого тексту учні виконують завдання на впізнавання слів, речень, абзаців, що трапляються у тексті; на визначення, з якого твору речення; на впізнавання тексту за ілюстрацією тощо.

Смисловий і структурний аналіз твору здійснюється для його глибшого і повнішого розуміння прочитаного та передбачає опрацювання зовнішньої та внутрішньої структури тексту. (Зовнішня структура тексту – це підпорядкування кількох рівнів: з букв складаються склади, із складів – слова, зі слів – речення і т. д.; внутрішня структура тексту – це смислові відношення між його окремими смисловими фрагментами.)

Робота над визначенням структури тексту полягає у його аналізі, виконанні таких когнітивних операцій:

– структування, яке відбувається через розбиття тексту на елементи, їх нумерування відповідно до порядку появи у тексті;

– учень-читач оцінює текстові елементи, виділяє головні та другорядні, розміщує їх у порядку збільшення або зменшення їхньої значущості, що призводить до переструктування тексту;

– стиснення текстової інформації завдяки узагальненню інформації кожного текстового елементу, добору заголовків до кожної теми та підтеми;

– укрупнення, переструктування одиниць інформації у нові, результатом чого є розгортання тексту.

Виконання описаних вище операцій (суттєво складних для молодших школярів) є запорукою розуміння тексту, першочергово усвідомлення школярами фактів, подій, ознак тощо та (наступного) осмислення внутрішніх зв'язків.

Відповідно до змісту навчальної програми “Читаємо. Розуміємо. Творимо” передбачено роботу над розумінням слів, речень, тексту загалом, яке досягається завдяки виконанню завдань на знаходження у тексті незнайомих слів; співвіднесення незнайомого слова і малюнка або їх тлумачення; добір слів, близьких за значенням; співвіднесення, порівняння ілюстрації та речення або частини тексту; знаходження у тексті абзацу за заданим номером; розташування ілюстрацій, частин тексту відповідно до послідовності подій у тексті, речень абзацу (частини тексту) у правильній послідовності; виокремлення інформації, що є новою для учня; відновлення послідовності подій; поділ тексту на частини за поданим планом; складання плану тексту; добір відповідей на запитання із запропонованих або знаходження у тексті, формулювання відповідей на запитання, запитань до тексту; заповнення схем і таблиць за змістом твору; виокремлення персонажів твору, впізнавання

їх за реплікою, описом, характеристикою, вчинками; встановлення послідовності появи героїв у тексті; добір рис їх характеру; розрізнення вчинків, визначення мотивів; порівняння персонажів за зовнішнім виглядом, за рисами характеру, вчинками; усвідомлення головної думки твору; порівняння двох текстів (спільне, відмінне у заголовку, кінцівці тексту, вчинках героїв); добір із запропонованих твору, близького за змістом до прочитаного; доповнення запропонованої анотації до твору, відгуку тощо.

Формування емоційно-особистісного ставлення читача до тексту відбувається через знаходження в тексті частин, речень, які сподобалися, вразили; добір учнями твору (із запропонованих), що найбільше до вподоби; висловлювання емоцій (викликаних прочитаним текстом), думок щодо ставлення до героїв прочитаного тексту, їхніх вчинків тощо. Водночас виявляється авторське ставлення до персонажів, подій, описаних у творі.

Відтворення тексту – це докладний, вибірковий, стислий переказ тексту.

Відновлення прочитаного тексту (абзаців, речень, слів) здійснюється по-різному:

- добір частин тексту або ілюстрацій відповідно до послідовності подій;
- відновлення тексту з пропущеними абзацами, реченнями, словами; абзаців із пропущеними реченнями, словами; речень із пропущеними словами, словами із пропущеними буквами; слів із пропущеними складами або літерами;
- відновлення абзаців зі “злитих” речень, вписування пропущених розділових знаків;
- відновлення “розсипаних” слів, речень, абзаців (добір частин слів, речень); відновлення слів, “розсипаних” на склади, букви, речень – на слова; абзаців – на речення;
- відновлення слів із переставленими буквами; абзаців, тексту із переставленими реченнями, тексту з переставленими частинами;
- знаходження помилок у реченнях, абзацах тексту (зайві слова, речення, букви у словах; помилки у назвах персонажів; заміна слів, речень, абзаців тощо); знаходження помилки художника на ілюстрації.

Розвиток творчих здібностей учнів на основі прочитаних текстів здійснюється завдяки виконанню завдань на розфарбовування, створення ілюстрацій; придумування заголовка до тексту; прогнозування змісту тексту після прочитаної частини, змісту тексту загалом, героїв за заголовком, ілюстраціями, ключовими словами; порівняння власної версії з текстом; доповнення речень із пропущеними словами за допоміжними запитаннями, поширення речень на власний розсуд; доповнення тексту (добір пропущених слів, речень, фантазування з приводу проміжних подій тощо); внесення у текст заданих змін (заміна заданого слова, вчинку героя тощо); придумування основної частини, кінцівки тексту; роботі над творчим переказом учнями тексту.

Редагування тексту відповідно до програми “Читаємо. Розуміємо. Творимо” – це виконання завдань, аналогічних до відновлення слів, речень, абзаців, тексту, які учні виконують на матеріалі незнайомого тексту, – відновлення слів із переставленими буквами, складами; абзаців, тексту із переставленими реченнями; тексту із переставленими частинами; знаходження помилок у реченнях, абзацах тексту (зайві слова, речення, абзаци, які не відповідають змісту тексту) тощо.

Конструювання слів, речень, абзаців, тексту відбувається на основі незнайомого тексту і здійснюється учнями таким чином: вписування в текст пропущених слів, речень або рядків; добір до тексту продовження із запропонованих варіантів; конструювання слів із букв, речень зі слів, абзаців з речень, тексту з абзаців, частин; розрізнення частин різних текстів, конструювання текстів.

Створення учнями власних текстів здійснюється за аналогією, з використанням запропонованих допоміжних матеріалів (основної частини тексту, зачину, кінцівки, плану, ключових слів, персонажів, заголовка тощо) або без них.

Зазначені вище змістові лінії програми курсу за вибором “Читаємо. Розуміємо. Творимо” реалізуються через читання школярами добірки художніх і науково-пізнавальних текстів та виконання системи завдань, які вміщені у серії навчальних посібників “Читаємо. Розуміємо. Творимо” (авт. Шевчук Л. М.): для 1 класу – “Мишка-шкряботушка”, “Чи добре самому”; для 2 класу – “Дарунки із трьох зернин”, “Названий батько”, “Чому рипить

сніжок”, “Бабусині хитрощі”; для 3 класу – “Горішки від білочки”, “Велика таємниця”, “Чи мудро збудований світ”, “Коник-стрибунець”; для 4 класу – “Загублений гаманець”, “Знахідка”, “Три бажання”, “Світлячок”.

Зміст дібраних творів сприяє здійсненню позитивного виховного впливу на особистість кожного школяра: утвердженню сімейних цінностей, вихованню поваги до старших, толерантного ставлення до навколишніх, працелюбності, відповідальності, старанності, бережного ставлення до природи тощо.

Специфіка системи завдань, розміщених у навчальних посібниках, сприяє розвитку логічного мислення й мовлення учнів, їхніх творчих здібностей.

Особливості організації освітнього процесу.

Упровадження навчальної програми “Читаємо. Розуміємо. Творимо” може мати два варіанти: починаючи з 1-го або із 2-го класу (на розсуд педагога, залежно від специфіки класу).

Навчальна програма “Читаємо. Розуміємо. Творимо” реалізується у рамках курсу за вибором через упровадження відповідної системи вправ і завдань в умовах фрагментарної фронтальної, систематичної індивідуальної, періодичної парної й епізодичної групової роботи учнів 2–4 (1–4) класів над незнайомим художнім текстом.

Перехід від фронтальної колективної до самостійної індивідуальної роботи учнів здійснюється поступово залежно від ступеня оволодіння ними механізмом виконання завдань.

Водночас під час занять з курсу за вибором “Читаємо. Розуміємо. Творимо” радимо індивідуально підбрати темп виконання кожним школярем системи завдань. У разі збігу темпу засвоєння начального матеріалу школярі можуть працювати над текстом у парах або групах, виконувати завдання за власним вибором. Доцільною є організація паралельного індивідуального виконання завдань учнями з високим рівнем навчальних досягнень, у парах або групах – із високим і достатнім рівнями навчальних досягнень, індивідуально (під керівництвом учителя) – школярами з низьким рівнем.

Педагог виконує роль організатора й консультанта (не обмежує темп засвоєння навчального матеріалу учнями з високим рівнем навчальних досягнень і має змогу надати допомогу школярам з низьким рівнем), веде облік навчальної роботи школярів у спеціальному журналі, який має такі розділи:

№ з/п	Дата ПІБ					

Навпроти прізвища кожного учня вчитель записує автора і назву опрацьованого тексту.

Для максимального забезпечення особистісно зорієнтованого навчання здійснюється робота учнів над проектом "Моя книга" (результатом є однойменна, створена школярем книга із записаними, наклеєними, намальованими результатами творчих робіт і власними текстами).

Оцінювання знань у балах не здійснюється, використовується лише позитивне вербальне оцінювання результатів роботи школярів.

1 клас

35 годин (1 год на тиждень, 4 год – резервний час)

Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
РОЗВИТОК НАВИЧКИ ЧИТАННЯ, УПІЗНАВАННЯ АБЗАЦІВ, СЛІВ, РЕЧЕНЬ ІЗ ТЕКСТУ	
Вправлення у читанні важких слів, читання слів зі спільними частинами за стрілками; виконання вправ на розширення кута зору (читання стовпчиків слів, розташованих у порядку збільшення довжини слова, пірамід слів із прогресуючим віддаленням частин); знаходження серед запропонованих слів, що відрізняються однією-двома буквами	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>вправляється</i> у читанні важких слів,• <i>читає</i> слова зі спільними частинами за стрілками;• <i>виконує</i> вправи на розширення кута зору;• <i>знаходить</i> серед запропонованих слова, що відрізняються однією-двома буквами
Упізнавання букв, читання слів, речень, абзаців, тексту загалом із різноманітними труднощами під час сприймання букв: впізнавання букв, частини яких відсутні; читання слів, речень, невеликих за обсягом текстів, у яких відсутні частини букв, букви зображені різними шрифтами або кеглем; читання “злитих” речень	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>розпізнає</i> букви, частини яких відсутні (проліз равлик, надгризла мишка тощо);• <i>читає</i> слова, речення, невеликі за обсягом тексти, у яких відсутні частини букв, букви зображені різними шрифтами або кеглем;• <i>читає</i> “злиті” речення

<p>Перечитування тексту з метою знаходження заданого розділового знака, слова; встановлення частотності використання заданого слова в тексті; знаходження слова, у якому є заданий склад; найкоротшого (найдовшого) слова, імені героя; абзацу за заданим номером</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> у тексті задані розділові знаки, слова; лічить, скільки разів у тексті зустрічається задане слово; • <i>виявляє</i> слово, у якому є заданий склад, найдовше (найкоротше) слово, ім'я героя; абзац за заданим номером
<p>Упізнавання речень, які трапляються в тексті</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> (із запропонованих) речення, які трапляються в тексті
<p>Добір частин тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій (створення дитячої книжечки)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> частини тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій (створює дитячу книжечку)
<p>СМИСЛОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВОРУ</p>	
<p>Розуміння слів, речень і цілого тексту: співвіднесення слова й малюнка, слова і тлумачення; співвіднесення ілюстрації й речення або частини тексту; розглядання ілюстрації до тексту та знаходження помилок художника</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>співвідносить</i> слова й малюнки, слова і тлумачення; • <i>співвідносить</i> ілюстрації й речення або частини тексту (добирає підпис до ілюстрації, частину тексту, в якій описано зображене художником); • <i>знаходить</i> на ілюстрації помилки художника

<p>Добір частин тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій (створення дитячої книжечки)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> частини тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку проілюстрованих сторінок (створює дитячу книжечку)
<p>Персонажі твору: називання дійових осіб; співвіднесення назв героїв із їхнім зображенням; добір із запропонованих персонажів твору, виокремлення із ряду персонажів зайвих; розрізнення у тексті мови автора і реплік дійових осіб; вибір рис вдачі персонажів (із запропонованих)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>називає</i> дійових осіб; співвідносить назви героїв із їхнім зображенням; • <i>добирає</i> із запропонованих персонажів текстів, виокремлює із низки персонажів зайві; • <i>розрізняє</i> у тексті мову автора і репліки дійових осіб; • <i>вибирає</i> риси вдачі персонажів (із запропонованих)
<p>Знаходження в тексті абзацу за заданим номером; розташування ілюстрацій, частин тексту відповідно до послідовності подій у тексті</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> у тексті абзац за заданим номером; • <i>розташовує</i> ілюстрації, частини тексту відповідно до послідовності подій у тексті
<p>Усвідомлення фактичного змісту прочитаного тексту, смислових відношень завдяки добору або самостійному формулюванню відповідей на запитання</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> або самостійно <i>формулює</i> відповіді на запитання
<p>Формулювання учнями відповідей на запитання щодо ставлення до героїв прочитаного тексту</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>формулює</i> відповіді на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту

ВІДТВОРЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕНЬ, АБЗАЦІВ, ТЕКСТУ

Докладний переказ тексту	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>докладно</i> переказує (за потреби, з допомогою вчителя) текст казки, оповідання)
Відновлення “розсипаних” слів (складання з літер, складів, двох частин), речень (добір двох частин)	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>складає</i> слова з літер, складів, двох частин, добирає відповідні дві частини речень
Відновлення слів із пропущеними буквами, речень, тексту із пропущеними буквами у словах; тексту із пропущеними реченнями; відновлення правильної послідовності речень у деформованому тексті	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>відновлює</i> слова з пропущеними буквами, речення, текст із пропущеними буквами у словах; • <i>відновлює</i> правильну послідовність речень у деформованому тексті
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА ОСНОВІ ПРОЧИТАНИХ ТЕКСТІВ	
Ознайомлення із творчим переказом тексту зі зміною особи розповідача	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>ознайомлюється</i> із творчим переказом тексту зі зміною особи розповідача
Розфарбовування, домальовування, створення ілюстрації	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>розфарбовує, домальовує, створює</i> ілюстрацію

РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ

Знаходження в тексті зайвих букв, слів, речень

Учень (учениця):

- *знаходить* у тексті зайві букви, слова, речення

ВИКОНАННЯ УЧНЯМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ, СТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ ТЕКСТІВ

Конструювання слів із букв

Учень (учениця):

- *конструює* слова із запропонованих букв

Написання учнями кінцівки тексту за запропонованими зачином та основною частиною

Учень (учениця):

- *створює кінцівку* тексту за запропонованими зачином та основною частиною

2 клас

35 годин (1 година на тиждень, 4 години – резервний час)

Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
РОЗВИТОК НАВИЧКИ ЧИТАННЯ, УПІЗНАВАННЯ АБЗАЦІВ, СЛІВ, РЕЧЕНЬ ІЗ ТЕКСТУ	
<p>Вправлення у читанні важких слів, читання слів зі спільними частинами за стрілками; виконання вправ на розширення кута зору (читання стовпчиків слів, розташованих у порядку збільшення довжини слова, пірамід слів із прогресуючим віддаленням частин); знаходження серед запропонованих слів, що відрізняються однією-двома буквами</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>вправляється</i> у читанні важких слів,• <i>читає</i> слова зі спільними частинами за стрілками;• <i>виконує</i> вправи на розширення кута зору;• <i>знаходить</i> серед запропонованих слова, що відрізняються однією-двома буквами
<p>Перечитування тексту з метою знаходження абзацу за заданим номером; заданого розділового знака, слова (встановлення частотності використання заданого слова в тексті); знаходження слова, у якому є заданий склад; слова за заданим номером рядка і номером за порядком у рядку; найкоротшого (найдовшого) слова, імені героя; реплік персонажа</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>знаходить</i> у тексті абзац за заданим номером; задані розділові знаки, слова (лічить, скільки разів у тексті трапляється задане слово);• <i>слово</i>, у якому є заданий склад, слово за заданим номером рядка і номером за порядком у рядку, найдовше (найкоротше) слово, ім'я героя; репліки персонажа

<p>Читання слів, речень, абзаців з різноманітними труднощами під час сприймання: у словах частини букв відсутні; букви зображені різними шрифтами або кеглем; читання перевернутих слів і речень за стрілками, “злитих” речень, абзаців зі “злитих” речень</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>читає</i> слова знайомого тексту, в яких частини букв відсутні (проліз равлик, надгризла мишка тощо); слова, зображені різними шрифтами або кеглем; перевернуті слова; речення за стрілками; “злиті” речення, абзаци зі “злитих” речень
<p>СМИСЛОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВОРУ</p>	
<p>Розуміння слів, речень і цілого тексту: співвіднесення слова й малюнка, слова і тлумачення; співвіднесення ілюстрації й речення або частини тексту (добір підпису до ілюстрації, частин тексту, кадрів фільму, ілюстрацій книжки); розглядання ілюстрації до тексту, знаходження помилок художника; виявлення спільного та відмінного між змістом тексту та сюжетного малюнка до нього; визначення, до якого з двох творів художник намалював ілюстрацію</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>співвідносить</i> слова й малюнки, слова і тлумачення; • <i>співвідносить</i> ілюстрації й речення або частини тексту (добирає підписи до ілюстрації, кадрів фільму, ілюстрацій книжки); • <i>знаходить</i> помилки художника на ілюстрації; • <i>виявляє</i> спільне та відмінне між змістом тексту й сюжетного малюнка до нього; • <i>визначає</i>, до якого з двох творів художник намалював ілюстрацію
<p>Визначення дійових осіб; співвіднесення назв героїв із їхнім зображенням; добір із запропонованих персонажів твору, виокремлення з ряду персонажів зайвих; розрізнення у тексті мови автора і реплік дійових осіб; упізнання героя за реплікою;</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>називає</i> дійових осіб; співвідносить назви героїв із їхнім зображенням; • <i>добирає</i> із запропонованих персонажів текстів, виокремлює із низки персонажів зайві;

<p>добір рис вдачі персонажів (із запропонованих); розрізнення вчинків героїв; порівняння персонажів двох текстів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розрізняє</i> у тексті мову автора і репліки дійових осіб; • <i>упізнає</i> героїв за реплікою; • <i>добирає</i> риси вдачі персонажів (із запропонованих); розрізняє вчинки героїв; • <i>порівнює</i> персонажів двох текстів
<p>Розташування ілюстрацій, частин тексту відповідно до послідовності подій у тексті, речень абзацу (частини тексту) у правильній послідовності; поділ тексту на частини за поданим планом; добір найвдалішого варіанта плану; визначення правильної послідовності пунктів плану</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розташовує</i> ілюстрації, частини тексту відповідно до послідовності подій у тексті; • <i>нумерує</i> речення абзацу (частини тексту) у правильній послідовності; • <i>здійснює</i> поділ тексту на частини за поданим планом; • <i>нумерує</i> пункти плану; • <i>добирає</i> найвдаліший варіант плану із запропонованих; • <i>визначає</i> правильну послідовність пунктів плану
<p>Усвідомлення фактичного змісту прочитаного тексту, смислових відношень завдяки добору відповідей на запитання, формулюванню запитань за поданим початком</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> відповіді на запитання, формулює запитання за поданим початком
<p>Добір учнями твору (із запропонованих), який найбільше сподобався</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> твір (із запропонованих), який найбільше сподобався

Формулювання учнями відповідей на запитання щодо ставлення до персонажів та їхніх вчинків, за змістом прочитаного тексту, про власний досвід школяра	Учень (учениця): • <i>формулює</i> відповіді на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту, ставлення до персонажів прочитаного тексту, їхніх вчинків, за змістом прочитаного тексту, про власний досвід школяра
Порівняння двох текстів (що спільного та відмінного)	Учень (учениця): • <i>порівнює</i> два тексти (заголовок твору, кількість та імена персонажів, кінцівка)
Порівняння вчинків героїв двох текстів	Учень (учениця): • <i>порівнює</i> вчинки героїв двох текстів
ВІДТВОРЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕНЬ, АБЗАЦІВ, ТЕКСТУ	
Упізнавання речень, що трапляються в тексті	Учень (учениця): • <i>добирає</i> (із запропонованих) речення, що трапляються у тексті
Пригадування (перечитування) двох текстів, визначення, з якого твору речення	Учень (учениця): • <i>визначає</i> , з якого тексту речення
Добір пар римованих слів	Учень (учениця): • <i>добирає</i> пари римованих слів
Добір речень, частин тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій	Учень (учениця): • <i>добирає</i> речення, частини тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій

(добір підписів до кадрів фільму, створення дитячої книжечки)	(добирає підписи до кадрів фільму, створює дитячу книжечку)
Відновлення “розсипаних” слів (складання з літер, складів, двох частин), речень (добір двох частин)	Учень (учениця): • <i>складає</i> слова з літер, складів, двох частин, добирає відповідні дві частини речень
Відновлення слів із пропущеними буквами, речень із пропущеними буквами у словах; речень, абзаців тексту із пропущеними словами; абзаців тексту із пропущеними реченнями; тексту із пропущеними абзацами	Учень (учениця): • <i>відновлює</i> слова із пропущеними буквами, речення із пропущеними буквами у словах; речення, абзаци тексту із пропущеними словами; абзаци тексту із пропущеними реченнями; текст із пропущеними абзацами
Відновлення слів із переставленими складами; абзацу тексту із переставленими реченнями; тексту із переставленими частинами	Учень (учениця): • <i>відновлює</i> слова із переставленими складами, абзаци із переставленими реченнями, текст із переставленими частинами
Знаходження помилки художника на ілюстрації	Учень (учениця): • <i>знаходить</i> помилку художника на ілюстрації
РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ	
Знаходження в тексті зайвих букв, слів, речень	Учень (учениця): • <i>знаходить</i> у тексті зайві букви, слова, речення

**ВИКОНАННЯ УЧНЯМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ,
СТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ ТЕКСТІВ**

Розфарбовування, домальовування, створення ілюстрації	Учень (учениця): • <i>розфарбовує, домальовує, створює ілюстрацію</i>
Прогнозування змісту тексту за заголовком, зіставлення власної версії із запропонованим текстом	Учень (учениця): • <i>прогнозує зміст тексту за заголовком, порівнює власну версію із запропонованим текстом</i>
Ознайомлення з творчим переказом (у зворотному порядку подій, зі зміною особи оповідача); визначення особи оповідача	Учень (учениця): • <i>читає переказ тексту у зворотному порядку подій, зі зміною особи оповідача;</i> • <i>визначає особу оповідача</i>
Складання слів із букв	Учень (учениця): • <i>складає слова із запропонованих букв</i>
Фантазування з приводу іншої кінцівки казки (за умови здійснення персонажами протилежних вчинків); основної частини й кінцівки тексту (за заданою зміною сюжету)	Учень (учениця): • <i>створює інший варіант кінцівки казки (за умови здійснення персонажами протилежних вчинків); основну частину й кінцівку тексту (за заданою зміною події сюжету)</i>
Створення учнями власних текстів з використанням запропонованих допоміжних матеріалів (зачину та основна частина тексту, зачин, персонажі) або без них	Учень (учениця): • <i>створює власні тексти з використанням запропонованих допоміжних матеріалів (зачин та основна частина тексту, зачин, персонажі) або без них</i>

3 клас

35 годин (1 год на тиждень, 4 год – резервний час)

Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
РОЗВИТОК НАВИЧКИ ЧИТАННЯ, УПІЗНАВАННЯ АБЗАЦІВ, СЛІВ, РЕЧЕНЬ ІЗ ТЕКСТУ	
Вправлення у читанні важких слів; визначення в тексті скоромовки слова, яке найважче вимовляти	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>вправляється</i> у читанні важких слів, визначає в тексті скоромовки слово, яке найважче вимовляти
Перечитування тексту для знаходження букви, що найчастіше трапляється у тексті; заданого слова; слова за початком; встановлення частотності використання заданого слова в тексті; пошук слова за заданим номером рядка й номером по порядку в рядку, найкоротшого (найдовшого) слова, речення за заданим номером по порядку, номером абзацу; найкоротшого (найдовшого) речення; уривка із заданими словами; речення, абзацу, уривка тексту із заданим змістом; опису персонажа; відповіді на запитання	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>знаходить</i> букву, що найчастіше трапляється у тексті; задане слово;• <i>лічить</i>, скільки разів у тексті зустрічається задане слово; знаходить слово за заданим номером по порядку у рядку й номером рядка, найдовше (найкоротше) слово, речення за заданим номером по порядку, номером абзацу; найкоротше (найдовше) речення; речення, які закінчуються заданими словами; уривка із заданими словами; речення, абзацу, уривка тексту із заданим змістом; опису персонажа; відповіді на запитання

<p>Читання слів, речень, абзаців з різноманітними труднощами під час сприймання: читання речень за стрілками або за цифрами-підказками; читання “злитих” речень, абзаців зі “злитих” речень; читання речень, абзаців, тексту (невеликого за обсягом), у словах яких відсутні частини букв-</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>читає</i> слова, речення за стрілками або за цифрами-підказками; • <i>читає</i> “злиті” речення, • <i>абзаци</i> зі “злитих” речень; читає речення, абзаци, текст (невеликий за обсягом), у словах відсутні частини букв)
<p>Упізнавання слів, речень, абзаців, які трапляються у тексті (виокремлення тих, які не трапляються)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>впізнає</i> слова, речення, абзаци, що трапляються у тексті (виокремлює ті, які не трапляються)
<p>СМИСЛОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВОРУ</p>	
<p>Знаходження в тексті незнайомих слів; співвіднесення слова й малюнка, слова і тлумачення; співвіднесення ілюстрації й речення або частини тексту (добір підпису до ілюстрації, частин тексту до сторінок проілюстрованої книжечки); добір найвдалішої ілюстрації до твору з двох запропонованих; знаходження помилок художника на ілюстрації; знаходження спільного та відмінного у змісті тексту й сюжетного малюнка; словесне домальовування ілюстрації;</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>співвідносить</i> співвідносить слова й малюнки, слова і тлумачення; співвідносить ілюстрації й речення або частини тексту (добирає підписи до ілюстрації, сторінок проілюстрованої книжечки); • <i>добирає</i> найвдалішу ілюстрацію до твору із двох запропонованих; • <i>знаходить</i> помилки художника на ілюстрації; виявляє спільне та відмінне між змістом тексту та сюжетного малюнка;

<p>добір твору (із двох запропонованих), до якого намальовано ілюстрацію</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>визначає</i> твір (із двох запропонованих), до якого намальовано ілюстрацію; • <i>словесно домальовує</i> ілюстрацію; • <i>добирає</i> твір (з двох запропонованих), до якого намальовано ілюстрацію
<p>Виокремлення в тексті й маркування позначкою “+” нової інформації</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виокремлює й маркує</i> за допомогою позначки “+” нову інформацію
<p>Добір із персонажів тих, які трапляються у тексті; доповнення переліку героїв твору; виокремлення з ряду персонажів зайвих (тих, які не трапляються у тексті); встановлення послідовності появи героїв у творі; розрізнення у тексті мови автора та реплік дійових осіб; упізнання героїв за репліками; виокремлення опису героїв; упізнання героя за описом, характеристикою; добір рис вдачі персонажів (із запропонованих, на власний розсуд); розрізнення вчинків героїв; упізнання героїв за їхніми діями; порівняння персонажів за рисами вдачі, вчинками, зовнішнім виглядом</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>називає</i> дійових осіб; добирає із запропонованих персонажів тих, які трапляються у тексті; • <i>доповнює</i> перелік героїв твору; • <i>виокремлює</i> з ряду персонажів зайві; • <i>встановлює</i> послідовність появи героїв у тексті; • <i>розрізняє</i> в тексті мову автора та репліки дійових осіб; • <i>упізнає</i> героїв за репліками; • <i>виокремлює</i> опис персонажів; • <i>розпізнає</i> героя за описом зовнішності, характеристикою; • <i>добирає</i> риси вдачі персонажів із запропонованих, визначає самостійно;

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розрізняє</i> вчинки персонажів; • <i>розпізнає</i> героїв за їхніми діями; • <i>порівнює</i> героїв за рисами вдачі, вчинками, зовнішнім виглядом
Знаходження у тексті головної думки; добір із запропонованих варіантів головної думки прочитаного; добір із запропонованих прислів'я, яке відображає головну думку твору	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> у тексті його головну думку; • <i>добирає</i> із запропонованих варіантів головну думку прочитаного; • <i>добирає</i> із запропонованих прислів'я, яке відображає головну думку твору
Розташування частин тексту, ілюстрацій відповідно до послідовності подій у тексті; нумерація речень абзацу відповідно до їх послідовності в тексті; відновлення послідовності подій; поділ тексту на частини за поданим планом; визначення правильної послідовності пунктів плану; доповнення плану твору; складання плану	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розташовує</i> частини тексту, ілюстрації відповідно до послідовності подій у тексті; • <i>нумерує</i> речення абзацу відповідно до їх послідовності в тексті; • <i>відновлює</i> послідовність подій; • <i>ділить</i> текст на частини за поданим планом; • <i>визначає</i> правильну послідовність пунктів плану; • <i>доповнює, складає</i> план твору
Усвідомлення фактичного змісту прочитаного тексту, смислових відношень завдяки добору відповідей на запитання;	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> відповіді на запитання;

формулювання запитань за змістом прочитаного тексту (за поданим початком, за запропонованими питальними словами); заповнення різних схем за змістом твору (про що розповідається в тексті; герої оповідання, їхні вчинки, послідовність подій)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>формулює</i> запитання за змістом прочитаного тексту (за поданим початком, за запропонованими питальними словами); • <i>заповнює</i> різні схеми за змістом твору (про що розповідається в тексті; герої оповідання, їхні вчинки, послідовність подій)
Добір учнями твору (із запропонованих), який найбільше сподобався	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> твір (із запропонованих), який найбільше сподобався
Висловлення міркувань про вчинки героїв	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>висловлює</i> міркування про вчинки героїв
Формулювання учнями відповідей на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту; ставлення до героїв прочитаного тексту, їхніх вчинків; зіставлення змісту прочитаного твору та власного досвіду школяра	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>формулює</i> відповіді на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту; ставлення до героїв прочитаного тексту, їхніх вчинків; • <i>порівнює</i> зміст прочитаного тексту та власний досвід
Записування думок із приводу прочитаного тексту (“вільне письмо”)	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>записує</i> думки з приводу прочитаного тексту
Порівняння двох текстів (що спільного та відмінного: заголовок твору, кількість героїв, їхні вчинки, кінцівка твору)	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>порівнює</i> два тексти (що спільного та відмінного: заголовок твору, кількість героїв, їхні вчинки, кінцівка твору)

Добір твору, близького за змістом до запропонованих	Учень (учениця): • <i>добирає</i> твір, близький за змістом до запропонованих
Порівняння вчинків, характеристики героїв двох текстів	Учень (учениця): • <i>порівнює</i> вчинки, характеристики героїв двох текстів
ВІДТВОРЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕНЬ, АБЗАЦІВ, ТЕКСТУ	
Добір пар римованих слів, пар слів за змістом (після читання тексту)	Учень (учениця): • <i>добирає</i> пари римованих слів, пар слів за змістом
Вивчення й промовляння скоромовки	Учень (учениця): • <i>промовляє</i> скоромовки, <i>змагається</i> у швидкості промовляння з товаришами
Записування продовження безкінечної казки	Учень (учениця): • <i>записує</i> продовження безкінечної казки
Добір частин тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій (добір підписів до кадрів із фільму, створення дитячої книжечки, використовуючи проілюстровані сторінки)	Учень (учениця): • <i>добирає</i> частини тексту відповідно до послідовності подій з опорою на низку ілюстрацій (добирає підписи до кадрів із фільму, • <i>створює</i> дитячу книжечку, використовуючи проілюстровані сторінки)

<p>Доповнення речень із тексту, використовуючи допоміжні запитання</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>доповнює</i> речення з тексту, використовуючи допоміжні запитання
<p>Знаходження помилок у докладному (стислому) переказі твору; добір варіанта (із запропонованих) переказу тексту до (або після) заданої частини</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> помилки в докладному (стислому) переказі твору; • <i>добирає</i> варіант (із запропонованих) переказу тексту до (або після) заданої частини
<p>Відновлення слів із пропущеними буквами, речень, абзаців, тексту із пропущеними буквами у словах; речень, абзаців, тексту з пропущеними словами; тексту з пропущеними реченнями; тексту з пропущеними абзацами; дописування речення, абзацу за запропонованим початком</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відновлює</i> слова з пропущеними реченнями, речення, абзаци, текст із пропущеними буквами у словах; речення, абзаци, текст із пропущеними словами; текст із пропущеними реченнями, абзацами; • <i>дописує</i> речення, абзац за запропонованим початком
<p>Відновлення “злитих” речень, абзаців зі “злитих” речень; абзаців тексту з пропущеними розділовими знаками в реченнях</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відновлює</i> “злиті” речення, абзаци зі “злитих” речень; • <i>абзаци</i> тексту з пропущеними розділовими знаками в реченнях

Відновлення “розсипаних” слів, речень, абзаців: добір двох частин слів, речень; відновлення слів, “розсипаних” на склади, букви; речень, “розсипаних” на слова; абзацу, “розсипаного” на речення	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> дві частини слів, речень; • <i>відновлює</i> слова, “розсипані” на склади, букви; абзац, “розсипаний” на речення
Відновлення слів із переставлених букв; абзац, текст (невеликий) із переставлених речень; тексту з переставлених частин	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>нумерує</i> речення абзацу у правильній послідовності; • <i>відновлює</i> текст із переставлених частин
Знаходження помилки художника на ілюстрації	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> помилку художника на ілюстрації
Відновлення речень, абзаців, тексту із зайвими буквами у словах; тексту зі словами, що не відповідають змісту тексту тощо	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>відновлює</i> речення, абзаци, текст із зайвими буквами у словах; текст із словами, що не відповідають змісту тексту тощо
РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ	
Редагування абзаців, тексту, у якому є слова із переставленими буквами; абзаців із переставленими реченнями-	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> і <i>виправляє</i> помилки в абзацах, тексті із переставленими буквами у словах; абзацах із переставленими реченнями
Знаходження і заміна в тексті слів, речень, які не відповідають його змісту	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> і <i>замінює</i> в тексті слова, речення, які не відповідають його змісту

**ВИКОНАННЯ УЧНЯМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ,
СТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ ТЕКСТІВ**

Розфарбовування, домальовування, створення ілюстрації	Учень (учениця): • <i>розфарбовує, домальовує, створює</i> ілюстрацію
Доповнення, добір заголовка до тексту	Учень (учениця): • <i>доповнює, придумує</i> заголовок до тексту
Прогнозування героїв, змісту тексту, за заголовком, ілюстраціями; порівняння власної версії із запропонованим текстом	Учень (учениця): • <i>прогнозує</i> героїв, зміст тексту за заголовком, ілюстраціями; порівнює власну версію із запропонованим текстом
Фантазування з приводу вчинків героїв, іншої кінцівки казки (за умови здійснення персонажами протилежних вчинків); кінцівки тексту (за заданою зміною сюжету, на власний розсуд)	Учень (учениця): • <i>фантазує</i> з приводу вчинків героїв, створює інший варіант кінцівки казки (за умови здійснення персонажами протилежних вчинків); кінцівку тексту (за заданою зміною сюжету, на власний розсуд)
Ознайомлення із переказом тексту у зворотному порядку подій, переказом тексту зі зміною особи оповідача, визначення особи оповідача	Учень (учениця): • <i>читає</i> переказ тексту у зворотному порядку подій, зі зміною переказу оповідача, визначає особу оповідача
Переказ тексту зі зміною особи відповідача (від імені заданого персонажа)	Учень (учениця): • <i>доповнює, продовжує</i> запропонований переказ тексту від імені заданого персонажа

Внесення у текст заданих змін (заміна заданого слова)	Учень (учениця): • <i>вносить</i> у текст задані зміни (замінює задане слово)
Складання слів із букв, речень – зі слів	Учень (учениця): • <i>складає</i> слова із запропонованих букв, речення – зі слів
Добір до слів рим (із використанням довідки та без допоміжних матеріалів)	Учень (учениця): • <i>добирає</i> до слів рими (з використанням довідки та без неї)
Вписування в текст пропущених слів, використовуючи довідку	Учень (учениця): • <i>вписує</i> в текст пропущені слова, використовуючи довідку
Вписування в текст вірша пропущених рядків, використовуючи довідку	Учень (учениця): • <i>вписує</i> в текст вірша пропущені рядки, використовуючи довідку
Добір до тексту продовження із запропонованих варіантів	Учень (учениця): • <i>добирає</i> до тексту продовження із запропонованих варіантів
Створення учнями власних текстів за аналогією до прочитаних, із використанням запропонованих допоміжних матеріалів (основної частини тексту і кінцівки, зачину, плану, персонажів) або без них	Учень (учениця): • <i>створює</i> власні тексти за аналогією до прочитаних, із використанням запропонованих допоміжних матеріалів (основної частини тексту і кінцівки, зачину, плану, персонажів) або без них

4 клас

35 годин (1 год на тиждень, 4 год – резервний час)

Зміст навчального матеріалу	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
РОЗВИТОК НАВИЧКИ ЧИТАННЯ, УПІЗНАВАННЯ АБЗАЦІВ, СЛІВ, РЕЧЕНЬ ІЗ ТЕКСТУ	
Перечитування тексту з метою знаходження заданого слова; слова за початком; встановлення частотності використання заданого слова в тексті; знаходження в тексті найкоротшого (найдовшого) слова, речення за початком, заданими останніми словами; речення за заданим змістом; відповіді на запитання; уривка із заданими початковими й кінцевими словами; абзацу, уривка тексту із заданим змістом; опису персонажа	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>знаходить</i> задане слово;• <i>лічить</i>, скільки разів у тексті трапляється задане слово; речення, які закінчуються заданими словами, речення за заданим змістом; відповіді на запитання; уривок із заданими початковими й кінцевими словами; абзац, уривок тексту із заданим змістом; опис персонажа
Читання речень за стрілками або за цифрами-підказками; читання “злитих” речень, абзаців зі “злитих” речень	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none">• <i>читає</i> речення за стрілками або за цифрами-підказками; читає “злиті” речення, абзаци зі “злитих” речень

<p>Упізнавання слів, речень, абзаців, які трапляються в тексті (виокремлення тих, які не трапляються)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>впізнає</i> слова, речення, абзаци, які трапляються в тексті (виокремлює ті, які не трапляються)
<p>Упізнавання тексту за ілюстрацією</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>впізнає</i> текст за ілюстрацією
<p>СМИСЛОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ТВОРУ</p>	
<p>Знаходження у тексті незнайомих слів; співвіднесення слова і тлумачення; співвіднесення ілюстрації й речення або частини з тексту (добір підпису до ілюстрації, частин тексту, що відображають зображене на ілюстрації); добір найвдалішої ілюстрації до твору (із запропонованих); знаходження помилок, які є на ілюстрації; знаходження спільного та відмінного між змістом тексту і сюжетного малюнка до нього; словесне малювання ілюстрації; визначення, до якого з двох творів художник намалював ілюстрацію</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>співвідносить</i> слова і тлумачення; • <i>співвідносить</i> ілюстрації й речення або частини з тексту (добирає підписи до ілюстрації; частини тексту, що відображають зображене на ілюстрації); • <i>добирає</i> найвдалішу ілюстрацію до твору (із запропонованих); знаходить помилки, які є на ілюстрації, спільне та відмінне між змістом тексту і сюжетного малюнка до нього; • <i>визначає</i> твір (із двох запропонованих), до якого намальовано ілюстрацію; • <i>словесно домальовує</i> ілюстрацію; • <i>визначає</i>, до якого з двох творів художник намалював ілюстрацію

<p>Встановлення послідовності появи героїв у творі; розрізнення в тексті мови автора й реплік дійових осіб; упізнавання героя за реплікою; виокремлення опису героїв; упізнавання героя за описом, характеристикою; добір рис вдачі персонажів із запропонованих, самостійне визначення; розрізнення вчинків героїв, визначення їхніх мотивів; упізнавання героїв за їхніми діями; порівняння персонажів за рисами вдачі, вчинками, зовнішнім виглядом</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>установлює</i> послідовність появи героїв у тексті; • <i>розрізняє</i> в тексті діалоги, мову автора й реплік дійових осіб; • <i>упізнає</i> героїв за реплікою; • <i>виокремлює</i> опис персонажа; • <i>розпізнає</i> героя за описом зовнішності, характеристикою; • <i>вибирає</i> риси вдачі персонажів із запропонованих, визначає самостійно; • <i>розрізняє</i> вчинки персонажів, їх мотиви; • <i>розпізнає</i> героїв за їхніми діями; • <i>порівнює</i> героїв за рисами вдачі, вчинками, зовнішнім виглядом
<p>Добір із запропонованих варіантів головної думки прочитаного; добір із запропонованих прислів'я, яке відображає головну думку; знаходження в тексті головної думки твору; формулювання головної думки тексту</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> із запропонованих варіантів головну думку прочитаного; • <i>добирає</i> із запропонованих прислів'я, яке відображає головну думку; • <i>знаходить</i> у тексті його головну думку; • <i>формулює</i> головну думку тексту

<p>Розташування ілюстрацій відповідно до послідовності подій у тексті, речень абзацу (частини тексту) в правильній послідовності; відновлення послідовності подій; визначення, у якій послідовності згадуються об'єкти в тексті; поділ тексту на частини за поданим планом; доповнення плану твору; складання плану</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>дрозташовує</i> частини тексту відповідно до послідовності подій у тексті; • <i>нумерує</i> речення абзацу (частини тексту); • <i>відновлює</i> послідовність подій; • <i>визначає</i>, у якій послідовності згадуються об'єкти в тексті; • <i>здійснює</i> поділ тексту на частини за поданим планом; • <i>доповнює</i> план твору; складає план
<p>Усвідомлення фактичного змісту прочитаного тексту, смислових відношень: добір або самостійне формулювання відповідей на запитання; формулювання запитань із використанням запропонованих питальних слів і без допоміжних матеріалів; заповнення схем за змістом твору (про що розповідається в тексті; герої оповідання, їхні вчинки, послідовність подій тощо)</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>добирає</i> або самостійно <i>формулює</i> відповіді на запитання; • <i>формулює</i> запитання із використанням запропонованих питальних слів і без допоміжних матеріалів; • <i>заповнює</i> схеми за змістом твору (про що розповідається в тексті; герої оповідання, їхні вчинки, послідовність подій тощо)
<p>Виокремлення в тексті й маркування такими позначками: “+” – нової інформації; “?” – інформації, про яку учень хоче знати більше; “!” – інформації, яка здивувала, вразила</p>	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виокремлює</i> та маркує такими позначками: • “+” – нову інформацію; • “?” – інформацію, про яку учень хоче знати більше; • “!” – інформацію, яка здивувала, вразила

Доповнення “асоціативного куща” за змістом прочитаного; знаходження й виправлення помилок у запропонованій схемі; самостійне заповнення “асоціативного куща”	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • доповнює “асоціативний кущ” за змістом прочитаного, знаходить і виправляє помилки у запропонованій схемі; • самостійно заповнює “асоціативний кущ”
Записування думок із приводу прочитаного (“вільне письмо”)	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • записує думки з приводу прочитаного
Виявлення авторського ставлення до героїв тексту	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • виявляє авторське ставлення до героїв тексту
Знаходження в тексті частин, речень, які найбільше сподобалися	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • знаходить у тексті частин тексту, речень, які найбільше сподобалися
Формулювання учнями відповідей на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту; щодо ставлення до героїв прочитаного тексту, їхніх вчинків; на запитання за змістом прочитаного твору і про власний досвід школяра	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • формулює відповіді на запитання щодо висловлення емоцій, викликаних читанням тексту; щодо ставлення до героїв прочитаного тексту, їхніх вчинків; на запитання за змістом прочитаного тексту і власний досвід школяра
Доповнення запропонованої анотації до твору	Учень (учениця): <ul style="list-style-type: none"> • доповнює запропоновану анотацію до змісту твору

Висловлення міркувань про вчинки (причини, наслідки) героїв	Учень (учениця): • <i>висловлює</i> міркування про вчинки (причини, наслідки) героїв
Доповнення відгуку на твір	Учень (учениця): • <i>доповнює</i> відгук на твір
Порівняння двох текстів (що спільного та відмінного: заголовок твору, кількість героїв, їхні вчинки, кінцівка тексту)	Учень (учениця): • <i>порівнює</i> два тексти (що спільного та відмінного: заголовок твору, кількість героїв, їхні вчинки, кінцівка тексту)
Добір твору, близького за змістом до запропонованого	Учень (учениця): • <i>добирає</i> твір, близький за змістом до запропонованого
Порівняння опису, вчинків, рис вдачі персонажів двох текстів	Учень (учениця): • <i>порівнює</i> описи, вчинки, риси вдачі персонажів двох текстів
ВІДТВОРЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕНЬ, АБЗАЦІВ, ТЕКСТУ	
Вивчення та промовляння скоромовки	Учень (учениця): • <i>правильно</i> промовляє скоромовки, змагається у швидкості промовляння з товаришами
Доповнення речень тексту, використовуючи допоміжні запитання	Учень (учениця): • <i>доповнює</i> речення, використовуючи допоміжні запитання

Вибірковий переказ (переказ частини тексту до (після) заданої частини)	Учень (учениця): • <i>переказує вибірково частину тексту (до (після) заданої частини)</i>
Доповнення стислого переказу твору, знаходження помилок у запропонованому стислому переказі твору	Учень (учениця): • <i>доповнює стислий переказ твору, знаходить помилки в запропонованому стислому переказі твору</i>
Доповнення, написання детального переказу тексту за поданим планом	Учень (учениця): • <i>доповнює, пише детальний переказ тексту за поданим планом</i>
Відновлення слів, речень, абзаців і тексту загалом: речень, абзаців, тексту із пропущеними словами; речень, абзаців, тексту із пропущеними реченнями	Учень (учениця): • <i>відновлює речення, абзаци, текст із пропущеними словами; абзаци, текст із пропущеними реченнями</i>
Відновлення абзаців зі “злитих” речень; абзаців, тексту (невеликого за обсягом) з пропущеними розділовими знаками в реченнях	Учень (учениця): • <i>відновлює абзаци зі “злитих” речень; абзаци тексту з пропущеними розділовими знаками у реченнях</i>
Відновлення “розсипаних” слів, речень, абзаців: відновлення слів із “розсипаних” складів, букв; речень із “розсипаних” слів; абзацу із “розсипаних” речень	Учень (учениця): • <i>відновлює слова із “розсипаних” складів, букв;</i> • <i>речення із “розсипаних” слів; абзаци із “розсипаних” речень</i>
Відновлення речень, абзаців, тексту зі словами, що не відповідають змісту тексту тощо	Учень (учениця): • <i>відновлює речення, абзаци, текст зі словами, що не відповідають змісту тексту тощо</i>

РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ	
Редагування тексту, в якому є слова з переставленими буквами, абзаци – з переставленими реченнями; тексту – із переставленими частинами	Учень (учениця): • <i>знаходить і виправляє</i> помилки в тексті із переставленими буквами в словах, абзацах із переставленими реченнями, тексту із переставленими частинами
Знаходження і заміна в тексті слів, речень, які не відповідають його змістові	Учень (учениця): • <i>знаходить</i> у тексті та здійснює заміну слів, речень, які не відповідають його змістові
ВИКОНАННЯ УЧНЯМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ, СТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ ТЕКСТІВ	
Розфарбовування, домальовування і створення ілюстрації	Учень (учениця): • <i>розфарбовує, домальовує, створює</i> ілюстрацію
Добір заголовка до тексту	Учень (учениця): • <i>збирає заголовок до тексту</i>
Прогнозування подальшого змісту тексту (після запропонованої частини); змісту тексту загалом, героїв за заголовком, ілюстраціями, ключовими словами, порівняння власної версії із запропонованим текстом	Учень (учениця): • <i>прогнозує</i> подальший змісту тексту (після запропонованої частини); героїв, зміст тексту за заголовком, ілюстраціями, ключовими словами, порівнює власну версію із запропонованим текстом

Доповнення речень з пропущеними словами; поширення речень на власний розсуд	Учень (учениця): • доповнює речення з пропущеними словами; поширює речення на власний розсуд
Фантазування з приводу проміжних подій	Учень (учениця): • фантазує з приводу проміжних подій
Знаходження помилок у переказі тексту в зворотному порядку подій, переказом тексту зі зміною особи оповідача, визначення особи оповідача	Учень (учениця): • знаходить помилки у переказі тексту в зворотному порядку подій, зі зміною переказу оповідача; визначає особу оповідача
Переказ тексту зі зміною особи оповідача (від імені заданого персонажа); у зворотному порядку подій	Учень (учениця): • переказує текст зі зміною оповідача, у зворотному порядку подій
Внесення в текст заданих змін (заміна заданого слова)	Учень (учениця): • вносить у текст задані зміни
Фантазування з приводу вчинків героїв, іншої кінцівки казки (за умови здійснення героями заданих вчинків); кінцівки, основної частини і кінцівки тексту (за заданою зміною сюжету)	Учень (учениця): • фантазування з приводу вчинків героїв, іншого варіанта кінцівки казки (за умови здійснення героями заданих вчинків); кінцівки, основної частини і кінцівки тексту (за заданою зміною події сюжету)

Доповнення текстів (добір і вписування назв або імен персонажів, їхніх вчинків), фантазування з приводу кінцівки, основної частини, основної частини та кінцівки тексту)	Учень (учениця): • <i>доповнює</i> тексти (добирає і вписує назви або імена персонажів; їхні вчинки, фантазує з приводу кінцівки, основної частини, основної частини і кінцівки тексту)
Побудова речень із заданими словами, створення тексту, використовуючи запропоновані ключові слова	Учень (учениця): • <i>будує</i> речення із заданими словами, створює текст, використовуючи запропоновані ключові слова
Добір до слів рим (із використанням довідки, самостійно)	Учень (учениця): • <i>добирає</i> до слів рими (з використанням довідки, самостійно)
Добір продовження до тексту	Учень (учениця): • <i>добирає</i> продовження до тексту
Вписування у віршований текст пропущених слів, рядків, у прозовий – пропущених слів, речень, абзаців (із використанням довідки)	Учень (учениця): • <i>вписує</i> у віршований текст пропущені слова, рядки, у прозовий – пропущені слова, речення, абзаци
Складання слів із букв, речень зі слів, абзаців із речень	Учень (учениця): • <i>складає</i> слова з букв, речення зі слів, абзаци з речень
Складання тексту із абзаців, частин (з опорою на правильну послідовність ілюстрацій і без опори)	Учень (учениця): • <i>складає</i> текст із абзаців, частин (з опорою на правильну послідовність ілюстрацій і без опори)

Розрізнення частин різних текстів, складання текстів	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розрізняє</i> частини різних текстів, складає тексти
Створення учнями власних текстів за аналогією до прочитаних, з використанням запропонованих допоміжних матеріалів (основна частина тексту, зачин, кінцівка, план, ключові слова, персонажі, заголовок тощо) та без них	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>створює</i> власні тексти за аналогією до прочитаних, із використанням запропонованих допоміжних матеріалів (основна частина тексту, зачин, кінцівка, план, ключові слова, персонажі, заголовок тощо) та без них

КАЛІГРАФІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

2-4 класи

- Автори:** *В. Трунова* – кандидат педагогічних наук, в. о. професора кафедри педагогіки і психології Одеського обласного інституту удосконалення вчителів;
- Н. Боднар* – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики початкового навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету;
- В. Іовчева* – вчитель початкових класів Ізмаїльської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 Ізмаїльської міської ради Одеської області, вища категорія, учитель-методист

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Питання вдосконалення якості й ефективності навчання школярів є провідними в діяльності вчителя. Особливого значення набуває система початкового навчання, зокрема навчання грамотного та розбірливо-го письма.

Каліграфія – це не лише вміння гарно і чітко писати, а й формування графічних навичок, що є складником початкового навчання, адже письмо – складний психофізіологічний процес як для шестирічок, так і для всіх молодших школярів.

Державний стандарт початкової загальної освіти передбачає формування графічних навичок письма: правильного, чіткого зображення літер та їх поєднань; плавного письма складів, слів тощо.

Треба прагнути, щоб письмо молодших школярів було охайним, розбірливим, його швидкість має задовольняти навчальні потреби дітей з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. Правильно добираючи та проводячи спеціальні вправи, потрібно формувати такі навички, які при переході на скоропис дали б змогу зберігати чіткість почерку і забезпечили б достатню швидкість виконання письмових робіт у середній ланці школи, бо робота над каліграфією не обмежується періодом навчання грамоти, її треба продовжувати у наступних класах.

У 2–4 класах радимо проводити поглиблену роботу з формування каліграфічних навичок молодших школярів, що має йти у двох напрямках:

- 1) проведення “каліграфічних хвилинок” на кожному уроці з мови*;
- 2) проведення спеціальних занять упродовж усього навчального року (рекомендуємо у кожному класі по 1 год на тиждень; на рік – 35 уроків).

Необхідність такого підходу для вдосконалення техніки письма очевидна: протягом літніх канікул діти втрачають навички каліграфічного письма; у багатьох школярів точність зображення форми літер далека від

* Трунова В. А., Боднар Н. М. Зошит для проведення каліграфічних хвилинок у 2 класі. – 4-те вид. випр. і доп. – Ізмаїл, 2013. – 24 с. (Для 1 семестру і для 2 семестру).

зразка; деякі з учнів забувають правопис окремих літер, їхні рухи сковані, лінії проводять з великим напруженням, швидкість письма знижена.

Отже, увага до цієї проблеми необхідна не лише під час виконання спеціальних вправ у написанні окремих літер, їх елементів, буквосполучень, слів, а й під час виконання всіх інших письмових робіт (списування, письма під диктування, письма з пам'яті тощо).

Основним напрямком уроків каліграфії у 2–4 класах є детальніша робота над формами всіх літер алфавіту, а також різними видами їх з'єднань у міру складності написання (на основі генетичного методу), вдосконалення всіх якостей письма (нахил, лінійність, рівномірність елементів тощо), а також прискорення темпу письма, пов'язаного з формуванням безвідривного і ритмічного написання складів, невеликих слів тощо. Крім того, робота з письма передбачає формування у школярів культури оформлення письмових робіт (розміщення слів на рядку, дотримання поля, абзаців, акуратність виправлень тощо).

Завдання з каліграфії у 2 класі радимо виконувати у зошиті з графічною сіткою № 1 (дві горизонтальні лінії з рідкою косою), а у 3-4 класах – з переходом на зошит в одну лінію (графічна сітка № 3).

Мета таких уроків – формувати правильне і гарне написання літер, поєднуючи їх у словах, враховувати закономірності чіткого, швидкого й безвідривного письма та можливості дітей оволодіти цими навичками.

Навчальну діяльність на цих уроках треба скеровувати також і на розвиток мовлення молодших школярів. Отож працюючи над графікою письма, доцільно розвивати в учнів уміння граматично правильно, змістовно висловлювати свої думки як в усній, так і у письмовій формі.

Робота над правильною вимовою, чіткістю та виразністю усного мовлення, над збагаченням словникового запасу, правильним та доречним уживанням слів, над словосполученням, зв'язним мовленням, над орфографічно грамотним і каліграфічно оформленим записом думки має стати частиною кожного такого уроку.

Загальновідомо, що в основі розвитку різних навичок мовленнєвої діяльності лежить уміння слухати і розуміти усне мовлення. Формування, розвиток мовленнєвої діяльності передбачають роботу над побудовою діалогічних і монологічних висловлювань – усних і письмових. Тому частину уроку треба спрямовувати на розвиток образного мислення, збагачення та активізацію словникового запасу, вдосконалення комунікативних

умінь, формування національної свідомості учнів і гармонізацію взаємин через ознайомлення їх із надбаннями української культури.

Звертаємо увагу, що за цією програмою не передбачена робота учнів у 1 класі, бо, як пише О. Нікулочкіна*, перший клас “забезпечує наступність і перспективність у мовленнєвому розвитку першокласників, ...ґрунтує і формує розвиток просторових уявлень, ...навчає елементів грамоти, а саме – письма елементів літер” (с. 22). Отже, у 1 класі школярі лише навчаються письма: письмо елементів і літер, формують уміння поєднувати їх між собою і в складах, і словах. У цей час у першокласників рука ще слабка, а тому не варто вводити цей курс у 1 класі.

Щодо загальних вимог до навчання каліграфії у початковій школі, основний зміст таких уроків має складатися з:

- прописування окремих елементів літер та літер за зразком на основі попереднього аналізу;
- письма буквосполучень зі складними з'єднаннями або з тими, які часто зустрічаються у словах (нижнє – з літерами *л, м, я, г*; поєднання овалів);
- письма літер, чергуючи їх зі схожими за написанням літерами або чергуючи з допоміжним штрихом для регулювання правильного нахилу, паралельності штрихів, рівномірності елементів літер;
- письма слів, речень чи невеликих текстів зі словами для закріплення форми літер, поєднань;
- усного переказу тексту за допомогою плану, словосполучень, зачину чи заключної частини, запису в зошити;
- самостійного письмового висловлення учнів за темою, запропонованою вчителем;
- складання записок, адресованих батькам, учителю, однокласникам, що містять якусь інформацію, прохання, тощо. Використання у них слів ввічливості, слів зі складним поєднанням літер тощо.

* Нікулочкіна О. Каліграфія (з елементами розвитку зв'язного мовлення) 1–4 кл. Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Базового навчального плану. Кн. 3. – Тернопіль : Мандрівець, 2012.

Розвиток мовлення розглядається як основний, провідний, принцип, що охоплює й об'єднує всі без винятку сторони мовленнєвої діяльності молодших школярів.

У навчальному процесі роботу над розвитком мовлення потрібно проводити за трьома основними напрямками:

- 1) збагачення й уточнення словника дітей, правильне вживання форм слова;
- 2) робота над реченням, зв'язком слів у реченні відповідно до граматичних правил;
- 3) уміння користуватися зв'язним мовленням, викладати свої думки.

На кожному уроці доцільно планувати роботу над словом і словосполученням, образним висловом, точністю й доречністю вживання слів; розвивати вміння свідомо і правильно оформляти власні думки, виховувати інтерес та увагу до слова у процесі оволодіння навчальним матеріалом, зокрема, на уроках "Каліграфії з елементами розвитку зв'язного мовлення".

2 клас

35 годин (1 год на тиждень)

Плануючи уроки для курсу “Каліграфія з елементами зв’язного мовлення”, звертаємо увагу на те, що формування навички письма у 2-му класі має відбуватися поступово – від удосконалення правильного написання елементів (літер, складів, слів, речень) до формування скоропису під час запису текстів каліграфічним почерком, бо швидкість письма у 2-му класі має становити не менше 20 знаків за хвилину*, на кінець навчального року учні поступово мають перейти на письмо в одну лінію залежно від індивідуальних можливостей.

Одночасно працюємо над мовленням – від слова до речення і тексту.

I семестр

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до навчальних досягнень учнів
1	Гігієнічні вимоги до письма**. Написання прямої похилої чи довгої лінії із заокругленням унизу. Мова і мовлення. Слова-шаради. Загадки-описи	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none">• <i>вільно орієнтується</i> в рядку, <i>визначає</i> напрямок письма;• <i>додержує</i> гігієнічних вимог під час написання;• <i>зображує</i> правильно лінії із заокругленням унизу, літери з цими елементами, чергуючи з іншими;• <i>визначає, називає і записує</i> назви письмового приладдя;

* Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: методичні рекомендації / авт. колектив: Н. М. Бібік, О. Я. Савченко, Т. М. Байбара, М. С. Вашуленко та ін. – К. : Початкова школа, 2003. – С. 34.

** Прищепка О. Ю. Формування графічних і технічних навичок письма / О. Ю. Прищепка // Початкова школа. – 1988. – № 8.

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>складає</i> слова, прислів'я; • <i>описує</i> окремі предмети за опорними словами
2	Написання ліній із заокругленням угорі. Мова і мовлення. Прислів'я про мову, про слово	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно поєднує</i> лінії із заокругленням угорі у верхньому і середньому; відривному і безвідривному написаннях; • <i>складає</i> із частин і <i>пояснює</i> прислів'я, <i>записує</i> їх у зошит; • <i>добирає</i> назву до малюнків і <i>підписує</i> їх
3	Написання ліній із заокругленням угорі та внизу. Школа, її значення для життя людини. Прислів'я та приказки про школу, значення навчання	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> лінії із заокругленням угорі та внизу, літери з цими елементами; • <i>робить</i> верхнє поєднання літер; • <i>самостійно складає</i> і <i>записує</i> прислів'я у зошит; • <i>складає</i> розповідь за поданим початком речення і опорними словами
4	Написання довгих ліній з петлею вгорі та внизу. Усне й писемне мовлення. Сила голосу, темп мовлення	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> довгі лінії, користується відривним і безвідривним поєднанням елементів у літерах та складах; • <i>відповідає</i> на запитання, <i>записує</i> речення-відповіді в зошит, <i>установлює</i> зв'язок слів у реченні; • <i>визначає</i> граматичну будову речень

5	Написання переднього плавного елемента*. Складання речень за схемами. Зв'язок слів у реченні	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>свідомо виробляє</i> навичку письма переднього плавного елемента, правильно <i>пише</i> його в літерах, складах, словах; • <i>самостійно складає</i> речення за схемою, <i>встановлює</i> зв'язок за допомогою запитань; • <i>визначає</i> кількість речень у тексті і <i>складає</i> текст за запитаннями й опорними словами
6	Написання овалів. Робота над реченням як одиницею мовлення	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> овали та літери з ними, <i>поєднує</i> їх у складах і словах у середньому і нижньому поєднаннях; • <i>розуміє</i> значення слів, <i>запам'ятовує</i> і <i>записує</i> їх із пам'яті; • <i>усно складає</i> речення за запитаннями, <i>створює</i> їх із деформованого тексту
7	Написання довгої лінії з поворотом уліво. Складання речень за сюжетним малюнком	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> літери Г, П, Т, У, Р: співвідносить ширину і висоту їх; • <i>вправляється</i> у написанні верхнього елемента цих літер;

* Трунова В. А. Вчимося правильно писати: навч.-наочн. посібник. – 4-те вид. / В. А. Трунова. – Х. : ФОП Шейніна, 2011. – С. 13; 102.

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>складає і записує</i> речення за малюнками, <i>об'єднує</i> їх у зв'язний текст; • <i>добирає</i> слова-синоніми під керівництвом учителя
8	Написання півовалів*. Робота над словосполученням. Усне складання діалогу	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> півовали, <i>поєднує</i> їх у складах і словах; • <i>відпрацьовує</i> у разі потреби безвідривне поєднання; • <i>розуміє і складає</i> словосполучення, <i>знаходить</i> головне і залежне слово; • <i>вільно користується</i> діалогом і усно його складає
9	Маленькі літери, в основі яких лежить похила пряма лінія із заокругленням унизу. Усне і писемне мовлення. Слова ввічливості: вітання і побажання. Складання речень за опорними словами	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> малі названі літери, <i>знаходить і виправляє</i> помилки у написанні; • <i>формує</i> безвідривне написання; • <i>зв'язно висловлює</i> думку, <i>виробляє</i> культуру мовлення; • <i>складає</i> речення за опорними словами, <i>користуючись</i> словами ввічливості
10	Великі літери, в основі яких є довга лінія із заокругленням унизу. Різні поєднання літер.	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виробляє</i> навичку безвідривного письма великих літер, <i>уміє</i> ними користуватися в реченні;

* Кирей І. Методика викладання каліграфії в початкових класах / І. Кирей, В. Трунова. — К. : Вища школа, 1994. — С. 77.

	Списування з рукописного тексту, ускладненого завданнями	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> значення слів, <i>знає</i> власні назви; • <i>списує</i> з рукописного тексту, ускладненого завданнями
11	Малі й великі літери, які в основі мають передній плавний елемент. Творче списування з друкованого тексту	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>самостійно виробляє</i> навичку письма літер з верхнім і нижнім поєднаннями; • <i>визначає</i> напрямок письма; • <i>виконує</i> завдання на розширення і звуження речень за допомогою додавання опорних слів чи їх вилучення
12	Написання літер, які в основі мають півовали*. Речення із пропущеними словами	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знаходить</i> помилки у літерах, де є півовали, <i>поєднує</i> ці літери у відкритих і закритих складах; • <i>доповнює</i> речення і <i>спостерігає</i>, доводячи, як змінюється зміст речення, <i>будує</i> їх за змістом
13	Мала й велика літери з, З. Складання словосполучень на основі залежного слова за текстом (напр.: “Зима”)	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>звертає</i> увагу на форму і нахил літери З, <i>відпрацьовує</i> її написання у словах; • <i>складає</i> і <i>записує</i> слова з цими літерами; • <i>складає</i> і <i>записує</i> словосполучення, речення, текст з ними

* Каліграфія: Програма з каліграфії та метод. рекомендації до неї. – 4-те вид. перер. / укл. В. А. Трунова. – Київ; Ізмаїл : СМІЛ, 2005. – С. 44-45.

14	Мала й велика літери <i>ж, Ж</i> . Питальні й спонукальні речення. Складання речень за темою (напр.: “З Новим роком!”)	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>вільно орієнтується</i> на площині; • <i>здійснює і обґрунтовує</i> самооцінку написаної літери, її поєднання у словах; • <i>передає</i> інтонацію речень, їх правильний запис; • <i>складає</i> речення і текст із граматичним завданням і за планом та опорними словами
15	Мала й велика літери <i>ф, Ф</i> . Складання запитань до поданих речень	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>самостійно формує</i> навичку письма літер, відпрацьовуючи верхнє, середнє та нижнє поєднання; • <i>будує</i> запитання, <i>записує</i> їх та <i>відповідає</i> на них; • <i>розуміє</i> мету висловлювання; • <i>уміє</i> працювати в колективі
16	Аналіз зразків рукописного тексту* Лексично правильне використання слів у мовленні (на основі тексту)	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>вільно виконує</i> розчерки, <i>аналізує</i> їх; • <i>розуміє</i> лексичне значення використаних слів; • <i>виправляє</i> власні помилки; • <i>дотримує</i> правильного використання слів і речень у мовленні
17	Робота над графічними помилками, які допускають учні класу.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує</i> власне письмо;

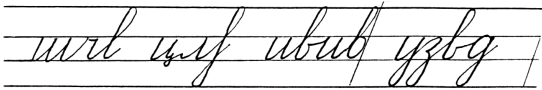
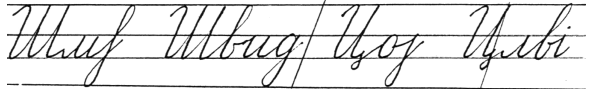
* Кирей І. Методика викладання каліграфії... / І. Кирей, В. Трунова. — С. 62—64.

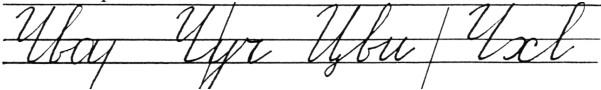
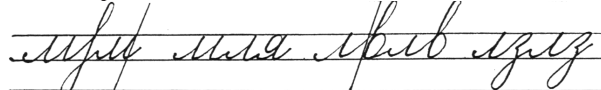
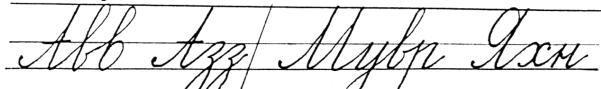
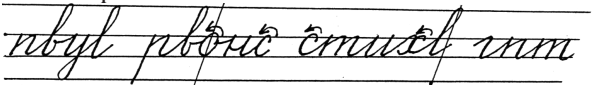
	Лексично правильне використання слів у мовленні (на основі тексту). Розширення – звуження речень	<ul style="list-style-type: none"> • <i>уміє працювати</i> над графічними помилками; • <i>дає повну відповідь</i> на запитання, <i>вміє</i> розширювати – звужувати речення; • <i>користується</i> мовленнєвим етикетом і багатством лексичного складу мови
--	--	--

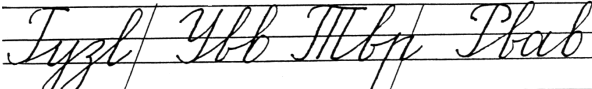
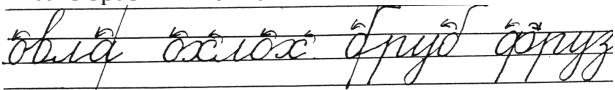
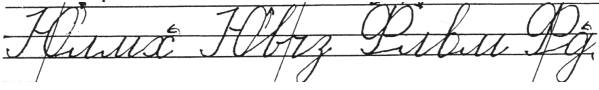
II семестр

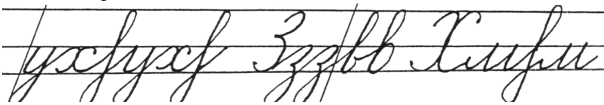
18	Складні за написанням літери. Складання слів з цими літерами; словосполучень за текстом і малюнком на основі залежного слова	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основні й додаткові елементи літер, визначає їх у знаках; • <i>дотримує</i> правильних накреслень (на вибір учителя); • <i>записує</i> на слух слова, словосполучення; • <i>складає</i> слова, речення і текст на основі запитань і малюнку (напр.: “Зимові розваги”); • <i>виділяє</i> спільну частину у словах
19	Малі літери, які пишуться з відривом пера: <i>n, t, p, h...</i> Розширення – звужування речень	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно виконує</i> розчерки, <i>вміє писати</i> під рахунок, самостійно <i>виробляє</i> скоропис у межах можливого, <i>списує</i> текст на час; • <i>уміє</i> працювати з текстом: звужувати – розширювати речення тексту, <i>добирає</i> заголовок до нього; • <i>виконує</i> списування з друкованого тексту на час

20	<p>Малі й великі літери, які в основі мають овал: <i>а, б, в, о, ю; О, Ю, Ф</i>.</p> <p>Розвиток мовлення: “Про що говорить заголовок?”</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> каліграфічно великі й малі літери алфавіту, <i>дотримує</i> відповідних поєднань у словах; • <i>формує</i> скоропис у процесі письма; • <i>добирає</i> заголовки до текстів; • <i>переказує</i> невеликі за розміром тексти; • <i>ставить</i> речення в тексті у відповідній послідовності
21	<p>Малі й великі літери, які в основі мають півовали: <i>с, є, х, ж</i>.</p> <p>Заголовок тексту. План тексту</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> правильного написання півовалів; • <i>формує</i> скоропис у процесі письма; • <i>добирає</i> заголовки до тексту; • <i>визначає</i> межі речення у тексті, <i>складає</i> план; • <i>дотримує</i> абзаців у тексті
22	<p>Малі літери, які в основі мають подовжену лінію з петлею: <i>у, д, в, з</i>.</p> <p>Поняття про текст</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно пише</i> літери, склади з ними; • <i>формує</i> скоропис у процесі письма; • <i>розрізняє</i> текст і деформовані речення; • <i>правильно переказує</i> текст за планом і опорними словами
23	<p>Великі літери шостої групи: Н, К, В, Д, Б. Контрольний диктант з каліграфії.</p> <p>Діалог як форма мовленнєвої діяльності</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виконує</i> письмові роботи під диктування, <i>дотримує</i> нижнього поєднання, <i>правильно зображує</i> великі літери;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>слухає, розрізняє і складає</i> діалог, використовуючи слова ввічливості; • <i>усвідомлено ставить</i> запитання і <i>добирає</i> відповідь
24	Аналіз контрольного диктанту з каліграфії. Робота над словами, близькими за значенням	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>робить</i> акуратні виправлення; • <i>уміє працювати</i> над графічним написанням літер, у яких допущено помилки; • <i>добирає</i> слова, близькі за значенням, <i>складає</i> варіанти речень з цими словами; • <i>використовує</i> слова-синоніми у тексті
25	Аналіз зразків письма: Відмінність речення від тексту	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує, пояснює і формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>складає</i> запитання до поданих речень, текст (3-4 речення) зі словами, близькими за значенням
26	Аналіз зразків письма: Робота над питальними і спонукальними реченнями	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про симетрію предмета; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>інтонує</i> речення тексту, <i>складає</i> їх за темою (напр.: “Приліт птахів”), <i>записує</i> текст, використовуючи різні речення за інтонацією

27	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Творча робота над текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дотримує санітарно-гігієнічних норм у процесі письма; • формує скоропис на основі зразка; • складає словосполучення, речення, вставляючи пропущені слова; • складає текст на основі запитань і опорних слів
28	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Речення, поєднані однією темою</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • аналізує власне письмо; • формує скоропис на основі зразка; • складає речення, поєднані однією темою, добирає заголовки, записує самостійно текст (3-4 речення)
29	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Лексично правильне використання слів у мовленні (на основі тексту). Поняття про текст-розповідь.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виправляє графічні помилки; • формує скоропис на основі зразка; • складає текст-розповідь на основі власних спостережень, правильно добираючи потрібну лексику
30	<p>Аналіз зразків письма:</p> 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вільно користується всіма видами поєднань; • формує скоропис на основі зразка;

	Робота над загадками.	<ul style="list-style-type: none"> осмислює текст загадки, відгадує їх, аргументуючи; складає загадки про предмети і явища, записує їх у зошит
31	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Поняття про текст-опис.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> списує з рукописного тексту охайно, без помилок; формує скоропис на основі зразка; знає види текстів, розрізняє їх, визначає основні ознаки тексту-опису, складає такі тексти (напр.: “Моя улюблена іграшка”)
32	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Поняття про текст-роздум</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> списує із друкованого тексту охайно, без помилок; формує скоропис на основі зразка; складає текст-роздум за опорними словами; добирає заголовки до текстів і віршів; складає свої такі тексти, виділяючи триступеневий склад
33	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Чарівні слова. Слова подяки та вітання</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> пише у графічній сітці зошита у дві горизонтальні лінії; формує скоропис на основі зразка;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує</i> тексти, виділяючи ввічливі слова, <i>складає</i> текст за власними спостереженнями (після обговорення тематики), самостійно <i>записує</i> в зошит
34	<p>Аналіз зразків письма:</p> <p>Контрольне списування з друкованого тексту . Робота над текстом-розповіддю</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> у графічній сітці зошита у дві горизонтальні лінії; • <i>удосконалює</i> навичку письма вивчених літер; • <i>записує</i> відповіді на запитання за схемами, <i>складає</i> тексти-розповіді; • <i>користується</i> двома видами списування – з рукописного і друкованого текстів
35	<p>Аналіз контрольного списування. Робота над різними текстами (розповідь, опис, роздум)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> у графічній сітці зошита у дві горизонтальні лінії; • <i>вміє працювати</i> над помилками. • <i>визначає</i> тип тексту (розповідь, опис, роздум), <i>аналізує, переказує</i> і <i>записує</i> їх

На кінець 2-го року навчання учні мають знати:

- назви ліній зошита; назви основних елементів усіх літер;
- види поєднань (верхнє, середнє, нижнє; відривнє, безвідривнє).

Учні мають уміти:

- робити вільні розчерки у зошиті;
- писати основні елементи літер і пояснювати їх накреслення;
- сполучати елементи у літерах і літери між собою;
- пояснювати написання літер та складів з ними;
- дотримувати поля, абзацу;
- писати безвідривно дво- та трибуквені сполучення;
- писати не менше 20 знаків за хвилину;
- прискорювати письмо відповідно до індивідуальних можливостей.

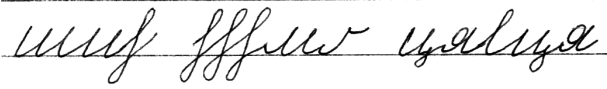
3 клас

35 годин (1 год на тиждень)

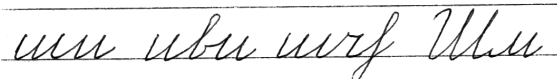
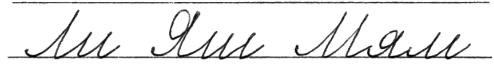
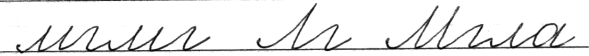
У 3-му класі робота з формування каліграфічних навичок молодших школярів повинна ускладнюватися за рахунок додавання складніших елементів. Крім того, вчителі мають звертати увагу на розвиток скоропису при написанні елементів, літер, слів і речень. Варто використовувати зошит в одну лінію, проте вже з кінця 2-го класу перехід для написання в ньому має бути поступовим.

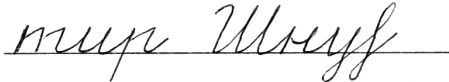

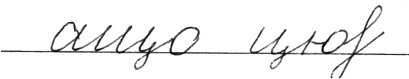
Добір графічних вправ для вдосконалення каліграфічних навичок варто проводити з урахуванням використання слів та речень тексту, який передбачається програмою на уроках розвитку мовлення. Каліграфічний диктант на цих уроках рекомендуємо проводити систематично. На кінець третього класу діти мають писати не менше 25–30 знаків за хвилину*.

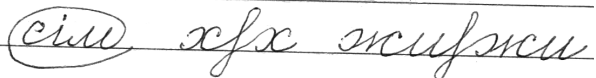

I семестр

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Гігієнічні та технічні правила письма. Малі літери першої та другої груп: 	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none">• <i>знає</i> правила письма;• <i>називає</i> лінії графічної сітки, <i>пише</i> елементи літер, буквосполучення;• <i>вільно проводить</i> роботу над логічними вправами, словами-шарадами, загадками;

* Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: методичні рекомендації / авт. колектив: Н. М. Бібік, О. Я. Савченко, Т. М. Байбара, М. С. Вашуленко та ін. — К. : Початкова школа, 2011. — С. 33-34.

	Логічні вправи, слова-шаради, загадки. Назви предметів, опис	<ul style="list-style-type: none"> • <i>визначає</i> ознаки предметів, різно манітних природних явищ, <i>описує</i> їх
2	<p>Підготовчі вправи. Поєднання великих літер першої групи з маленькими літерами другої (безвідривне письмо):</p> <p>Підготовка до уроку з розвитку мовлення за темою</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виконує</i> у зошиті в одну лінію окремі елементи та розчерки висотою в 1/2 та 2/3 рядка; • <i>вільно користується</i> всіма видами поєднань; • <i>розвиває</i> швидкість письма; • <i>складає</i> речення за допо могою опорних слів і запитань; • <i>підпорядковує</i> речення до певної теми
3	<p>Поєднання великих літер другої та маленьких літер першої групи:</p> <p>Робота над лексичним значенням слова</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>списує</i> з рукописного і друкованого текстів; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>пояснює</i> лексичне значення слів, <i>складає</i> і <i>записує</i> речення за малюнками
4	<p>Літери з переднім плавним елементом, поєднання їх безвідривно з лініями із заокругленням угорі та внизу:</p> <p>Складання речень за темою, визначеною вчителем</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вільно користується</i> прийомами поєднання літер, <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>записує</i> речення-відповіді, <i>встановлює</i> зв'язок слів у реченні; • <i>виконує</i> письмові роботи на дошці, <i>редагує</i> й <i>удосконалює</i> текст

5	<p>Відпрацювання поєднань маленьких літер першої та третьої групи (відривне і безвідривне письмо):</p> <p>Складання речень за схемами</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усно</i> описує літери і цифри, <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>придумує</i> слова, складає речення за схемою, <i>визначає</i> частини мови в реченнях, <i>бере</i> активну участь у лексичному аналізі тексту
6	<p>Написання овалів, переднього плавного елемента; середнє та нижнє поєднання їх у словах:</p> <p>Робота з деформованими реченнями та текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>самостійно контролює</i> гігієнічні правила письма; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>відновлює</i> деформований текст із переміщених частин, визначаючи в тексті його основні складники; зачин, основну частину, кінцівку; • <i>бере участь</i> у складанні тексту
7	<p>Відпрацювання поєднань маленьких літер першої та четвертої груп:</p> <p>Поширення речень словами, необхідними за змістом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виконує</i> підготовчі вправи-розчерки, зберігаючи однакову висоту і ширину літер; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>користується</i> орфографічним словником для перевірки написання слів, необхідних для поширення речень; • <i>записує</i> речення, дотримуючись правил пунктуації

8	<p>Написання півовалів. Письмо довгої лінії з петлею вгорі та внизу з півовалами, лінією із заокругленням унизу:</p> <p>Робота над словосполученням</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> відповідної висоти, ширини, нахилу розчерків і літер; • <i>відпрацьовує</i> відривне письмо, поєднуючи 3-4 графами; • <i>складає</i> словосполучення на основі опорних слів та за темою; • <i>добирає</i> до поданих слів запитання, <i>визначає</i> частини мови
9	<p>Поєднання великих літер четвертої групи з маленькими літерами другої групи:</p> <p>Робота над реченням</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>самостійно контролює</i> виконання технічних правил письма; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>складає</i> речення на основі поданих словосполучень, <i>аналізує</i> їх з боку орфографії, записуючи в зошит
10	<p>Поєднання маленьких літер першої та п'ятої груп (відривне та безвідривне письмо):</p> <p>Підготовка до уроку з розвитку мовлення за темою</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виконує</i> підготовчі графічні вправи з дугоподібними розчерками; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>списує</i> з друкованого тексту, подібного до теми наступного уроку з розвитку мовлення; • <i>дотримує</i> правил оформлення письмових робіт

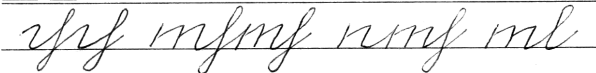
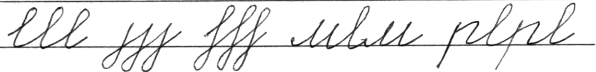

11	<p>Малі й великі літери, які мають передній плавний елемент:</p> <hr/> <p><i>Марія Анна Селют</i></p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Робота зі словами, що означають дію</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> відповідної висоти, ширини, нахилу при написанні малих і великих літер; • <i>відпрацьовує</i> верхнє і нижнє поєднання; • <i>складає</i> речення з такими словами, що означають дію, <i>визначає</i> їх граматичні категорії
12	<p>Літери, які в основі мають півовали. поєднання цих літер у закритих та відкритих складах, що найчастіше зустрічаються:</p> <hr/> <p><i>Свік Жув охн жсех</i></p> <p>Поступове поширення речень за допомогою запитань</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно поєднує</i> складові елементи окремих літер, <i>виконує</i> розчерки у зростаючому темпі; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка; • <i>знає</i> і правильно <i>застосовує</i> написання великої літери; • <i>поширює</i> речення за допомогою запитань, <i>об'єднує</i> речення в текст; • <i>уміє добирати</i> заголовок до тексту
13	<p>Маленькі літери першої та шостої групи:</p> <hr/> <p><i>Свік Жув охн жсех</i></p> <p>Творче списування з друкованого тексту</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> висоти, ширини, нахилу літер алфавіту у зошиті в одну лінію; • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>розширює</i> речення за допомогою опорних слів, <i>будує</i> текст, <i>виконує</i> різні завдання з друкованим текстом

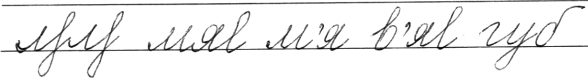
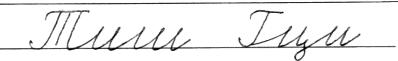
14	<p>Малі й великі літери п'ятої групи (с, є, х, ж), поєднання їх із різними літерами:</p> <p><i>сеф есеє жжж жар</i></p> <p>Складання міні-тексту з питальними та спонукальними реченнями (на підставі тексту уроку з розвитку мовлення)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • прописує літери алфавіту у різних поєднаннях; • формує скоропис на основі зразка; • знає інтонацію речень, складає міні-текст за завданням учителя з реченнями різної інтонації й правильно записує їх у зошит чи на аркуш паперу
15	<p>Великі літери шостої групи, поєднання їх з маленькими літерами попередніх з</p> <p><i>Наш Дід Борис</i></p> <p>Робота над лексичним значенням слова</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає написання літер рукописного алфавіту; • формує скоропис на основі зразка; • пояснює лексичне значення потрібних слів, складні випадки за допомогою словника; • складає та записує речення з цими словами; • правильно називає дзвінки приголосні звуки
16	<p>Літери з прямою похилою лінією із заокругленням унизу (і, ї, и, й, ш, щ, ц, ч, й, ш, ч, ц):</p> <p><i>иши ці Широко</i></p> <p>Правильне вживання слів у мовленні</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • правильно пише рукописні літери на повному алфавіті; • виконує словниковий диктант із слів, у яких є подані літери; • прискорює письмо в міру своїх можливостей; • складає та записує словосполучення і речення з поданими словами; • уміє ставити запитання від слова до слова

17	<p>Малі й великі літери другої та третьої груп. Верхнє, середнє та нижнє їх поєднання у словах:</p> <p><i>Мул ПЛак Ужал</i></p> <p>Розширення – звуження речень. Розширення – звуження тексту</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> всі рукописні літери і словниковий диктант із слів, в основі яких є подані літери; • <i>дотримує</i> всіх поєднань літер; • <i>розрізняє</i> речення і текст як одиницю мовлення, <i>аргументує</i> свою думку; • <i>редагує й удосконалює</i> текст, правильно користується пунктуаційними знаками
18	<p>Малі й великі літери четвертої, п'ятої і шостої груп:</p> <p><i>овла звзв ухху</i></p> <p>Складання міні-тексту за темою, запропонованою вчителем</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> всі рукописні літери і словниковий диктант зі слів, в основі яких є подані літери; • <i>правильно міркує</i> з приводу жанрових особливостей текстів; • <i>записує</i> з пам'яті міні-текст розповідного і віршованого характеру

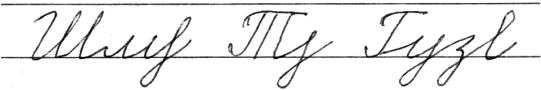

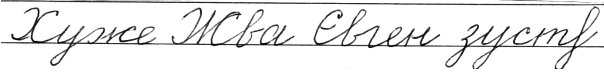
II семестр

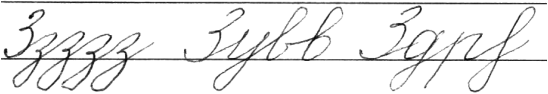
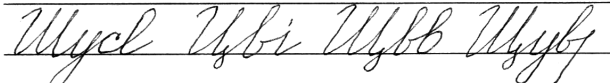
19	<p>Гігієнічні вимоги до письма. Написання ліній із заокругленням унизу чи вгорі, подовженої з петлею внизу чи вгорі:</p> <p><i>т шшш шшш</i></p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>працює</i> над складними елементами у безвідривному письмі, <i>формує</i> навичку скоропису; • <i>розширює</i> уявлення про текст та його будову; • <i>відновлює</i> деформований текст з переміщеними частинами;
----	--	---

	Текст. Будова тексту. Змістовий зв'язок між частинами тексту	<ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> триступеневу будову тексту
20	<p>Літери, в основі яких лежить лінія із заокругленням угорі чи вниз:</p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Тема і мета висловлювання у текстах різних типів – розповідях, описах, міркуваннях. Заголовок тексту</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>міркує</i> з приводу групування літер; • <i>безвідривно пише</i> окремі літери і буквосполучення; • <i>спостерігає і міркує</i> з приводу найголовніших ознак текстів; • <i>уміє добирати</i> заголовки до текстів; • <i>складає</i> усно текст за опорними словами і <i>записує</i> за вибором
21	<p>Написання подовженої лінії з петлею вгорі та вниз, з'єднання цього елемента з лініями із заокругленням угорі та вниз:</p> <p>Складання плану тексту</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно поєднує</i> названі елементи у літерах та буквосполученнях; • <i>записує</i> слова з цими поєднаннями; • <i>ділить текст</i> на логічно завершені частини за поданим планом і без нього; • <i>складає і записує</i> план до прочитаного тексту (розглядаємо кілька варіантів текстів)
22	<p>Маленькі літери першої та третьої групи:</p> 	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виконує</i> різні варіанти поєднань літер; • <i>формує</i> навичку скоропису;

	Поняття про абзац. Роль абзаців у тексті	<ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> абзаців під час оформлення творчих завдань, переказів; • <i>письмово відпрацьовує</i> ці вимоги
23	<p>Написання переднього плавного елемента, подожженої лінії з петлею вгорі та внизу:</p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Засоби змістового зв'язку між реченнями у тексті (слова: він, вона, воно, вони; цей, ця, ці; потім, тоді, згодом)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>поєднує</i> безвідривно 3-4 графеми, <i>відпрацьовує</i> безвідривне поєднання; • <i>доповнює</i> незакінчені речення словами і словосполученнями, <i>замінює</i> іменники займенниками, <i>використовує</i> різні засоби зв'язку в процесі запису речень тексту
24	<p>Великі літери третьої й маленькі літери першої групи:</p> <p>Поняття про синоніми, їх використання у тексті</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно пише</i> різні елементи, <i>відпрацьовує</i> поєднання і швидке письмо; • <i>добирає</i> слова-синоніми, складає з ними текст; • <i>додержує</i> вимог щодо оформлення письмової роботи в зошиті
25	<p>Написання довгої лінії з поворотом уліво. Написання літер Г, П, Т, У, Р:</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> верхній елемент літер та <i>поєднує</i> їх з іншими, <i>дотримує</i> ширини та висоти літер;

	<p><i>Ганя Петро Тур Улана</i></p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Робота над текстом-описом</p>	<ul style="list-style-type: none"> • розрізняє види текстів, скла дає текст-опис за поданим зразком, записує його з коментуванням
26	<p>Великі літери першої та маленькі літери четвертої групи:</p> <p><i>хих схищ жужу</i></p> <p>Поняття про художній текст, його аналіз</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> три види поєднання літер, самостійно <i>складає</i> сполучення літер і <i>відпрацьовує</i> безвідривне написання; • <i>аналізує</i> художній текст, знаючи його відмінності, <i>складає</i> текст за поданим зразком; • <i>дотримує</i> пунктуації
27	<p>Маленькі літери, в основі яких лежить похила лінія із заокругленням угорі:</p> <p><i>ггел гттрн гарно</i></p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Ознайомлення з науково-популярним текстом (без уживання терміна)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>плавно пише</i> верхнє заокруглення, <i>формує</i> безвідривне письмо літер; • <i>виконує</i> взаємоперевірку робіт однокласників; • <i>знає</i> види текстів, <i>відрізняє</i> науково-популярний від художнього, <i>складає</i> такий текст за поданим зразком
28	<p>Великі літери, в основі яких лежить довга лінія із заокругленням унизу та довга із поворотом уліво:</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> вимоги до написання літер усього алфавіту; • <i>формує</i> скоропис на основі зразка;

	 <p>Ознайомлення з текстом-міркуванням, основні ознаки такого тексту</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> види текстів; • <i>будує</i> текст-міркування за зразком і поданим зачином (про вчинки людей, події з власного життя, взаємини між однолітками тощо); • <i>уміє оформити</i> кінцівку тексту
29	<p>Великі літери першої групи та маленькі літери п'ятої групи:</p> <p>Поняття про текст-інструкцію</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пише</i> охайно в межах рядка, <i>додержує</i> нахилу в зошиті в одну лінію, відстані між літерами; • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>ознайомлений</i> з текстом-інструкцією, <i>аналізує</i> такі тексти, <i>складає</i> і <i>правильно записує</i> їх під керівництвом учителя
30	<p>Поєднання великих літер п'ятої групи з маленькими літерами шостої групи:</p> <p>Використання різних типів речень у висловлюваннях, створених на основі навчальних ситуацій. Розділові знаки в кінці речень, різних за метою висловлювання</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно робить</i> нахил літер з піввалами, <i>виримуючи</i> їх ширину і висоту, <i>поєднує</i> ці літери у складах і словах; • <i>висловлює</i> власну думку, <i>використовує</i> різні речення за інтонацією, <i>користується</i> розділовими знаками у реченнях; • <i>здійснює</i> самоаналіз письма

31	<p>Мала й велика літери з, З*. Поєднання цих літер з літерами шостої групи (у, д, в):</p> <p>Каліграфічний диктант з коментуванням. Робота над звертанням. Розділові знаки при звертанні</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • бере участь у колективному графічному аналізі тексту; • удосконалює навички письма, вміє поєднувати літери; • знає поняття “звертання”, знаходить його в тексті, виділяє на письмі й усно; • використовує форми кличного відмінка української мови під час звертання усно і письмово
32	<p>Поєднання великих літер першої групи та маленьких літер шостої групи:</p> <p>Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні. Різні способи вираження підмета і присудка (практично)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • пише правильно, поєднуючи по 3-4 знаки, формує скоропис на основі зразка; • встановлює смислові і граматичні зв'язки між словами у реченні; • знаходить головні члени речення, підкреслює їх та ставить запитання від слова до слова
33	<p>Малі й великі літери четвертої групи (о, а, б, ю, ф); поєднання їх з літерами, у яких є передній плавний елемент, подовжена лінія з петлею вгорі та внизу:</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає види поєднань (відривне та безвідривне), вільно ними користується під час написання літер і в буквосполученнях;

* Каліграфія: Програма з каліграфії та методичні рекомендації до неї. – 4-те вид., перероб. / укл. В. А. Трунова. – Київ; Ізмаїл : СМІЛ, 2005. – С. 45.

	<p>Побудова речень (простих і складних, зі звертанням та однорідними членами) за зразком і схемами</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> “спільнокореневі слова”, <i>вміє</i> їх добирати; • <i>поширює</i> речення за запитаннями, за схемами; • <i>записує</i> поширені речення, використовуючи розділові знаки при однорідних членах речення
34	<p>Оформлення письмових робіт у зошитах. Безвідривне поєднання окремих елементів літер <i>н, р, ф</i>:</p> <p>Пряме і переносне значення слів. Випадки багатозначності, найуживаніші омоніми (без уживання термінів)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>проводить</i> вертикальні й горизонтальні лінії в один бік, не відриваючи ручки від паперу і не виходячи за межі літери; • <i>пише</i> розчерки у зростаючому темпі; • <i>добирає</i> та <i>записує</i> слова, <i>складає</i> словосполучення і речення з омонімами; • <i>розрізняє</i> значення слів, випадки багатозначності, <i>користується</i> ними в усному та писемному мовленні
35	<p>Безвідривне поєднання до 4-х графем <i>рин, лин, дре, мили, ориз, трив</i>. Оформлення письма на дошці.</p> <p>Ознайомлення із фразеологізмами (без уживання термінів)</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>самостійно контролює</i> рухові дії руки у процесі письма; • <i>знає</i> найпоширеніші фразеологізми (на вибір учителя), <i>вживає</i> їх у мовленні; • <i>уміє помічати</i> у тексті незнайомі слова, <i>з'ясовувати</i> їх значення

На кінець 3-го року навчання учні мають знати:

- назви ліній зошита в одну лінію (розлініювання № 3);
- назви всіх елементів літер, їх поєднання;
- пропорції літер; правила запису слів на рядку.

Учні мають уміти:

- переходити на письмо у зошиті в одну лінію;
- впевнено орієнтуватися у зошиті з новим розлініюванням;
- дотримувати висоти, ширини, нахилу малих і великих літер у зошиті в одну лінію;
- писати безвідривно чотири-п'ятибуквені слова;
- писати не менше 30 знаків за хвилину;
- прискорювати письмо в міру своїх можливостей, не змінюючи при цьому конфігурації літер та їх поєднань.

4 клас

35 годин (1 год на тиждень)

У 4-му класі школярі мають дотримувати під час письма технічних і графічних навичок, удосконалювати письмо малих і великих літер, розвивати швидкість письма. Скоропис четвертокласників має становити не менше 40 знаків за хвилину*, тобто учень повинен писати не менше 8 п'ятизначних слів за хвилину (малі літери на 1/3 рядка, великі – на 2/3 рядка).

Мовленнєві вміння, набуті четвертокласниками, стануть основою для систематичного вивчення курсу рідної мови у старших класах загальноосвітньої школи.

I семестр

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	Гігієнічні та технічні правила письма*. Маленькі літери першої, другої та третьої груп. Складання запитань, поставлених до однокласників (учителя), та відповідей на них	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none">• <i>знає</i> правила письма;• <i>додержує</i> гігієнічних та технічних правил письма;• <i>записує</i> запитання і відповіді до них;• <i>складає</i> слова, словосполучення, речення;• <i>вступає</i> в дискусію і <i>підтримує</i> її
2	Великі літери першої та маленькі літери другої і третьої груп.	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none">• <i>знає правила</i> письма і <i>вміє</i> ними користуватися;

* Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: методичні рекомендації / авт. колектив: Н. М. Бібік, О. Я. Савченко, Т. М. Байбара, М. С. Вашуленко та ін. – К. : Початкова школа, 2011. – С. 34.

** Кирей І. Методика викладання каліграфії в початкових класах / І. Кирей, В. Трунова. – К. : Вища школа, 1994. – С. 27–41.

	Висловлювання про прочитаний твір, епізод переглянутого фільму, про побачене чи почуте	<ul style="list-style-type: none"> • <i>готує</i> руку до письма, <i>відпрацьовує</i> накреслення літер; • <i>самостійно складає</i> письмове висловлення, висвітлюючи своє ставлення до предмета висловлювання
3	Великі літери другої та маленькі літери першої і третьої груп. Записка, яка містить пояснення якогось факту (привітання, запрошення, а також загадки, лічилки, казки)	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вільно відтворює</i> рухи руки і передпліччя під час письма, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>розуміє</i> види текстів “записка”, “привітання”, “запрошення”; • <i>складає</i> й <i>записує</i> ці види текстів
4	Великі літери третьої та маленькі літери першої і другої груп. Образні слова та крилаті вислови у нашому мовленні	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> літери, їх поєднання, <i>відпрацьовує</i> висоту і ширину літер; • <i>працює</i> над загадками й примовками, <i>складає</i> речення, розповідь за планом, використовуючи крилаті вислови
5	Маленькі літери першої, четвертої та п'ятої груп. Вибіркове списування тексту (за завданням учителя)	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>акуратно виправляє</i> нерозбірливі форми графем; • <i>порівнює</i> друковані й рукописні тексти; • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>уміє</i> ділити суцільний текст на окремі речення; • <i>вибирає</i> в тексті головне;

		<ul style="list-style-type: none"> • розрізняє види текстів, правильно виконує вибіркове списування
6	<p>Великі літери першої групи та маленькі літери четвертої і п'ятої груп. Робота з деформованим текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виконує розчерки різних видів, відпрацьовує поєднання літер; • правильно списує примовки, пише з пам'яті; • складає зв'язний текст з поданих речень; • працює у групах
7	<p>Великі літери четвертої та маленькі літери першої і п'ятої груп. Робота з деформованим текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • правильно пише похилі лінії, вмiє писати лапки і знає їх призначення; • відпрацьовує поєднання літер; • знає побудову тексту, ділить його на частини, добирає заголовки, складає план; • складає зв'язний текст із деформованих речень
8	<p>Великі літери п'ятої групи та маленькі літери першої і четвертої груп. Робота з деформованим текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p>швидко і каліграфічно правильно пише слова з цими літерами;</p> <ul style="list-style-type: none"> • відпрацьовує поєднання літер; • знає речення, користується розділовими знаками у разі потреби; • працює в групах, аналізує малюнки, складає і записує зв'язний текст, що описує зміст малюнка

9	Маленькі літери першої, п'ятої і шостої груп. Робота з деформованим текстом	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • поєднує безвідривно елементи літер і всі графеми; • відпрацьовує власне написання; • списує із друкованого й рукописного тексту без помилок; • складає і записує зв'язний текст, який описує інтер'єр класу; • дописує відсутні абзаци
10	Великі літери першої та маленькі літери п'ятої і шостої груп. Робота з деформованим текстом	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • записує правильно багатоскладові слова; • відпрацьовує поєднання літер; • складає і записує зв'язні речення, які описують картину природи; • переставляє частини тексту та встановлює їх зв'язок
11	Великі літери п'ятої та маленькі літери першої і шостої груп. Робота з деформованим текстом	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • пише охайно на дошці, в зошиті, на аркушах паперу без розлініювання; • відпрацьовує поєднання літер; • докладно переказує текст з опорою на допоміжні матеріали; • дотримує тричастинної структури висловлювання; • замінює недоречно вжиті слова

12	<p>Великі літери шостої та маленькі літери п'ятої і першої груп. Робота з деформованим текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>обгрунтовує</i> самооцінку виконаної роботи; • <i>вибірково переказує</i> текст з опорою на допоміжні матеріали, дотримуючись тричастинної структури висловлювання; • <i>складає і дописує</i> кінцівку до поданого тексту
13	<p>Великі літери другої та маленькі літери третьої і четвертої груп. Робота за планом, запропонованим учителем</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>записує</i> слова в таблицю, <i>підкреслює, позначає</i> потрібні частини слова; • <i>докладно переказує</i> текст з опорою на допоміжні матеріали (опорні слова, малюнки, запитання), <i>складає</i> план, <i>добирає</i> матеріал для написання тексту за поданим планом
14	<p>Маленькі літери другої, третьої та четвертої груп. Робота над текстом за колективно складеним планом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно поєднує</i> літери різних форм; • <i>відпрацьовує</i> техніку письма; • <i>вибірково переказує</i> текст з опорою на допоміжні матеріали, а також за складеним планом; • <i>пише</i> письмове висловлювання за прочитаним
15	<p>Маленькі літери першої, четвертої та п'ятої груп. Робота над зв'язним текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>володіє</i> культурою запису слів, речень;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>докладно переказує</i> за планом з опорою на допоміжні матеріали; • <i>ділить</i> суцільний текст на окремі речення, <i>працює</i> з деформованим текстом, <i>удосконалює</i> його
16	<p>Великі літери четвертої та маленькі літери другої і третьої груп. Робота над зв'язним текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно поєднує</i> по шість графем у словах тексту із підручника, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>вибірково переказує</i> за планом з опорою на допоміжні матеріали; • <i>складає</i> зв'язний текст з поданих речень
17	<p>Великі літери третьої, четвертої та п'ятої груп. Робота над зв'язним текстом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>прискорює</i> письмо в межах своїх фізіологічних можливостей, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>докладно переказує</i> за планом з опорою на допоміжні матеріали; • <i>складає</i> зв'язний текст із деформованих речень, <i>удосконалює</i> написане
18	<p>Великі літери третьої та маленькі літери четвертої і п'ятої груп. Робота над зв'язним текстом з елементами опису</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>оформлює</i> письмову роботу відповідно до вимог, поданих у Методичних рекомендаціях МО, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>вибірково переказує</i> за планом з опорою на допоміжні сюжетні малюнки; • <i>складає і записує</i> зв'язний текст, що описує зміст малюнка
--	--	---

II семестр

1	<p>Великі літери четвертої та маленькі літери третьої і п'ятої груп. Робота над зв'язним текстом з елементами опису</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>правильно пише</i> літери, <i>відпрацьовує</i> поєднання; • <i>дотримує</i> полів, абзаців; • <i>складає і записує</i> зв'язні тексти, які описують інтер'єр класу; • <i>дотримує</i> правил окремого написання слів
2	<p>Великі літери п'ятої групи та маленькі літери третьої і четвертої груп. Робота над зв'язним текстом з елементами опису</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> правила графічного виправлення помилок, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>складає і записує</i> речення, які описують картину природи; <i>забезпечує</i> зв'язок між реченнями; • <i>здійснює</i> вибіркового аналіз тексту
3	<p>Маленькі літери четвертої, п'ятої та шостої груп. Робота над розповідним текстом з елементами опису</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>контролює</i> своє письмо на дошці без сітки, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер;

		<ul style="list-style-type: none"> • докладно переказує текст з опорою на допоміжні матеріали; • вилучає речення, які не відповідають темі
4	<p>Великі літери четвертої та маленькі літери п'ятої і шостої груп. Робота над розповідним текстом з елементами опису</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • зберігає пропорційність літер, відпрацьовує їх поєднання; • прискорює скоропис; • володіє вибіркоким переказом з опорою на допоміжні матеріали, забезпечує зв'язок між абзацами, вживає в тексті кому
5	<p>Великі літери п'ятої та маленькі літери четвертої і шостої груп. Робота над оповіданням</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • безвідривно поєднує літери з півовалами та овалами; відпрацьовує поєднання; • дотримує правил аналізу, переказу і складання тексту; • уміє змінювати у тексті особу оповідача
6	<p>Великі літери шостої та маленькі літери четвертої і п'ятої груп. Робота над оповіданням</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • безвідривно поєднує до шести графем при написанні; • прискорює письмо, зберігаючи його розбірливість; • складає оповідання за темою, запропонованою вчителем, скорочує його, переставляє частини

7	Маленькі літери п'ятої, шостої і першої груп. Робота над оповіданням	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер, <i>прискорює</i> письмо в межах своїх можливостей; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту; • <i>замінює</i> недоречно вжиті слова
8	Великі літери шостої та маленькі літери п'ятої і першої груп. Творча робота над оповіданням	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>змінює</i> форму літер, їх поєднання, зберігаючи розбірливість письма; • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту; • <i>дописує</i> кінцівку до поданого тексту
9	Великі літери першої та маленькі літери шостої і п'ятої груп. Творча робота над оповіданням	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>змінює</i> форму літер, їх поєднання, зберігаючи розбірливість письма, <i>оформляє</i> письмову роботу відповідно до вимог; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту; • <i>працює</i> над словником, <i>складає</i> оповідання за початком
10	Маленькі літери шостої, першої та другої груп. Робота над текстом-розповіддю з елементами міркування	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>змінює</i> форму літер, їх поєднання, зберігаючи розбірливість письма;

		<ul style="list-style-type: none"> • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>дотримує</i> правил аналізу, переказу тексту з опорою на допоміжні матеріали та з елементами міркування, складає такий текст
11	<p>Великі літери шостої групи та маленькі літери першої і другої груп. Робота над текстом-розповіддю з елементами міркування</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>безвідривно</i> поєднує до шести графем, записуючи текст; • <i>відпрацьовує</i> скоропис; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту; • <i>складає</i> скорочене оповідання-розповідь за темою з елементами міркування
12	<p>Великі літери першої групи та маленькі літери другої і шостої груп. Робота над текстом-розповіддю з елементами міркування</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>прискорює</i> письмо в межах своїх фізіологічних можливостей, <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>дотримує</i> правил аналізу, переказу і складання скороченого тексту за темою з елементами міркування та заміною у ньому особи оповідача
13	<p>Великі літери другої групи та маленькі літери шостої і першої груп. Переказ за колективно складеним планом</p>	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>контролює</i> своє письмо на дошці й у зошиті; • <i>відпрацьовує</i> поєднання літер; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту за колективно складеним планом

14	Маленькі літери першої, третьої та п'ятої груп. Переказ за самостійно складеним планом	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> технічних правил письма, відпрацьовує поєднання літер; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту за поданим початком і самостійно складеним планом
15	Великі літери першої групи та маленькі літери третьої і п'ятої груп. Переказ за самостійно складеним планом	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>списує</i> текст обсягом до 90 слів, відпрацьовуючи поєднання літер; • <i>дотримує правил</i> аналізу, переказу і складання тексту за самостійно складеним планом і поданою кінцівкою
16	Великі літери третьої групи та маленькі літери п'ятої і першої груп. Вільний диктант	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>списує</i> текст обсягом до 90 слів, відпрацьовуючи поєднання літер; • <i>записує</i> речення на основі запам'ятовування; • <i>пише</i> вільний диктант
17	Великі літери п'ятої групи та маленькі літери першої і третьої групи. Обговорення своїх письмових робіт у парах, невеликих групах; відзначення позитивних сторін роботи, висловлення порад щодо їх доопрацювання	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • <i>дотримує</i> лінійності письма, оформлення письмової роботи; • <i>володіє</i> культурою аналізу письмової роботи; • <i>висловлює</i> власну думку відповідно до написаного

На кінець 4-го року навчання учні мають знати:

- гігієнічні та технічні правила письма;
- усі елементи літер, їх поєднання.

Учні мають уміти:

- писати правильно літери, поєднувати їх і виправляти власні помилки;
- писати розбірливо, дотримуючись пропорцій та стабільної висоти літер (1/3 рядка – для малих та 2/3 робочого рядка – для великих літер);
- безвідривно поєднувати до шести графем і писати окремі слова;
- бездоганно писати у зошиті й розташовувати слова у рядку;
- писати рівно на нерозлінійованій площині, дотримуючись лінійності; писати зі швидкістю не менше 40 знаків за хвилину та прискорювати письмо у межах фізіологічних можливостей, зберігаючи розбірливість написання.

Вивчення курсу здійснюється за навчальним посібником “Каліграфія з елементами зв’язного мовлення для загальноосвітніх навчальних закладів. 1 частина. 2 клас школи з українською мовою навчання. 2-ге вид. / В. А. Трунова, Т. В. Осипенко, Ж. Г. Шевченко. – Одеса : Астропрінт, 2015”.

Навчальне видання

ПРОГРАМИ

курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів

Варіативна складова Типових навчальних планів

1–4 класи

Книга 4

Упорядники:

ЛОТОЦЬКА Алевтина Вікторівна

ДРЕВАЛЬ Галина Федорівна

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах